

PEDAGOG

RESPUBLIKA ILMIAJ JURNALI

The journal "Pedagog" covers the sphere of spiritual and educational thinking of a person, the socio-political life of a person, institutions of civil society, global problems, problems of education, new technologies produced today, reforming the education system and publishes scientific articles on open scientific popular analysis.

The journal is intended for students, masters, professional scientists and researchers, university professors. The publication publishes articles of a problematic and scientific-practical nature.

Volume 7, Issue 3

Exact
Natural
Medical
Technical
Economics
Philological
Pedagogical
Social sciences
and humanities

«BEST PUBLICATION»

Ilmiy-tadqiqotlar markazi ©

**“PEDAGOG”
RESPUBLIKA ILMIY JURNALI**

MATERIALLARI TO‘PLAMI

15-MART, 2024-YIL

7-TOM 3-SON

O‘ZBEKISTON

2024

Ushbu to‘plamda “Pedagog” respublika ilmiy jurnaliga kelib tushgan maqolalar o‘rin olgan. Mazkur jurnalda zamonaviy ta‘lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta‘lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta‘limni rivojlantirishda yo‘nalishlar bo‘yicha kreativ g‘oyalar, takliflar va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur jurnal materiallaridan OTM professor-o‘qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta‘lim maktab o‘qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to‘plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma‘lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir:

Maqsudov Ulug‘bek Qurbonovich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul muharrir:

Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti

Texnik xodim:

Sultonov Sardorbek No‘monjon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti

TAHRIR KENGASHI A‘ZOLARI

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Shamsiyeva Maxfuzaxon Xuja qizi

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sabirova Gulnoza Sadikovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Saidov Ixtiyor Muzropovich

Farg‘ona davlat universiteti harbiy ta’lim fakulteti boshlig‘i

Mamatova Nodira Muxtarovna

Tibbiyot fanlari Doktori (Ds)

Rasulova Vasila Batirovna

Toshkent farmatsevtika instituti, Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Nikadambayeva Hilola Batirovna

Uzbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti,

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Pirimov Akram Pirimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, dotsent

Shodiyev Furqat Davranovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, Texnika fanlari

nomzodi, Dotsent

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Baltayeva Ikbal Tadjibayevna

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti. O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.

Sayfullayeva Ra‘noxon Raupovna

O‘zbekiston milliy universiteti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Popova Tatyana Igorevna

SanktPeterburg davlat universiteti. Rossiya. Doctor filologicheskix nauk, professor.

Berdaliev Abduvali

Tojikiston. Xo`jand davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Manzuraxon Ernazarova

Navoi davlat pedagogika instituti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Uluqov Nosirlon Muxammadalievich

Namangan davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Jumanazarova Guljahon

Filologiya fanlari doktori. Jizzax davlat universiteti.

A.A.Qosimov

Farg`ona davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Jo`rayev Habibullo Abdusalomovich

Filologiya fanlari doktori. Farg`ona davlat universiteti.

Fayzimatov Shuxratjon No`monovich

Farg`ona politexnika instituti. Texnika fanlari doktori.

Hoshimov G`anijon Mirzaaxmadovich

Andijon davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Hulkar Hamroyeva

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent. O`zbekiston respublikasi yozuvchilar uyushmasi a`zosi, jurnalist.

O`rinboyev No`monjon O`rmonovich

falsafa fanlari nomzodi, dotsent. XTXMOIO`

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo`yicha falsafa doktori. Farg`ona davlat universiteti.

Qunduzxon Atabayevna

Filologiya fanlari doktori, professor. O`zbekiston. Jahon tillari universiteti.

Hojaliyev Ismoiljon Tojiboyevich

Farg`ona davlat universiteti filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Erofeeva Inna Nikolaevna

Kandidat pedagogicheskix nauk, dotsent. Sankt Peterburg davlat universiteti. Rossiya.

Toshtemirova Zamira Sotvoldiyevna

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Farg`ona davlat universiteti.

G.O.Abdugafurovich

Filologiya fanlari nomzodi. Farg`ona davlat universiteti.

Xudayarov Oybek Odilovich

Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti

Muxitdinova Muniraxon

Pedagogika fanlari fanlari doktori, (PhD)

MUNDARIJA:		
1.	Akramova Adolatxon Kodirxonovna <i>TAYM-MENEJMENT ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI DIREKTORLARI BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISH</i>	10
2.	Mokhira Khikmatova <i>THE ROLE OF MOTIVATION IN LEARNING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE: IMPLEMENTATION OF THE SELF-SYSTEM THEORY IN THE UZBEK CONTEXT.</i>	14
3.	Бахтияр Ишбаевич Каюмов Гаппарова Мастона Сафаралиевна <i>БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДА ТАРБИЯ ФАНИ MAZMUNI VA MUJOHAZALAR.</i>	19
4.	Daminov Abdurasul Takhirovich Nasimova Dilorom Xushvaqtova Bahora Aliyeva Nigina Buronov Mirabror <i>QUALITY OF MEDICAL CARE PROVIDED TO CHILDREN WITH TYPE 1 DIABETES MELLITUS</i>	25
5.	Daminov Abdurasul Takhirovich Abjalilova Zuxra Axtamova Diyora Jamolova Madina Qayumov Sarvar <i>NEW APPROACHES TO EARLY DIAGNOSIS OF MICROANGIOPATHY IN PATIENTS WITH TYPE 1 DIABETES MELLITUS</i>	32
6.	Rabbonayeva Dildora Tolipovna <i>TA'LIM JARAYONIDA MUAMMOLI VAZIYATLARNI YARATISH VA TAHLIL QILISH</i>	40
7.	Aziza Aminovna Ikramova Shodiyeva Sarviniso Karimovna <i>20- ASR INGLIZ SHE'RIY DRAMASI VA UNDA TARIXIY MAVZU TALQINI.</i>	45
8.	Akbarova Shaxzoda Alisher qizi <i>ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING FARZAND TARBIYASIDAGI MA'NAVIY VA AXLOQIY QARASHLARI</i>	51
9.	Abdullojonov Urmonbek Ulug'bekzoda <i>O'TKIR HOSHIMOVNING "TUSHDA KECHGAN UMRLAR" ROMANIDA OBRAZLAR GALAREYASI.</i>	59

10.	Qosimjonov Nazirjon Hoshimjon o'g'li <i>TEXNIKA OLIY O'QUV YURTLARI TALABALARINING MUHANDISLIK GRAFIKASI FANLARINI O'ZLASHTIRISHIDA YUZAGA KELAYOTGAN MUAMMOLARNING QISQACHA TASNIFI. ULARDAGI BOSHLANG'ICH TUSHUNCHANING YO'QLIGIDA MAKTAB DARSLIKLARINING O'RNI</i>	62
11.	Mahamadjonova Odinaxon Xamidullo qizi <i>BOLALAR FOLKLORIDA CHILLAK, LAPAR VA DANDARAK O'YINLARI.</i>	66
12.	Abdurashidov Nuriddin O'ktamova Nigoraxon Ahmadova Sevinch <i>GEOMETRIYA MASALALARINI YECHISHDA VEKTORLARNING BA'ZI BIR TADBIQLARI</i>	70
13.	Nurmamatov Jasur Tashpulatovich <i>UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIK XARITALARNI O'QISH TEXNOLOGIYALARI</i>	76
14.	Madaminjonova Muxlisa Mahmudjon qizi <i>TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNALOGIYALARDAN FOYDALANISH</i>	86
15.	Erkinova Odinaxon <i>MS EXCEL YORDAMIDA MATEMATIK FUNKSIYALARNI YARATISH</i>	89
16.	M.M.Musurmanova Turdimetov Shaxobiddin Muhitdinovich <i>SIDERATLARINING TUPROQ UNUMDORLIGINI OSHIRISHIDAGI AHAMIYATI</i>	95
17.	Chintosheva Feruza Olimovna <i>ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA MATN VA LUG'AT BILAN ISHLASH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH</i>	98
18.	Muslihiddinov Zuhuriddin Mastakovich Komili Abdulhay Sharifzoda <i>AVICENNA QUESTIONS OF GEOMETRIC OPTICS</i>	101
19.	Xolmuradov F.M. Tillabayev I.N. Sobitov R.A. <i>GEOGRAFIYA MUTAXASSISLIGI UCHUN OLIY MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA MATEMATIK MODELLARNING TADBIQLARI</i>	108
20.	Jumayev Shaxriyor Baxtiyor o'g'li <i>BINO VA INSHOOTLARNING TO'SUVCHI KONSTRUKSIYALARIDA YENGIL BETONLARDAN</i>	115

	<i>FOYDALANISH AFZALLIKLARI</i>	
21.	Khonimkulov Ulugbek Suyunbayevich <i>INCREASE STUDENT ACTIVITY IN THE PROCESS OF COLLECTING AND TEACHING COMPUTER TECHNICAL PARTS</i>	118
22.	Rakhmonkulov Feruz Pardaboyevich <i>ORGANIZATIONAL-PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF WEB-DESIGN COMPETENCE</i>	124
23.	Bobobekov Shokir Ravshanovich <i>JAMIYAT VA TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISHDA AXBOROT XAVFSIZLIGI MUAMMOSINING DOLZARBLIGI, XAVF OMILLARI VA AXBOROT TAHDIDLARI</i>	131
24.	Davladiyarova Shahzoda Komiljonovna <i>MODEL OF PEDAGOGICAL INTERACTIVE METHODS DIRECTED TO DEVELOPING THE ARTISTIC-AESTHETIC TASTE OF PRIMARY CLASS STUDENTS THROUGH MUSIC</i>	138
25.	Султанова Майя Гуйчиевна <i>СПОСОБЫ САМОКОНТРОЛЯ УСПЕШНОСТИ УСВОЕНИЯ ПРЕДМЕТОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ</i>	141
26.	Ergasheva Nodira Ulug`bek qizi <i>МАКТАБГАЧА ТА'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI RIVOJLANTIURUVCHI MARKAZLAR ORQALI TARBIYALASHDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV</i>	145
27.	Xalmatova D.A. <i>TALABALARGA IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH (PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA VA KORREKSIYA FANI MISOLIDA)</i>	149
28.	Allayorova S. B. <i>IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING KLASSTERLI MUHITI</i>	157
29.	Allayorova S. B. <i>TA'LIM KLASSTERI MUHITIDA PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR LOGISTIKASI</i>	164
30.	Сафронов Эльбек Олегович <i>СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОСЛОВИЦ И СПОСОБЫ ЕГО ВЫРАЖЕНИЯ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.</i>	173
31.	Xolmatov Nizomjon O'marjonovich	179

	<i>FUTBOLCHILARNING PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINI MOHIYATI VA XUSUSIYATLARI</i>	
32.	Юлдошев Илхомжон Шавкат угли <i>ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ТРЕНЕРОВ ПО ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ</i>	185
33.	Saparov.A P.S.Jur'atbekovna <i>NUTQ NUQSONIGA EGA BOLALARNI TARBIYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODIYOTI NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI</i>	191
34.	Rahmonova Nozima Shavkatjon qizi <i>BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNI SAVODGA O'RGATISHNING SAMARALI USULLARI</i>	195
35.	Bektemirova Shohista Baxtiyor qizi <i>ESTRADA IJROCHILIGIDA JAZZ SAN'ATI</i>	199

**TAYM-MENEJMENT ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI
DIREKTORLARI BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISH**

Akramova Adolatxon Kodirxonovna

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari

direktor va mutaxassislarini

qayta tayyorlash va

ularni malakasini oshirish instituti

mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: *ushbu maqolada time management to'g'risida tushuncha, vaqtni yaxshi boshqarishning afzalliklari, hosildorlik va samaradorlikni maksimal darajada oshirish, yaxshiroq professional obro'ni rivojlantirish, martaba ko'tarilish imkoniyatlarini oshirish va boshqalar to'g'risida yozilgan.*

Kalit so'zlar: *time management, vaqt, boshqaruv, afzallik, hosildorlik, samaradorlik, imkoniyat.*

Time management – (vaqtni boshqarish) - bu, ayniqsa, samaradorlik, samaradorlik va samaradorlikni oshirish uchun muayyan tadbirlarga sarflangan vaqtni rejalashtirish va ongli ravishda nazorat qilish jarayoni.

Vaqtni boshqarish ish, ijtimoiy hayot, oila, sevimli mashg'ulotlar, shaxsiy manfaatlar va majburiyatlarga oid talablarni o'z ichiga oladi. Vaqtdan unumli foydalanish odamlarga faoliyatni boshqarishda ko'proq tanlov imkoniyatini beradi. Vaqtni boshqarish bir qator ko'nikmalar, vositalar va texnikalar bilan yordam berishi mumkin, ayniqsa, belgilangan muddatga mos keladigan aniq vazifalar, loyihalar va maqsadlarni amalga oshirishda.

Dastlab, vaqtni boshqarish atamasi faqat biznes va mehnat faoliyatini o'z ichiga olgan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan bu atama shaxsiy faoliyatni ham qamrab oldi. Vaqtni boshqarish tizimi - bu jarayonlar, vositalar, texnikalar va usullarning ishlab chiqilgan kombinatsiyasi. Vaqtni boshqarish odatda har qanday loyiha boshqaruvida zarurat hisoblanadi, chunki u loyihani yakunlash vaqti va hajmini belgilaydi.

Nima uchun bola tarbiyasida vaqtni boshqarish muhim?

Erta bolalik davridagi ta'lim va g'amxo'rlik (bola parvarishi) sohasida ishlayotganingizda, ba'zida hamma narsani bajarish uchun kun etarli vaqt yo'qdek tuyulishi mumkin. Sizni band qilish uchun har doim muhim ishlar mavjud va tez-tez e'tibor talab qiladigan shoshilinch vazifalar paydo bo'ladi. Ammo vaqtingizdan unumliroq foydalanish uchun nima qila olasiz?

Yaxshi vaqtni boshqarish nima ekanligini va vaqtdan qanday unumli foydalanishni tushunishga yordam berish uchun biz vaqtni boshqarishning eng yaxshi ko'nikmalarini birlashtirdik.

Vaqtning boshqarish nima?

Vaqtning boshqarish - bu muayyan tadbirlar, vazifalar yoki loyihalarga erishish uchun vaqtningizni samarali rejalashtirish va tashkil etish jarayoni. Vaqtning boshqarish qobiliyati samaradorlik, mahsuldorlik va muvaffaqiyatni maksimal darajada oshirishga yordam beradigan muhim mahoratdir. Vaqtning boshqarish ham o'tkazib yuborilgan muddatlarni kamaytirish va stressni kamaytirishning kalitidir.

Shu bilan birga, vaqtning boshqarish bir kun ichida imkon qadar ko'proq vazifalarni bajarishga urinish yoki vaqtningizning har bir daqiqasidan unumli foydalanish emas. Buning o'rniga, bu sizning vazifalaringiz ro'yxatidagi kundalik mashg'ulotlarni belgilashga imkon beradigan moslashuvchan jadval yaratish va shu bilan birga kun davomida paydo bo'ladigan har qanday shoshilinch vazifalarni bajarish uchun aqliy farovonligingizni yo'qotmasdan moslashish imkoniyatini beradi.

Bolalarga g'amxo'rlik qilish haqida gap ketganda, vaqtning samarali boshqarish muhim vazifalarni boshqarish uchun juda muhimdir, shuning uchun siz bolalarga yuqori sifatli parvarish va ta'lim berishga e'tibor qaratishingiz mumkin. Shunday qilib, o'tkazib yuborilgan muddatlarni o'tkazib yubormaslik uchun tanaffuslarni o'tkazib yuborishdan ko'ra, vaqtning boshqarish ko'nikmalarini qo'llash foydali bo'lishi mumkin, shuning uchun vazifalar ro'yxatidagi barcha vazifalarni imkon qadar to'liq bajarish uchun etarli vaqtga ega bo'lasiz.

Vaqtning boshqarish ko'nikmalari sizning shaxsiy va professional hayotingizda muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhimdir. Vaqtning to'g'ri boshqarish sizga diqqatni jamlashga, samaradorlikni oshirishga, kundalik vazifalaringizga erishishga va ruhiy salomatlikni yaxshiroq boshqarishga yordam beradi.

Vaqtning yaxshi boshqarishning afzalliklari.

Agar siz boshqarayotgan maktabgacha ta'lim tashkilotingizda vaqtning to'g'ri boshqarish bo'yicha mashq qilsangiz, ishingizni osonlashtirishga yordam beradigan bir qator turli imtiyozlarni ohasiz.

Vaqtning samarali boshqarganingizda bahramand bo'lishingiz mumkin bo'lgan asosiy afzalliklardan ba'zilari:

Hosildorlik va samaradorlikni maksimal darajada oshirish,

Ish joyida ham, ish joyidan tashqarida ham stressni kamaytirish,

Yaxshiroq professional obro'ni rivojlantirish,

Martabaga ko'tarilish imkoniyatlarini oshirish,

Shaxsiy va professional maqsadlarga erishish uchun katta imkoniyatlar va xodimlaringizni qo'llab-quvvatlash va markazingizdagi oila va bolalar bilan bog'lanish kabi muhim narsalarga e'tiboringizni qaratish uchun ko'proq vaqt ajrating.

Yaxshi vaqtning boshqarish qobiliyatlari

Vaqtning samarali boshqarish ko'nikmalarini qo'llash samaradorlikni oshirish, ko'proq vazifalarni bajarish va stressni kamaytirish uchun juda muhimdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotida vaqtning boshqarish ko'nikmalarini joriy etishning bir

necha oson usullari:

SMART maqsadlarni qo'ying: vaqtni boshqarish haqida gap ketganda, aniq maqsadlar qo'yish sizga vazifalarni birinchi o'ringa qo'yish va vaqtdan unumli foydalanishga yordam beradi. Maqsadlar aniq, o'lchanadigan, erishish mumkin bo'lgan, tegishli va vaqtga bog'liq bo'lishi kerak.

Vazifalarni birinchi o'ringa qo'ying: vazifalarni muhimligi va dolzarbligi darajasiga qarab aniqlash va tartiblash vaqtni samarali rejalashtirishga yordam beradi. Eyzenxauer matritsasi kabi vositadan foydalanish shoshilinch vazifalarni muhim vazifalardan farqlashga yordam beradi, shunda siz ustuvorliklaringizni samarali rejalashtirishingiz mumkin.

Bir vazifaga e'tibor qarating: bir vazifadan ikkinchisiga o'tishdan ko'ra, bir vaqtning o'zida bitta vazifani bajarishga intiling. Agar sizning oldingizda katta vazifa bo'lsa, boshqa unchalik muhim bo'lmagan ishlarni keyingi kunga topshirishdan qo'rqmang.

Kundalik jadval tuzing: jadval, aniq reja yoki ishlar ro'yxatini yaratish sizga bajarishingiz kerak bo'lgan barcha tadbirlarni tasavvur qilishga yordam beradi va har bir vazifaga qancha vaqt ajratishingiz haqida tasavvurga ega bo'lishingiz mumkin. Har haftaning boshida jadval tuzasizmi yoki ertalabki birinchi narsadan qat'i nazar, asosiysi siz uchun eng mos keladigan usulni topishdir.

O'xshash vazifalarni guruhlang: ba'zi odamlar bir zarbada o'xshash vazifalarni bajarishni foydali deb bilishadi. Misol uchun, kun davomida kelganlarida javob berishdan ko'ra, elektron pochta xabarlariga javob berish, telefon qo'ng'iroqlarini amalga oshirish va matnli xabarlarga javob berishga vaqt ajrating.

Vakillarga topshiring: hamma narsani o'zingiz bajarishga harakat qilishdan ko'ra, malakali hamkasblarga topshiriq berish, vaqtingizni muhimroq narsalarga qaratish uchun samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Vaqtni blokirovka qilishni amalga oshiring: kunning ma'lum vaqtlarida siz samaraliroqmisiz? Ishlar ro'yxatidagi muhim vazifalarni bajarishga e'tiboringizni qaratish uchun jadvalingizda ushbu soatlarni blokirovka qilishga arziydi. Ba'zi odamlar bu vaqtlarda qiyinroq vazifalarni rejalashtirishni foydali deb bilishadi.

Muntazam tanaffuslar qiling: motivatsiya va diqqatni jamlash, samaradorlikni oshirish va stressni kamaytirishning eng yaxshi usullaridan biri tez-tez tanaffus qilishdir. Vazifalar ro'yxatidan bir nechta ish vazifalarini kesib tashlaganingizdan so'ng, uzoqroq tanaffusni rejalashtirishdan qo'rqmang.

Vaqtingizni kuzatib boring: nihoyat, turli vazifalar va tadbirlarga qancha vaqt sarflayotganingizni kuzatish sizga vaqtni behuda sarflashingiz mumkin bo'lgan joylarni aniqlashga yordam beradi, shunda siz jadvalingizni o'zgartirishingiz va samaradorlikni oshirishingiz mumkin. Bundan tashqari, vaqtingizni kuzatishni boshlaganingizdan so'ng, vaqtingizni qanday o'tkazishingiz haqida ko'proq xabardor bo'lasiz.

Kangarootime dasturiy ta'minoti muhim vazifalar va jarayonlarni avtomatlashtirishga yordam beradi, samaradorlikni oshirishga yordam beradi, shunda siz boshqa ustuvorliklarga e'tibor qaratishingiz va maktabgacha ta'lim tashkilotingizni optimallashtirishingiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Allen, Devid (2001). Ishlarni bajarish: Stresssiz mahsuldorlik san'ati. Nyu-York: Viking. ISBN 978-0-670-88906-8.
2. Fiore, Neil A (2006). Hozirgi odati: Kechiktirishni engish va aybsiz o'yindan zavqlanish uchun strategik dastur. Nyu-York: Pingvinlar guruhi. ISBN 978-1-58542-552-5.
3. Le Blan, Raymond (2008). Maqsadlarga erishish oson! Amaliy maqsadlarni belgilash vositalari va tasdiqlangan vaqtni boshqarish usullari. Maarheeze: Cranendonck murabbiyligi. ISBN 978-90-79397-03-7.
4. Secunda, Al (1999). 15 ikkinchi tamoyil: uzoq muddatli maqsadlarga erishish uchun qisqa, oddiy qadamlar. Nyu-York: Nyu-York: Berkli kitoblari. p. 157. ISBN 0-425-16505-1.
5. Burkeman, Oliver (2021). To'rt ming hafta. Mortals, Farrar, Straus va Giroux uchun vaqtni boshqarish. 978-0374159122

THE ROLE OF MOTIVATION IN LEARNING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE: IMPLEMENTATION OF THE SELF-SYSTEM THEORY IN THE UZBEK CONTEXT.**Mokhira Khikmatova***Teacher of English Faculty, Department of Integrated English course, Uzbekistan State World Languages University*

Abstract. *This article delves into the pivotal role of motivation in the context of English language learning, with a specific emphasis on the application of self-system theory within the unique setting of Uzbekistan. The research underscores the significance of self-system theory, a psychological framework that elucidates the dynamic interplay between individuals' beliefs, goals, and emotions in shaping motivation. Through an exploration of the Uzbek educational landscape, the study aims to unravel the nuanced ways in which self-system theory manifests in the motivation of English learners. By shedding light on these dynamics, the findings contribute valuable insights for educators, policymakers, and researchers seeking to enhance English language education in the Uzbek context, ultimately fostering a more effective and learner-centric approach.*

Key words. *Motivation, self-system, learners, teachers, and the English language.*

Motivation helps people overcome the majority of challenging situations. It has also evolved into a crucial part of learning both a foreign language and a second language (L2), as it is considered a core teaching strategy. Dornyei (1990) stated that even people with extraordinary abilities cannot complete long-term goals without enough motivation. As a result, there are some concerns about whether it is an important aspect of language learning as well as how teachers teach it in their classes. After Gardner and Lambert (1972) presented a thorough review of the findings of a more than decade-long research program, the study of motivation in second language acquisition gained prominence as a field of study. They discovered that a learner's emotional tendency towards a particular linguistic community was a key factor in language proficiency. As a result, they developed the idea of integrative motivation, which is characterized by a strong personal goal on the part of the person to learn the language of a highly appreciated second language community to communicate more effectively with that community. Additionally, there is instrumental motivation, in which a learner is motivated to acquire a language because of the practical, pragmatic advantages of doing so, like a higher position in the workplace or a higher wage (Gardner, 1982). Instrumentality and integrativeness were later claimed by Gardner and MacIntyre (1991) and Dornyei (2001b) to be forms of orientation rather than real types of motivation. In other words, multiple requirements may be satisfied in learning an L2 depending on whether a learner's primary focus or aim is educational or

profession-related (instrumental) or culturally or ethnically oriented (integrative). The topic of motivation has received a great deal of interest, especially in the field of SLA. However, generalizations can obscure a clear knowledge of what motivation is and what its constituent parts are. Considering this, I think motivation is an aspect of language learning that needs careful consideration because it will not only result in students excelling in their talents but also in improved target language acquisition. Numerous studies on the topic were evaluated to contextualize the study. The "L2 Motivational Self-System" (Dornyei, 2005) is a new strategy that will be explored along with a comprehensive theoretical justification of the idea. The task will illustrate the fundamental assumptions of the technique and show how, in my opinion, it broadens the scope of second language acquisition studies. Furthermore, to support the point made, the suitability of the theory in my teaching experience will also be discussed.

The focus of this essay will be on the Uzbek learning setting, including characteristics of Uzbek society that might inspire or deter undergraduates from improving their language skills. After that, the point of whether the self-system concept applies to those Uzbek students will be brought up. This essay's goals are to define motivation, go over its numerous forms, look at self-system theory, analyze it, and then apply it to second-language instruction from an Uzbek perspective.

Self-system theory

According to Dornyei (2006), the L2 motivational self-system may explain individual variances in motivation for learning a second language. This theory incorporates aspects of many theoretical presumptions concerning the notion of oneself comprehending personal variability in motivation for language acquisition. Some people who are learning a language find that they are first motivated to do so by their effective involvement in the process of language learning instead of by the self-images they have created for themselves or others. Consequently, the "L2 Motivational Self System" was proposed and includes the following three elements:

Ideal L2 Self: relates to a person's ambition and goal of achieving a high level of linguistic proficiency, or to achieving an ideal or desired level of proficiency. So, the ideal L2 symbolizes one's aspirations;

Out-to-L2 Self: is needs-driven and expresses the requirement to understand and be proficient in the native language of the nation in which one wishes to reside. This desire is a representation of the assumptions that were presented and enforced by many others and, as a result, of the motivation that was inspired by those assumptions.

L2 Learning Experience: which is at the second level, refers to one's interactions with the teacher, the course material, and the classmates in the educational environment.

The connection between L2 self-concept and social interaction behaviors that permit engagement between academic psychology and developmental psychology must be emphasized. As a result, a new area of possible self-research has now been

accomplished. According to Marcus and Nurius (1986), the idea of a possible self tries to describe how one today understands his or her ability, understood as an individual, by which he or she might forecast the development of his or her anticipated activities in the future. The authors claim that the potential ideal self is what a person would accomplish to fulfill their intents or goals; it refers to what they hope to achieve or what they might achieve. The aspects of motivation in this theory demonstrate that motivation may be utilized to organize self-confidence in the acquisition of foreign languages, as it is closely connected to the person's present self and is generally focused on the future of the second language. Thus, it should be noted that the core of such thinking is the concept of gradually moving from the present to a desired, higher level, which is closely related to the individual's motivation to meet the requirements of his or her best self. Such a personality trait of knowing one's abilities will effectively act as motivation or encouragement to put greater effort into learning the anticipated behavior if learners become more conscious of the need to acquire new abilities and tactics to overcome this discrepancy. It should be noted that the L2 Motivational Self System is intended to demonstrate how an individual's general assessment of his or her ability, conceptualized as an "I-self," may influence the formation of projected experiences.

Self-system theory in the Uzbek context

Nunan (2003) emphasized the need to understand how the English language's status as a global language affects students' learning outcomes. Numerous studies show that the majority of Uzbek learners learn English for a variety of reasons and using a variety of methods. In terms of L2 learners in Uzbekistan, they have a strong desire to engage more with native speakers as well as with fluent speakers in order to grow as individuals and broaden their horizons. Most of my students who are studying at the university are more motivated instrumentally than by other factors. As a result, one of the difficult but crucial issues that L2 teachers struggle with is motivating students by taking into account all factors to achieve high results in the learning process. The willingness of learners to learn is a crucial factor in determining how quickly language learners advance throughout the difficult phase of achieving better outcomes in learning a target language. Regardless of language proficiency, a number of motivated students may achieve excellent levels of proficiency, whereas even proficient language learners cannot learn a second language without enough motivation. The study's consideration of ideal L2 selves, ought-to selves, and L2 experience is what gives it its relevance. Dornyei's self-system has not yet been used in Uzbekistan to analyze university students' L2 motivation. This research is distinctive since it aims to provide evidence for L2-level motivation that can be achieved in the Uzbekistan university setting at this particular academic level. Accordingly, additional teacher training for instructors, including creating suitable learning procedures, could be necessary to match the L2 motivational approaches of learners. The siblings and other family members whose attitudes could be influenced in a good and effective manner, as well as learners, could

also benefit by allowing them to fully realize their second language motivational perspectives. This is another significant aspect of the present study. In addition, from the perspective of the L2 motivational self-system theory, the study's results provided a really excellent understanding of the Uzbek students' motivation and L2 acquisition and identified some parts where more in-depth research was required. Depending on the different traits of language learners, curriculum and syllabus modifications may be made to incorporate L2 motivational approaches.

Conclusion

This study reviewed a number of the most significant studies in the area to explore the function of motivation in new language acquisition. Depending on the setting in which they are learning a language, learners' self-understanding and other external factors can affect motivation. Language proficiency can be developed in large part through motivation. Teachers can significantly influence how motivated students are to learn a second or foreign language. The evidence suggests that the L2 motivational system is one of the key factors. Additionally, learners integrate motivational factors into their ideal L2 selves when learning English. They ought to L2 self consists of self-understanding obligations such as diligence, a few external factors, as well as anxiety about failing and fear of being embarrassed. As a result, it can be said that the L2 Motivational Self System is applicable to L2 students in Uzbekistan who are learning English.

REFERENCE

- Brown, H. D. (2014). *Principles of Language Learning and Teaching*. (6th edition) Pearson
- Cook, V. (2016). *Second Language Learning and Language Teaching*. (5th edition)
- Deci, L.E., & Ryan, R.M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press.
- Dornyei, Z. (1990). Conceptualizing Motivation in Foreign-Language Learning, *Language Learning*, 40:1, pp. 45–78.
- Dornyei, Z. (1994). Motivation and motivation in the foreign language classroom. *The Modern Language Journal*, 78 (3).
- Dornyei, Z. (1996). Moving Language Learning Motivation to a Longer Platform for Theory and Practice. In Oxford, R. (ed.). *Language Learning Motivation: The New Century*, pp. 78–80.
- Dornyei, Z. (1998). Conceptualizing motivation in foreign language learning. *Language Learning*, 40, pp. 46–78.
- Dornyei, Z. (2001). New themes and approaches in second language motivation research. *Annual Review of Applied Linguistics*, 2 (1).

Dornyei, Z. (2001a). *Teaching and researching motivation*. Harlow, England: Pearson Education.

Dornyei, Z. (2001b). *Teaching and researching motivation*. Harlow, England: Pearson Education.

Dornyei, Z. (2005). *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum

Dornyei, Z., Csiz'er, K., & Ne'meth, N. (2006). *Motivation, Language Attitudes, and Globalisation: A Hungarian Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters

Dornyei, Z. (2009). *Motivation in Second and Foreign Language Learning*, *Language Teaching*, 3, pp. 117–135.

Ellis, R. (2003). *Second Language Acquisition*. Oxford University Press.

Gardner, R., & Lambert, W. (1972). *Attitudes and motivation in second language learning*. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers

Gardner, R. (1985). *The role of attitudes and motivation*. *Social Psychology and Second Language Learning*, London

Gardner, R., & MacIntyre, P. (1991). *An instrumental motivation in language study: Who says it isn't effective?* *Studies in Second Language Acquisition*, 13, pp. 57–72.

Gardner, R.C. (200). *Correlation, causation, motivation, and second language acquisition*. *Canadian Psychology*, 41, pp. 1–24.

Nunan, D. J. T. (2003). *The impact of English as a global language on educational policies and practices in the Asia-Pacific Region*, 37 (4), pp. 589–613.

Ortega, L. (2013). *Understanding Second Language Acquisition*.

Ryan, R. M., & Deci, L. (2000). *Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions*. *Contemporary Educational Psychology*, 25, pp. 54–67.

**БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДА ТАРБИЯ ФАНИ МАЗМУНИ ВА
МУЛОҲАЗАЛАР.**

Бахтияр Ишбаевич Каюмов

Ангрен Университети Педагогика ва психология кафедрасининг доценти

Гаппарова Мастона Сафаралиевна

Ангрен Университети Педагогика ва психология кафедраси уқитувчиси

Аннотация: Мақолада таълим мазмуни, уни тўғри белгилаш, ўқув элементларини тўғри танлаш ва адабиётлардан самарадорли фойдаланиш ҳамда таълим-тарбия методларидан оқилона фойдаланиш масаласи ёритилган.

Аннотация: В данной статье о роли содержания педагогического процесса, оптимальный выбор учебных элементов для содержания учебного материала и плодотворное использование методов обучения и воспитания

Калит сўзлар: таълим жараёни, таълим мазмуни, ўқув элементлари, педагогик таъхис, асосий адабиётлар, методлар, таълим воситалари.

Ключевые слова: педагогический процесс, содержание образования, учебные элементы, педагогическая диагностика, основные литературы, методы, средства обучения.

Маълумки, таълим жараёнининг асосий мақсади таълим мазмуни элементларини педагогик масадлар асосида белгиланган таълим методлари, воситалари ва шакллар ёрдамида ўқувчилар онгига етказишдан иборат. Таълим жараёнида ўзлаштирилган билим, кўникма, малакалар педагогик жараённинг самарадорлигини белгилайди.

Ўзлаштириш элементлари деганда фан объектида белгиланган ўқув элементларини тушунамиз. Педагог ҳар бир дарсда нимани ўқитмоқ керак? масаласини пухта, ҳар томонлама ҳал эта олиши лозим. Бунда у ДТС, ўқув дастури ва замонавий адабиётлар, ахборот материалларидан ўринли фойдаланиши лозим. Педагог бир неча вариатив дарслик, қўлланмалар билан танишиб чиқиши, таълим мазмунини ташҳислаши ва лойиҳалаштириши лозим. Бу эса таълим жараёнида маҳсулдор ўқув фаолиятини таъминлайди.

Таълим жараёни мураккаб жараён бўлиб унинг самарадорлиги биргина субъектив факторларга боғлиқ бўлиб қолмай, балки объектив факторлар ҳам муҳим роль ўйнайди. Таълим жараёнида марказий масалалардан бири педагоглар томонидан таълим материални тўғри танлаш ҳисобланади. Чунки тўғри танланган таълим материали бир қатор ҳусусиятларга эга. Биринчи ҳусусият: Таълим мазмунини тўғри белгилаш. Белгиланган таълим мазмунида билим, кўникма, малакани шакллантирувчи ўқув элементлари тизимли равишда ўз ифодасини топиши лозим.

Айнан танланган таълим мазмуни асосида таълимнинг мақсад вазибалари, методлари, воситалари, шакллари белгиланади. Ўқув материалининг иккинчи

хусусияти: Уни ташкил этиш шакллари билан узвий боғлиқ бўлиб, таълим амалий тажриба, ҳаётий мисоллар, оғзаки, кўргазмали ҳолда ташкил этилиши ва таълим мазмунини баён этишда тил муҳим роль ўйнайди. Таълимни баён этишда атамалар, унинг ёритиш стили, илмийлиги ўқувчиларнинг ўзлаштиришида асосий омил ҳисобланади. Ўқув материалнинг учинчи хусусияти унинг мураккаблик даражаси билан боғлиқ. Масалан: текстнинг содаллиги ўқувчиларни таълим мазмунини тез, осон қабул қилишига, мураккаб текст эса пассив қабул қилишига сабаб бўлади. Ўқув материалнинг тўртинчи хусусияти: таълим мазмунининг илмийлиги бўлиб, бунда унинг илм, фойдаланиш даражаси, қадрият тушунчаларини ўз ичига олади. Ўқув материаллари ўз аҳамиятига кўра амалий, гностик, маънавий, бадий, ижтимоий, тарбиявий хусусиятларни ўзида мужассамлаштириши лозим. Бешинчи хусусият: таълим мазмунининг мантиқийлиги бўлиб, бунда илмий асосланганлик, ўқувчиларда рационал тафаккурни шакллантириб боради. Олтинчи хусусият: таълим мазмунининг структуравий тузулиши бўлиб, оддийдан мураккаблик сари йўналтирганлик, ўқувчиларнинг индуктив ва дедуктив тушунчаларини шакллантириб боришга хизмат қилади. Ўқув материалнинг муҳим хусусиятларидан бири унинг белгиланган ҳажми бўлиб, у ўқув элементларини узвий боғлаб бориш асосида шаклланади. Унда асосий ва иккинчи даражали материаллар ўз ўрнини эгаллайдилар. Ўқув материалнинг эмоционал хусусияти ўқувчиларга таъсирчанлиги, қизиқишини ортиришида, енгил қабул қилишида муҳим ўрин тутди ва маънавий ахлоқий, эстетик, мафкуравий жиҳатдан тарбиялаб боради. Агарда ўқув материали мужмал, иккинчи даражали материаллар ёки чала –чулпа бўлса, ўқувчиларнинг ўзлаштириш жараёнига салбий таъсир кўрсатади.

Демак, олий ўқув юр்தларига белгиланган дарслик, қўлланмаларда ҳар бир таълим мазмунининг элементлари аниқ, тизимли, мантиқий жиҳатдан тугалланган, илмий жиҳатдан асосланган, яъни белгиланган тамойиллар асосида чоп этилиши барчага маълум. Таълим мазмунининг юқорида қайд этилган талабларга жавоб бериши педагогик технологияларнинг асосий дидактик вазифаларидан бири ҳисобланади.

Келинг, Тарбия фанидан чоп этилган айрим қўлланма ёки дарсликларнинг айримларини ташхислаш нуқтаи назаридан кўриб чиқайлик:

Бошланғич таълимда ”Тарбия” фанини ўқитиш методикаси. Т.2022. Чирчиқ давлат педагогика университети педагоглари Онахон Жабборова ва Зухра Умарова муаллифлигида яратилган қўлланма талабалар аудиториясида кенг миқёсда фойдаланилмоқда. Тақризчилар педагогика фанлари доктори, профессор Сафо Матчон, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори Дилдора Пўлатова фикрича, қўлланма талабалар аудиториясида ва бошланғич синф ўқитувчилари вამалака ошириш институтларида фойдаланиши мумкин деган фикр билдиришган.

Қўлланмани варақлар эканмиз муаллифлар камтароналик билан “Мазкур ўқув қўлланма илк бор яратилди ва унда камчиликлар бўлса, тузатиб фойдаланилади деган умиддамиз” деган сўзларни ўқиймиз.

Кўлланманинг 10-бетида куйидаги жумлалар эътиборимизни тортди: ..Методиканинг ижобий ва салбийси бўлмайди, тарбия жараёнида маълум йўлни юқори даражада самарали ёки самарасиз дея баҳолаш мумкин эмас. (қаранг 4. Тарбия фанининг илмий тадқиқот методлари)

Мавзунинг ёритилишига эътиборимизни қаратсак, бу ерда талаба учун мужмал,ноаниқ жумлалар мавжуд. Авваломбор,муаллифлар таълим-тарбиянинг илмий тадқиқот методлари таълим мазмунида ёритилиши лозим,аммо муаллифлар тарбия методларини ёритишга ҳаракат қилишган. Бундай ҳолни кўлланманинг 92-бетида №8-мавзу:”Тарбия” фанини ўқитишнинг масафвий таълим шакли методикаси деб белгиланган. Аммо. Бу ерда асосий таълим мазмуни масафвий таълим шаклини ташкил этиш методикаси ҳақида сўз юритилиши лозим. Шунингдек бу бундай ҳолатни №9 мавзуда кўрамиз.

Муаллифлар №10 мавзунини “Тарбия” фанини ўқитишнинг электрон-модулли шакли методологияси деб номлаган. Бизнингча, мавзу “Тарбия” фанини ўқитишнинг электрон-модулли шаклини ташкил этиш методлари ҳақида сўз юритмоқчи. Авваломбор, метод ва методология тушунчаларини яхши ажрата билиши лозим.

Бундай ҳолатни Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети педагоглари педагогика фанлари доктори Абдуллаева Барно,Сайфутдинова, Турсунова Малика Бахтиёр қизи, Хайдарова Махлиё Хабибуллаевна томонларидан “Бошланғич таълимда тарбия фани” дарслигида ҳам кўрамиз.

Дарслик мазмун жиҳатдан Педагогика фанининг тарбия назарияси бўлимини ёритганлиги, аммо бошланғич синф хусусиятлари эътиборан четда қолганлигини кўрамиз.

Ҳар иккала адабиётларда энг муҳим аҳамиятга эга бўлган шарқона одоб-ахлоқ мезонлари ва таълим тарбия жараёнида бошланғич синфларда таркиб топтиришнинг педагогик масалалари ёритиб берилмаган.

Муаллифлар адабиётида ахлоқий категориялар нимадан иборат ва яхши ёки ёмон хислатлар ҳамда инсон фазилатлари, уларнинг моҳияти англаш бошланғич синфда қандай педагогик методлар,воситалар ва шакллар асосида эришиш масаласи очиқ берилмаган. Болаларда саломлашиш одоблари, мулоқат одоблари, жамоат жойда ўзини қандай тутиш одоблари, кийиниш одоблари, инсоний мунособатлар одоблари,ота онага бўлган мунособат одоблари, дастурхон атрофида ўтириш ва овқатланиш одоблари, катта ва кичикка бўлган одоблар, табиатга, ўсимликлар олами,сувга, ҳайвонат оламига ,умуман борлиққа бўлган мунособат одоблари масалалари асосий ўринни эгаллаши лозим деб ҳисоблаймиз.

Айниқса, Тарбия машғулоти асосида ўқувчиларимиз бошланғич синфлардан бошлаб инсон фазилатларининг асосий мезонлари бўлган виждон,масъулият,бурч, вазифа, эътиқод, шаън, ор-номус, диёнат,шарм, ҳаё, ибо,иффат, иймон, инсоф, ватанпарвар,лабз каби тушунчаларни мазмунан ўзлаштириб боришлари ва амалий жиҳатдан таркиб топтириб бориш мазкур фаннинг бош масаласидир. Ваҳоланки,

ушбу инсонийлик мезонларини тарбияланувчилардан кундалик ҳаётимизда талаб қиламиз. Ахир ҳар бир тарбияланувчи бола ватан олдидаги, ота- она олдидаги, табиат, жамият, инсонийлик, касбий бурчини, оиладаги бурчини чуқур англай оладиган шахс этиб тарбиялаш Тарбия фанининг мақсад вазифаларидан биридир. Бинобарин, бугунги кунда Ғарб оммавий маданиятининг таъсири, турли хил салбий муҳит, телефондаги материаллар ёшларимиз ҳулқи, ахлоқ одобига жиддий хавф солаётганлиги барчамизга маълум.

Муаллифлар ушбу Тарбия фанининг таълим мазмунини яратишида таълим – тарбияга оид республикамиз ва Ўрта Осиёда асрлар давомида яратилган тарбияга оид кўплаб адабиётлардан кенг ўринда фойдаланишлари лозим эди. Афсуски дарслик ва қўлланманинг фойдаланилган адабиётлар рўйхатида кўплаб тарбиявий кадрятларимизни ёритувчи адабиётларни учратмаймиз.

Масалан: Абу Али ибн Синонинг “Ахлоқ ҳақида рисола” асарида ҳар бир ахлоқий мезонлар ҳамда ижобий ва салбий ахлоқнинг юзага келишини ёритиб берган. Асарда ахлоқий мезонларга таъриф берилган. Аллома Абу Али ибн Сино инсон ҳулқи ҳақида сўз юритар экан, уларни яхши ҳислат ва ёмон ҳислатлар ҳамда инсониятга ҳос бўлган фазилатлар туркумига ажратади. Асарда инсониятга ҳос бўлган инсоф, виждон, ботирлик, эътиқод, бурч, масъулият каби кўплаб фазилатларга таърифлар берилган. Аллома инсон ҳулқида асосан меъёрга амал қилиш яхши ҳулққа олиб келса, меъёрдан чекиниш салбий ҳулқни шаклланишига олиб келишини мисоллар асосида ёритиб берган.

М.Муродовнинг *Oltin sandiq ochildi* китоби Тарбия фани ўқитувчиларининг стол устидаги асосий китобларидан бири бўлиб қолиши лозим. *Keling, kitob sahifalariga ko`z yugurtiraylik:*

...Salom berganda, o`ng qo`lingni ko`ksinga qo`yib, ta`zimda bo`l! Yoshi ulug` qo`lini uzatgandagina, sen xam o`ng qolingni ber. Boshqa payt “Assalomu alaykum” deyish bilan cheklan. O`zidan kattalarga birinchi bo`lib qo`l uzatish, ostonoga besalom qadam qo`yish, kishilar oldidan salom bermay o`tish, qo`l berib ko`rishganda uning yuzi-ko`ziga boqmasdan boshqa tomonga qarab turishlik yoki hamroxining qo`lini uzoq siqib turishlik va ovozi boricha baqirib salomlashish ayb sanaladi, xorijiy tilda salom-alik qilish (chao, privet, zdorovo, o key va boshqalar) kabilar xam odobdan emas. (M.Murodov. *Oltin sandiq ochildi*. T. 1994y.)

...Oqil bobo aytadi: Aziz o`g`il qizlarim! Inson xayotini charag`on, umrini bezagan ham vaqt. Shunday ekan, vaqtni behuda ishlarga ketkazmang, qadrsiz o`tishiga yo`l qo`ymang. Uni foydali ishlar—kitob mutolasiga, hunar o`rganishga, mexnat qilishga sarflang, keyin pushaymon tortmaysiz. (M.Murodov. *Oltin sandiq ochildi*. T. O`qituvchi. 1994 y.)

Бошланғич синфларда Тарбия фанинг таълим мазмунидан Т.Қурбоновнинг Одобнома қўлланмаси ҳам ўз ўрнини эгаллаши мақсадга мувофиқдир. Муаллиф айнан бола тарбиясида ахлоқий кадрятларимизни ҳар томонлама, кенг ёритиб

берган, педагогик қийматга эга бўлган асарини дарс жораёнида четлаб ўтиш мумкин эмас. Бошланғич синфда моддий неъматимиз бўлган нонни эъзозлаш ва нонга мунособатни шакллантириш одоби ахлоқий қадриятларимиздан биридир. Бу масалага муаллиф қуйидагича болажонларга насийҳан беради: ...xalqimiz nonni tirikchiligimiz manbai, xayotimizning ziynati, rizqi-ro`zimiz, deb e`zozlaydilar. Nonni xamma narsadan ustun qo`yadilar, dasturxondagi nonning ustiga boshqa taomni qo`yish beodoblik sanaydilar. Non qo`lidan tushub ketsa, yoki uvog`i tushsa, darxol erdan olib ko`ziga surtadilar, bohsqa birorta taom nondek aziz ko`rilmaydi. Qadimda ota bobolarimiz farzandlarini yoshligidan nonni e`zozlash, nonga xurmat va e`tibor ruxida tarbiyalaganlar. Non to`y-tamoshalarimizdan boshlab ma`raka, mexmondorchiliklarimizni bezovchi, dasturxonimizdagi noz-ne`matlarning sardoridir. Dasturxonga biron noz ne`mat, meva-cheva qo`yilmay qolishi mumkin, ammo non qo`yilmasdan dasturxon tuzalmaydi. T. Qurbonov. Odobnoma. (qo`llanma) T. O`qituvchi. 1991 y. 49-50bet.

Бошланғич синфларда тарбия масаласи юзасидан дарслик, қўлланмалар ҳақида сўз юритар эканмиз, Обиджон Махмудов Фарзанднома Т; 2005, Одобнома Т. 1994., У. Кайковус Қобуснома, Абдулла Авлоний Туркий гулистон ёхуд ахлоқ Т. 1992., Жондор Туленов Қадриятлар фалсафаси Т. 2004, Улфат Махкамов Тарбиявий ишлар методикаси, Ойнисо Мусурманова Хадислар маънавият манбаи, Ўзбек халқ эртақлари, Ўзбек халқ мақоллари ва бошқа кўплаб тарбияга оид дурдона асарларни четлаб ўта олмаймиз. Афсуски, дарслик ва қўлланмаларда фойдаланилган бу адабиётларни учратмаймиз. Бошланғич синфларда тарбия тарбия мазмуни ҳақида фикр юритар эканмиз, тарбия мазмунининг “калорияси”нинг юқорилиги муаллифлар томонидан ўринли ва асосли фойдаланилган манбаларга боғлиқ. Аммо дарслик ва қўлланмада бошланғич синфларда тарбияга оид бўлмаган адабиётлар талайгина.

Маълумки, мазкур Тарбия фани бошланғич синфлар учун ёш авлодни миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида, шарқона ахлоқ одобини илмий педагогик жиҳатдан ташкил этиш асосида татбиқ этилмоқда. Ёш авлодда онгли ахлоқ, маданият, маънавияти билан юртимизга хавф солаётган оммавий маданиятга қарши кураша олувчи тарбиявий, ахлоқий, маънавий иммунитетини шакллантириш бошланғич синф педагоглар армиясининг долзарб вазифаси ҳисобланади. Атоқли маърифатпарвар, жадидчилик ҳаракатининг номаёндачиси Абдулла Авлоний тарбиянинг ёш авлод ҳаётидаги ролини бебаҳо деб ҳисоблар экан, бугунги кунда ҳар бир таълим муассасалари деворида турган шиори: Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамонт, ё нажот-ҳалокат, ё саодат- ё фалокат масаласидир ҳар бир педагогларимизнинг касбий бурчи, вазифаси эканлигини унутмаслигимиз керак. Аждодларимиз мероси бўлган мақолларимизда Одоб олтиндан қиммат, инсон-одоби билан, осмон офтоби билан, болани ёшдан ўргат, отни бошдан, тарбия ота-онадан қолувчи улкан мерос каби панд насийҳатлар билан бизни огоҳлантиради. Демак, ушбу фаннинг болажонларимиз камолотидаги моҳияти чуқур англаган ҳолда дарслик ва қўлланмаларимиз педагогик

технологиянинг бош вазифаси бўлган нимани ўқитмоқ керак? масаласини илмий педагогик жиҳатдан тўғри ҳал қила олишимиз ва шундан сўнг тарбияни қандай ташкил этишимиз керак? масаласини самарадорли ҳал этиш бошланғич таълим педагогларининг жамиятимиз олдидаги долзарб масаласи барчамизга маълум.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Нега мактабларда таълим сифати паст?
<https://www.uzanalytics.com/jamiyat/5110/> 2.
- Uzoqov, I. E., & Bahodirova, N. G. O. Q. (2022). Tovarlar kimyosi ixtisosligida oziq-ovqat mahsulotlarining kimyoviy tarkibining o'ri. Science and Education, 3(12), 365-368. 3. Uzoqov, I., & VA, X. S. M. P. I. KOMPONENTLIK//INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL.–2022. T, 3, 242-248. "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue 11 ISSN 2181-0842 / Impact Factor 3.848 286 4.
- Sarikulov, M. X., Uzoqov, I. E., & Lapasova, Z. K. Q. (2022). Oliy ta'lim muassasalarida yosh kadrlarni sifatli inklyuzif o'qitishni rivojlantirish va yetuk kadrlarni tayyorlash. Science and Education, 3(6), 784-788.
5. Хунаров, А. М., & Узаков, И. Э. (2022). Современные проблемы экологического районирования. Science and Education, 3(9), 218-223

**QUALITY OF MEDICAL CARE PROVIDED TO CHILDREN WITH TYPE 1
DIABETES MELLITUS**

Scientific adviser: Daminov Abdurasul Takhirovich

Assistant of the Department of Endocrinology,

Samarkand State Medical University

Nasimova Dilorom,

Xushvaqtova Bahora,

Aliyeva Nigina,

Buronov Mirabror

Student of the Samarkand state Medical University

Annotation. *Improving the quality of medical care is an urgent task of healthcare in the Republic of Uzbekistan. According to Law No. 323-PK dated November 21, 2011 “On the fundamentals of protecting the health of citizens in the Republic of Uzbekistan,” ensuring the availability and quality of medical care is one of the fundamental principles of protecting public health. The quality of medical care is a set of characteristics that reflect the timeliness of medical care, the correct choice of methods of prevention, diagnosis, treatment and rehabilitation in the provision of medical care, and the degree to which the planned result is achieved. Improving the quality and accessibility of medical care for children with endocrine diseases is the main goal of the Alpha-Endo program. The program is implemented by the KAF Foundation for the Support and Development of Philanthropy (hereinafter referred to as the KAF Foundation) with the financial support of Alfa Group. The main partner of the program is the Federal State Budgetary Institution “Endocrinological Research Center” (hereinafter referred to as the ENDS) of the Ministry of Health of Uzbekistan.*

Purpose of the study— determine the necessary strategies to improve the quality of medical care for children with endocrine diseases.

Research material. The study was carried out in the Samarkand branch of the Russian Scientific Research Center for Economics and Economics. The importance of the participation of public and socially oriented non-profit organizations in independent assessment of the quality of work of institutions providing social services is noted in Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 188 dated May 7, 2020 “On measures for the implementation of state social policy.” The study can be classified as a special type - an audit of medical care. A clinical audit is a well-designed study that evaluates the resources, process, and outcomes of health care with the goal of improving the quality of health care [1–5]. The resources being assessed include: material resources (equipment, equipment, medicines, etc.); intellectual resources (professional competencies, specialist training system, methodological base, information systems, etc.) and numerical personnel potential. The process refers to the provision and receipt of

health care, such as medical practices used, referral to health care facilities, and organizational aspects. Outcome is the qualitative or quantitative impact that a healthcare system has on the health of patients. The outcome assessment includes both main indicators, such as quality of life, morbidity (including the development of complications of the underlying disease), disability and mortality, and intermediate indicators (achievement of certain target clinical indicators, patient adherence to medical recommendations, etc.) . The protocol was discussed with federal and regional experts. All research materials were pre-tested. The materials and methods of the Alpha-Endo study are indicated. The audit included a survey of 221 parents of children with type 1 diabetes mellitus (T1DM), an analysis of 224 medical histories, interviews with 131 doctors, and an assessment of 45 medical organizations in 6 regions. The average age of children with T1DM, whose parents were interviewed about the child's disease, was 10 years (range 2 to 18 years), the average duration of T1DM was about 4 years (range 1 year to 14 years), approximately 60% were girls. The selection of parents to participate in the interview was carried out in accordance with the study protocol. To include parents in the study, the following criteria were used: - presence of a child aged 1 to 18 years with T1DM, diagnosed at least 1 year before the start of the study; — those who sought any medical assistance during the study (for a prescription, routine or inpatient medical care); - degree of relationship - mother or father/guardian who permanently lives with the child (preferably mothers, who usually take care of children to a greater extent); — who voluntarily agreed to answer research questions; — citizens of the Republic of Uzbekistan permanently residing in the study region, at least 30% from regional centers, small towns or villages. The survey was conducted by specially trained interviewers - regional medical workers, not directly involved in providing assistance to the child whose parents participated in the study. More than 10% of interviews with parents were conducted by experts during their visits to the regions. There were no significant differences between the survey results conducted by regional specialists and members of expert groups. Processing and analysis of statistical data was carried out in SPSS v.14.0 and MS Excel 2007. Assessment of the presence of relationships and degrees of difference between different groups of respondents in each case was carried out using the chi-square test. The choice of the critical significance level ($p=0.025$) was based on the sample size (more than 200 but less than 500 respondents). In order to prove the statistical significance of the differences between the two groups of respondents, a “null hypothesis” (H_0) was formulated for each case, suggesting that there are no such differences. The hypothesis was tested by calculating the χ^2 correspondence criterion. The obtained χ^2 value was compared with the table value (table of critical points of the Pearson chi-square distribution). In order to refute the “null hypothesis”, the calculated compliance criterion must be equal to or greater than the tabulated (critical) value χ^2 at the significance level ($\alpha = 0.025$), which gives grounds to refute the “null hypothesis” and talk about the presence of a relationship between the events under study. The study

used standard international requirements for obtaining, storing and analyzing information. Protocol and all others

Scope of study. Research material Scope of the study Analysis of medical statistics (completed cards) Data from official regional statistics for 2013, provided by research coordinators Interviews with medical workers providing care to children with endocrine diseases (completed questionnaires) Interviewed: pediatric endocrinologists - 48; district pediatricians - 83. Study of outpatient records selected by random sampling by external experts during visits (completed charts) Analyzed: outpatient records of patients with T1DM - 224 Survey of parents of children with T1DM The study materials were approved by the Ethics Committee of the Scientific Research Center.

Results. In total, 3389 children with T1DM live in the study regions, which exceeds 10% of the total number of children with T1DM in the Republic of Uzbekistan. The regions that took part in the study differ from each other in demographic, socio-economic and geographical situation. This may contribute to differences in the average incidence and prevalence of T1DM in children. In 2 of the 6 regions participating in the study, the incidence and prevalence of T1DM significantly exceeds similar indicators (13.2 and 72.4 per 100 thousand children aged 0 to 15 years, respectively). The system of care for children with T1DM in all regions is organized in accordance with the procedure for providing medical care to children with endocrine pathology. Outpatient care is provided in clinics, regional diabetic centers or dispensaries. Inpatient care is provided in endocrinology departments or on bedsprecrinological profile, part of pediatric departments based in regional or city hospitals. Children's endocrinology beds in the regions can be used for hospitalization of patients with any endocrine pathology, including diabetes. The provision of inpatient endocrinology beds for the child population in the regions ranged from 4.5 to 10.8 per 100 thousand.

Conclusions. Children with T1DM are provided with everything necessary to achieve good control of DM at the expense of public funds: the best insulin preparations and drug delivery systems, glucometers, test strips, necessary laboratory tests, outpatient and inpatient medical care. The problem of obtaining free test strips in sufficient quantities remains. Educational programs for self-management of the disease—diabetes schools—are available everywhere. However, the target level of glycated hemoglobin below 8% is achieved in less than half of children with T1DM. The best values of this indicator were determined in patients with regular medical supervision and accurately following the doctor's recommendations. One of the opportunities to improve medical monitoring of children is the introduction of modern technologies for continuous blood glucose monitoring, remote medical monitoring and patient consultation. It is necessary to evaluate the effectiveness of these techniques in practice. Based on the results of the study, it is planned to develop clinical protocols and recommendations for the introduction of effective technologies into practical healthcare.

REFERENCES:

1. Отамуродов УГ угли, Абдужамбиллов АН угли, Сабирова ДШ. Гипертиреоз. *ScienceandEducation*. 2023;4(5):134-139.
2. Шухратовна СД, Рустамовна РГ, Нодир Р. Изменения уровня хГ в системе мать-плацента-плод при резус несовместимой беременности. *Достижения науки и образования*. 2020;(10 (64)):91-93.
3. Хамраев Х, Содиков С, Хамраева Д, Собирова Д. Клинико-функциональное состояние печени у больных с сахарным диабетом. *ЖПБМ*. 2018;(1 (99)):189-191.
4. Даминов АТ, Хакбердиева В, Жаникулов С, Муродхонов С. КЛИНИЧЕСКИЙ СЛУЧАЙ ПЕРВИЧНЫЙ ГИПОТИРЕОЗ. *Educational Research in Universal Sciences*. 2024;3(3 SPECIAL):131-134.
5. Shukhratovna SD, Suratovich OF. МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОРЫ НАДПОЧЕЧНИКОВ ПОТОМСТВА КРЫС В ОНТОГЕНЕЗЕ В УСЛОВИЯХ ВНУТРИУТРОБНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ПЕСТИЦИДОВ ЧЕРЕЗ ОРГАНИЗМ МАТЕРИ (ОБЗОРНАЯ СТАТЬЯ). *JOURNAL OF BIOMEDICINE AND PRACTICE*. 2023;8(4). Accessed January 12, 2024. <https://tadqiqot.uz/index.php/biomedicine/article/view/8217>
6. Мизамова МАК, Эшпулатова ГНК, Эшмуродова ЗНК, Салимова ДЭ. Осложнения акромегалии, связанные со здоровьем, текущие и перспективные варианты лечения. *ScienceandEducation*. 2023;4(4):187-195.
7. Нарбаев А, Джураева З, Курбонова Н, Кувондилов Г, Давранова А, Содиков С. Особенности изучения многофакторного управления сахарным диабетом 2 типа. *Журнал проблемы биологии и медицины*. 2017;(4 (97)):78-79.
8. Ибрагимов УС, Туракулов ЖТУ, Гуломов ШНУ, Салимова ДЭ. Просвещение пациентов: Гипогликемия (низкий уровень глюкозы в крови) у людей с диабетом. *ScienceandEducation*. 2023;4(4):226-233.
9. Содиков С, Каримова Н, Каримова З. Реабилитация больных пожилого возраста сахарным диабетом 2-типа. *ЖПБМ*. 2017;(4 (97)):105-106.
10. Хамидова МН, Исматова ИФ, Бердиев ЖШ, Негматова ГШ, Даминов АТ. САХАРНЫЙ ДИАБЕТИ COVID-19. *Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences*. 2022;2(13):190-204.
11. Шухратовна СД, Кахрамонович ЮУ, Махмудович КТ. Структурные изменения сосудисто-стромального комплекса щитовидной железы при эутиреоидной и токсических формах зоба. *Научный журнал*. 2019;(10 (44)):67-69.
12. Собиржонова КН, Саллохидинович СС, Акбаровна ОМ. Эпидемиологический Статус И Факторы Риска Сахарного Диабета На Сегодняшний День. *MiastoPrzyszłości*. 2023;32:212-219.

13. Salimova DE, Daminnov AT. A CLINICAL CASE BASED ON THE EXPERIENCE OF TREATING HYPERTENSION IN A PATIENT WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS, OBESITY AND VITAMIN D DEFICIENCY. Educational Research in Universal Sciences. 2023;2(12):150-154.
14. Takhirovich DA. ASSESSMENT OF HEARING FUNCTION IN INDIVIDUALS WITH TYPE 2 DIABETES. American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149). 2023;1(9):124-126.
15. Qahramonov FA, Amirov BY, Tursunboyeva LI, Daminov AT. Autoimmuntireoiditbilankasallanganbemorlardagifunksionalbuzilishlarningdifferensionaldiagnostikasidaqalqonsimonbezzichliginianiqlash.Science and Education. 2023;4(3):82-86.
16. Nazira K, Siddikovna TG, Davranovna DA, Takhirovich DA, Tulkinovich OS. Cardiovascular complications in patients who have had covid on the background of diabetes mellitus 2.1. 2021;2(3):37-41.
17. Choriye S, Gadoeva Z, Mardonova F, Jurakulov F, Hafizov S, Daminov AT. Changes in the thyroid gland in the long period after a new coronavirus infection.Science and Education. 2023;4(12):102-106.
18. Kamalov T, Bahriev N, Yuldashev U, Sabirova D. CLINICAL AND HORMONAL CHARACTERISTICS OF PRIMARY HYPOGONADISM IN PRESCHOOL BOYS. MedFarm. 2019;10(9). doi:10.32743/2658-4093.2019.9.10.188
19. Daminov AT, Yuldoshev B, Murodullo I, Naimova N. CLINICAL CASE OF PRIMARY HYPOTHYROIDISM. Educational Research in Universal Sciences. 2024;3(3 SPECIAL):135-138.
20. Daminov A, Khaydarov O, Hasanova M, Abdulkakhorova R. COMPLICATIONS OF GLUCOCORTICOID THERAPY IN PATIENTS DIABETES SURVIVED COVID-19. Евразийскийжурналмедицинскихестественныхнаук. 2023;3(4):197-200.
21. Takhirovich DA, Corners SJA, Shukhratovna NG, Shukhratovna SG, Zaynuddinovna MG. COURSE OF COVID-19 IN PATIENTS WITH DIABETES MELLITUS. Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022;3(02):73-76. doi:10.17605/OSF.IO/B6FU2
22. Shukhratovna NG, Erkinovna SD, Suxrobovna XM, Ikromovna AZ. DIABETES MELLITUS, ISCHEMIC HEART DISEASE AND ARTERIAL HYPERTENSION. PEDAGOG. 2022;5(5):381-386.
23. O'g'li SOS, O'g'li RSO, Taxirovich DA. DIFFUZ TOKSIK BUQOQ. Лучшиеинтеллектуальныеисследования. 2023;4(1):131-133.
24. Negmatova GS, Toshimova GT qizi, Abdiyev LS o'g'li, Daminov AT. EFFECTIVENESS OF CORRECTION OF DYSLIPIDEMIA IN ELDERLY PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS. Educational Research in Universal Sciences. 2024;3(1 SPECIAL):269-274.

25. G.Sh N, D.e S, Oybekovma XS, Qamariddinovna XA, O'g'li BJA. ENDOCRINE GLANDS, STRUCTURE, AGE FEATURES, FUNCTIONS. PEDAGOG.2022;5(5):341-345.
26. Sobirjonovna KN. FACTORS DETERMINING THE CLINICAL SIGNIFICANCE OF DEPIPTIDYL PEPTIDASE 4 INHIBITORS IN THE TREATMENT OF PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS. World Bulletin of Public Health. 2022;8:67-72.
27. Daminov AT, Djabbarova D, Abduvohidova N, Furkatova D, Farxodova S, Ibragimova P. Features of bone tissue remodeling in patients with type 2 diabetes mellitus. Science and Education. 2023;4(11).
28. DaminovAbdurasulTakhirovich RSU. FEATURES OF THE CLINIC, REHABILITATION, TREATMENT OF AUTOIMMUNE THYROIDITIS IN THE CONDITIONS OF THE IODINE-DEFICIENCY REGION. Published online April 12, 2023. doi:10.5281/ZENODO.7820412
29. Shuhratovna NG, Shukhratovna SD. Features of the course of autoimmune hepatitis in children as a variant of autoimmune polyglandular syndrome. Asia Journ of MultidimensiResear (AJMR). 2020;9(7):89. doi:10.5958/2278-4853.2020.00228.1
30. Erkinovna SD. Features of the Course of Diabetes Mellitus Type 2 with Arterial Hypertension. JournalNX. Published online 2020:460-461.
31. Negmatova GS, Xakimova GD qizi, Abdiyev LS o'g'li, Daminov AT. FEATURES OF THE RULES FOR INSULIN INJECTION TECHNIQUES IN ELDERLY AND SENILE PATIENTS WITH DIABETES MELLITUS. Educational Research in Universal Sciences. 2024;3(1 SPECIAL):259-264.
32. Takhirovich DA, Zafarovna KM, Isroilovna IS. FEATURES OF TYPE 1 DIABETES IN CHILDREN WHO HAVE COVID-19. American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149). 2023;1(9):121-123.
33. Xudoyorov S, Mirkomilova M, Burxonov U, Sayfieva G, Sheralieva N, Daminov AT. Fourniers gangrene in modern conditions. Science and Education. 2023;4(12):107-117.
34. Alimovna KN, Sobirjanovna KN, Abdurasul D, Tulkinovich OS. GROWTH HORMONE FOR THE TREATMENT OF HEREDITARY DISEASES IN CHILDREN. 10.
35. Negmatova .G.Sh, D.e S, Qizi MZO, Mannobovich MS, Orifjonovich MM. HERPETIC MENINGITIS. PEDAGOG. 2022;5(5):346-348.
36. Ahrorbek N, Myungjae L, Jungjae L, et al. Hormonal Regulation. Texa Jour of Mutl Stud. 2023;25:39-43.
37. Ismoilova SI. Impact of vitamin D deficiency on the risk of developing type 1 diabetes. Science and Education. 2023;4(3).

38. T DA, Umidbekovna UM, Muhitdinovna KN. Methodology of Using Modern Graphics Programs in Teaching Engineering Graphics. 1. Published online December 8, 2023:158-162.
39. Sabirjanovna KN, Takhirovich DA, Jahongir D, Najmiddin X, Samandar G, Mehrangiz X. Negative Impact of Covid-19 on the Endocrine System. American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149). 2023;1(8):148-153.
40. Takhirovich DA, Zafarovna KM, Isroilovna IS. NEVROLOGIYADA ENDOKRIN O'ZGARISHLAR.SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI. 2023;6(12):417-422.
41. Negmatova GS, Salimova DE. Qandli diabet 2-tipning arterial gipertenziyabilan birgalikda kechish xususiyatlarivaularnidavolash usullari. Science and Education. 2023;4(2):516-519.
42. Taxirovich DA, J T, O E, I A. QANDLI DIABET-2 TIPI BOR BEMORLARDA COVID-19 KASALLIGINI GLUKOKORTIKOIDLAR BILAN DAVOLASH DINAMIKASINI BAHOLASH. Gospodarka i Innowacje. 2023;34:78-81.
43. G.Sh N, D.e S, Alisherovich BA, Erkin R is the son of S, Bektash U is the son of S. RELATIONSHIP BETWEEN DIABETIC NEPHROPATHY AND CARDIAC DISORDERS IN PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES. PEDAGOG. 2022;5(5):337-340.
44. Daminov AT, Sa'dullayeva SM qizi, Ismoilova SI qizi. SAMARQAND VILOYATIDA QANDLI DIABET ASORATLARI UCHRASH CHASTOTASI. Educational Research in Universal Sciences. 2024;3(3 SPECIAL):139-142.
45. Shukhratovna NG, Erkinovna SD, O'g'li IBI, Qizi ADD. THE ROLE OF GASTROINTESTINAL HORMONES IN THE PATHOLOGY OF THE DIGESTIVE SYSTEM. PEDAGOG. 2022;5(6):408-412.
46. Ulugbekovna NP, Bakhtiyorovna RI, Almosovich RA, Takhirovich DA. Thyroid Diseases during Pregnancy and their Impact on Maternal and Fetal Outcomes. American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149). 2023;1(8):188-190.
47. Nilufar R, Adkhamjon K. TO THE DEVELOPMENT OF CARDIOVASCULAR DISEASES EFFECTS OF ENVIRONMENTAL FACTORS. FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA JURNALI | JOURNAL OF SCIENCE, EDUCATION, CULTURE AND INNOVATION. 2022;1(4):100-101.
48. Xoldorov X, Omonov F, Jumayev I, Daminov AT. TYPE 1 DIABETES AS A RISK FACTOR FOR BONE HEALTH IN CHILDHOOD. Results of National Scientific Research International Journal. 2023;2(8):131-135.

NEW APPROACHES TO EARLY DIAGNOSIS OF MICROANGIOPATHY IN PATIENTS WITH TYPE 1 DIABETES MELLITUS

Scientific adviser: Daminov Abdurasul Takhirovich

Assistant of the Department of Endocrinology,

Samarkand State Medical University

Abjalilova Zuxra,

Axtamova Diyora,

Jamolova Madina,

Qayumov Sarvar

1-4 Student of the Samarkand state Medical University

Annotation. *Diabetes mellitus (DM) is one of the most common severe diseases, leading to early and progressive systemic vascular damage. Already at the initial stages of type 1 diabetes (T1DM), reversible functional disorders of the microvasculature are detected [1]. Subsequently, these disorders progress, becoming persistent and irreversible [2]. As practice shows, timely treatment, including normalization of glucose levels, antiplatelet agents, vasoprotectors, antioxidant drugs, can stop the development of angiopathy.*

Keywords: *diabetes mellitus, glycemia, glycosuria, glycated hemoglobin, biomicroscopy.*

Introduction. In this regard, the relevance of developing early and more effective methods for diagnosing diabetic microangiopathy is increasing [3, 4]. Currently, a number of methods are used for diagnosing damage to microvasculature vessels, for example: conjunctival biomicroscopy (studying the microvessels of the conjunctiva of the eye), laser Doppler flowmetry (allowing one to determine the level of perfusion in 1 mm³ of the skin) and computer capillaroscopy (diagnosing the state of the capillary network, more often on the nails). finger rolls using biomicroscopy). Conjunctival biomicroscopy is highly informative and sensitive. At the same time, its implementation requires expensive equipment and time resources. Performing laser Doppler flowmetry is also impossible without sophisticated and specialized equipment and specially trained medical personnel. Computer capillaroscopy is the most common method in clinical practice due to its high information content and non-invasiveness [5, 6]. Using microscopic visualization of capillary loops in vivo, objective assessment of structural abnormalities is possible. Capillaroscopy has been successfully used to diagnose angiopathy in patients with diabetes for more than 50 years [7, 8]. However, with the help of capillaroscopy it is possible to diagnose only persistent, structural changes in blood vessels; diagnosing changes in microcirculation in the early stages of the disease is quite difficult [9]. We decided to use capillaroscopy to identify early, functional vascular disorders in the initial stages of diabetes, preceding structural ones. For this purpose,

functional tests were used with physical effects on the upper limb, assessing capillaroscopic parameters before and after the test, as well as their recovery time.

Purpose of the study— development of a method for early diagnosis of microangiopathy in patients with type 1 diabetes based on capillaroscopy in combination with functional tests: cuff occlusion of the upper limb, tests with cold and thermal effects on the upper limb.

Material and methods. The study was carried out on the basis of Samarkand State Medical University SFRSNPTSE. 54 patients with T1DM were examined: 25 men and 29 women; the average age of the patients was 24.1 ± 3.2 years. The duration of the disease averaged 5.8 ± 1.6 years. Patients with T1DM were divided into two groups: group 1 - 28 (51.6%) patients with a disease experience of less than 5 years; Group 2 - 26 (48.4%) in whom the duration of diabetes exceeded 7 years. Patients with a disease duration of more than 10 years were not included in the study. All study participants signed informed consent. The study protocol was approved by the scientific council of Samarkand State Medical University (protocol No. 3 of 11/12/22). The patients underwent a standard comprehensive examination, according to the algorithms for providing specialized medical care to patients with diabetes [10]. The control group included 26 practically healthy people, matched by gender and age. All subjects were subjected to capillaroscopy using a Sieta CAM-04 digital microscope (China). Capillaroscopy at rest was performed after 15-20 minutes of rest in a sitting position. The following indicators were assessed: the length of the capillary loops (l cap.), the diameter of the arterial (d art), transitional (dper.), venous (dven.) sections of the capillaries. The results obtained were expressed in microns. The test with occlusion of the upper limb consisted of placing a cuff on the shoulder of the arm being tested with air injection to values exceeding 20-30 mmHg. level of disappearance of Korotkoff sounds for a period of 60 s. To conduct a cold test, the hand was placed for 5 minutes in water at a temperature of 5-7 °C. For a thermal test, the hand was immersed in water at a temperature of 42–45 °C for 5 minutes. After each test, the time for recovery of capillaroscopic parameters to initial values was recorded. The statistical significance of differences between groups was determined using the Mann-Whitney test (U test). The critical significance level (p) was taken equal to 0.05. Data analysis was carried out using the Statistica 8.0 software package.

Results and discussion. A clinical examination of patients with diabetes revealed that all patients were in the decompensation phase. The average level of glycated hemoglobin was $10.8 \pm 0.9\%$, which is a very high risk factor for the development of diabetic microangiopathy [11, 12]. In 5 patients of the 1st group and in 21 patients of the 2nd group ($p = 0.025$), there was an increased level of albumin in the urine. Albumin excretion in these patients was 44.3 ± 3.8 and 156 ± 10.3 mg/day, respectively ($p=0.002$). Signs of diabetic retinopathy were detected in 4 patients of group 1 and in 20 patients of group 2 ($p = 0.015$). During capillaroscopy, 15 (58.7%) patients in group 1 showed a

tendency to narrowing of the arterial sections of the capillaries, and in 18 (64.3%) patients perivascular edema was detected ($p = 0.022$ compared with the control), which was determined by the presence of whitish turbid zone surrounding the capillary loop. However, similar changes were noted in the control group. In 6 (23.1%) practically healthy people, perivascular edema was detected, and in 5 (19.2%) - moderate spasm of the arterial sections of the capillaries. In group 2, perivascular edema was observed in all patients. At the same time, a statistically significant shortening of the capillary loops was recorded ($p = 0.014$ compared to the control), a decrease in the diameter of the arterial loops ($p = 0.008$) and a moderate expansion of the transitional sections of the capillaries ($p = 0.022$). Such indicators as the length of capillary loops and the diameter of the arterial sections of the capillaries were also less than in patients of group 1 ($p = 0.028$ and $p = 0.011$, respectively). Thus, using capillaroscopy at rest, microangiopathy is diagnosed only in patients with a history of the disease of more than 7 years. Persistent structural changes in the capillaroscopic picture in patients in this group make it possible to diagnose diabetic microangiopathy without the use of functional tests. At the same time, in patients with a short history of the disease there is no convincing evidence for the development of microangiopathies. Therefore, we carried out functional tests with physical effects on the upper limb and compared the indicators of group 1 with those in the control group. First, an occlusion test was performed. In the 1st study group, after exposure, a shortening of the capillary loops, a narrowing of the arterial and venous sections of the capillaries was observed ($p = 0.026$ and $p = 0.01$), while an expansion of the transition links of the capillaries was noted ($p = 0.032$). The diameters of the venous and transitional sections also differed from those in the control group ($p=0.021$ and $p=0.002$, respectively). After the cold test, patients in group 1 showed a significant reduction in the length of capillaries and the diameters of their arterial sections ($p = 0.012$). In a number of cases, measuring the size of the arterial sections in patients was impossible due to their severe spasm and desolation. After cold exposure in patients of group 1, expansion of the transitional sections was also noted, and this indicator also differed from the control ($p = 0.005$). Thermal test in patients led to lengthening of the visible part of the capillary loop ($p=0.041$). However, in the control group after exposure, this indicator increased more significantly ($p = 0.008$). Both in the control group and in the patients, dilatation of all parts of the capillary loops was noted (to the greatest extent - venous and transitional). In this case, linear-shaped capillaries were recorded with unclear visualization of their sections. Conclusions

1. In patients with T1DM with a disease experience of more than 7 years in the presence of clinical manifestations of microangiopathies (albuminuria, signs of retinopathy), changes in the vessels of the microvasculature are noted: shortening of capillary loops, arterial spasm, expansion of the transitional and venous sections of capillaries, perivascular edema.
2. With diabetes experience of less than 5 years, patients in some cases are diagnosed with moderate spasm of the arterial sections of the

capillaries and perivascular edema; similar changes are recorded in healthy people and, thus, cannot be reliable criteria for diabetic microangiopathy.

3. Carrying out functional tests with occlusion, cold and heat effects on the upper limb makes it possible to identify differences between

capillaroscopic indicators in patients with a short history of diabetes and in the control group.

4. In patients with T1DM, there is an increase in the recovery time of capillaroscopic parameters after functional tests. And this indicator can be used as a diagnostic criterion for diabetic microangiopathy already in the early stages of the disease.

REFERENCES:

1. Отамуродов УГ угли, Абдужамбиллов АН угли, Сабирова ДШ. Гипертиреоз. *ScienceandEducation*. 2023;4(5):134-139.
2. Шухратовна СД, Рустамовна РГ, Нодир Р. Изменения уровня хГ в системе мать-плацента-плод прирезус несовместимой беременности. *Достижения науки и образования*. 2020;(10 (64)):91-93.
3. Хамраев Х, Содиков С, Хамраева Д, Собирова Д. Клинико-функциональное состояние печени у больных с сахарным диабетом. *ЖПБМ*. 2018;(1 (99)):189-191.
4. Даминов АТ, Хакбердиева В, Жаникулов С, Муродхонов С. КЛИНИЧЕСКИЙ СЛУЧАЙ ПЕРВИЧНЫЙ ГИПОТИРЕОЗ. *Educational Research in Universal Sciences*. 2024;3(3 SPECIAL):131-134.
5. Shukhratovna SD, Suratovich OF. МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОРЫ НАДПОЧЕЧНИКОВ ПОТОМСТВА КРЫС В ОНТОГЕНЕЗЕ В УСЛОВИЯХ ВНУТРИУТРОБНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ПЕСТИЦИДОВ ЧЕРЕЗ ОРГАНИЗМ МАТЕРИ (ОБЗОРНАЯ СТАТЬЯ). *JOURNAL OF BIOMEDICINE AND PRACTICE*. 2023;8(4). Accessed January 12, 2024. <https://tadqiqot.uz/index.php/biomedicine/article/view/8217>
6. Мизамова МАК, Эшпулатова ГНК, Эшмуродова ЗНК, Салимова ДЭ. Осложнения акромегалии, связанные со здоровьем, текущие и перспективные варианты лечения. *ScienceandEducation*. 2023;4(4):187-195.
7. Нарбаев А, Джураева З, Курбонова Н, Кувондииков Г, Давранова А, Содиков С. Особенности изучения многофакторного управления сахарным диабетом 2 типа. *Журнал проблемы биологии и медицины*. 2017;(4 (97)):78-79.
8. Ибрагимов УС, Туракулов ЖТУ, Гуломов ШНУ, Салимова ДЭ. Просвещение пациентов: Гипогликемия (низкий уровень глюкозы в крови) у людей с диабетом. *ScienceandEducation*. 2023;4(4):226-233.

9. Содиқов С, Каримова Н, Каримова З. Реабилитация больных пожилого возраста сахарным диабетом 2-типа. ЖПБМ. 2017;(4 (97)):105-106.
10. Хамидова МН, Исмадова ИФ, Бердиев ЖШ, Негматова ГШ, Даминов АТ. САХАРНЫЙ ДИАБЕТИ COVID-19. Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences. 2022;2(13):190-204.
11. Шухратовна СД, Кахрамонович ЮУ, Махмудович КТ. Структурные изменения сосудисто-стромального комплекса щитовидной железы при эутиреоидной и токсических формах зоба. Научный журнал. 2019;(10 (44)):67-69.
12. Собиржонова КН, Саллохидинович СС, Акбаровна ОМ. Эпидемиологический Статус И Факторы Риска Сахарного Диабета На Сегодняшний День. MiastoPrzyszłości. 2023;32:212-219.
13. Salimova DE, Daminov AT. A CLINICAL CASE BASED ON THE EXPERIENCE OF TREATING HYPERTENSION IN A PATIENT WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS, OBESITY AND VITAMIN D DEFICIENCY. Educational Research in Universal Sciences. 2023;2(12):150-154.
14. Takhirovich DA. ASSESSMENT OF HEARING FUNCTION IN INDIVIDUALS WITH TYPE 2 DIABETES. American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149). 2023;1(9):124-126.
15. Qahramonov FA, Amirov BY, Tursunboyeva LI, Daminov AT. Autoimmuntireoiditbilankasallanganbemorlardagifunksionalbuzilishlarningdifferensionaldiagnostikasidaqalqonsimonbezzichliginianiqlash.Science and Education. 2023;4(3):82-86.
16. Nazira K, Siddikovna TG, Davranovna DA, Takhirovich DA, Tulkinovich OS. Cardiovascular complications in patients who have had covid on the background of diabetes mellitus 2.1. 2021;2(3):37-41.
17. Choriyev S, Gadoeva Z, Mardonova F, Jurakulov F, Hafizov S, Daminov AT. Changes in the thyroid gland in the long period after a new coronavirus infection.Science and Education. 2023;4(12):102-106.
18. Kamalov T, Bahriev N, Yuldashev U, Sabirova D. CLINICAL AND HORMONAL CHARACTERISTICS OF PRIMARY HYPOGONADISM IN PRESCHOOL BOYS. MedFarm. 2019;10(9). doi:10.32743/2658-4093.2019.9.10.188
19. Daminov AT, Yuldoshev B, Murodullo I, Naimova N. CLINICAL CASE OF PRIMARY HYPOTHYROIDISM. Educational Research in Universal Sciences. 2024;3(3 SPECIAL):135-138.
20. Daminov A, Khaydarov O, Hasanova M, Abdukakhorova R. COMPLICATIONS OF GLUCOCORTICOID THERAPY IN PATIENTS DIABETES SURVIVED COVID-19. Евразийский журнал медицинских и естественных наук. 2023;3(4):197-200.
21. Takhirovich DA, Corners SJA, Shukhratovna NG, Shukhratovna SG, Zaynuddinovna MG. COURSE OF COVID-19 IN PATIENTS WITH DIABETES

MELLITUS. Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022;3(02):73-76. doi:10.17605/OSF.IO/B6FU2

22. Shukhratovna NG, Erkinovna SD, Suxrobovna XM, Ikromovna AZ. DIABETES MELLITUS, ISCHEMIC HEART DISEASE AND ARTERIAL HYPERTENSION. PEDAGOG. 2022;5(5):381-386.

23. O'g'li SOS, O'g'li RSO, Taxirovich DA. DIFFUZ TOKSIK BUQOQ. Лучшие интеллектуальные исследования. 2023;4(1):131-133.

24. Negmatova GS, Toshimova GT qizi, Abdiyev LS o'g'li, Daminov AT. EFFECTIVENESS OF CORRECTION OF DYSLIPIDEMIA IN ELDERLY PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS. Educational Research in Universal Sciences. 2024;3(1 SPECIAL):269-274.

25. G.Sh N, D.e S, Oybekovna XS, Qamariddinovna XA, O'g'li BJA. ENDOCRINE GLANDS, STRUCTURE, AGE FEATURES, FUNCTIONS. PEDAGOG. 2022;5(5):341-345.

26. Sobirjonovna KN. FACTORS DETERMINING THE CLINICAL SIGNIFICANCE OF DEPIPTIDYL PEPTIDASE 4 INHIBITORS IN THE TREATMENT OF PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS. World Bulletin of Public Health. 2022;8:67-72.

27. Daminov AT, Djabbarova D, Abduvohidova N, Furkatova D, Farxodova S, Ibragimova P. Features of bone tissue remodeling in patients with type 2 diabetes mellitus. Science and Education. 2023;4(11).

28. Daminov Abdurasul Takhirovich RSU. FEATURES OF THE CLINIC, REHABILITATION, TREATMENT OF AUTOIMMUNE THYROIDITIS IN THE CONDITIONS OF THE IODINE-DEFICIENCY REGION. Published online April 12, 2023. doi:10.5281/ZENODO.7820412

29. Shuhratovna NG, Shukhratovna SD. Features of the course of autoimmune hepatitis in children as a variant of autoimmune polyglandular syndrome. Asia Journ of Multidimensi Resear (AJMR). 2020;9(7):89. doi:10.5958/2278-4853.2020.00228.1

30. Erkinovna SD. Features of the Course of Diabetes Mellitus Type 2 with Arterial Hypertension. JournalNX. Published online 2020:460-461.

31. Negmatova GS, Xakimova GD qizi, Abdiyev LS o'g'li, Daminov AT. FEATURES OF THE RULES FOR INSULIN INJECTION TECHNIQUES IN ELDERLY AND SENILE PATIENTS WITH DIABETES MELLITUS. Educational Research in Universal Sciences. 2024;3(1 SPECIAL):259-264.

32. Takhirovich DA, Zafarovna KM, Isroilovna IS. FEATURES OF TYPE 1 DIABETES IN CHILDREN WHO HAVE COVID-19. American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149). 2023;1(9):121-123.

33. Xudoyorov S, Mirkomilova M, Burxonov U, Sayfieva G, Sheralieva N, Daminov AT. Fourniers gangrene in modern conditions. Science and Education. 2023;4(12):107-117.

34. Alimovna KN, Sobirjanovna KN, Abdurasul D, Tulkinovich OS. **GROWTH HORMONE FOR THE TREATMENT OF HEREDITARY DISEASES IN CHILDREN.** 10.
35. Negmatova .G.Sh, D.e S, Qizi MZO, Mannobovich MS, Orifjonovich MM. **HERPETIC MENINGITIS.** PEDAGOG. 2022;5(5):346-348.
36. Ahrorbek N, Myungjae L, Jungjae L, et al. **Hormonal Regulation.** Texa Jour of Mutl Stud. 2023;25:39-43.
37. Ismoilova SI. **Impact of vitamin D deficiency on the risk of developing type 1 diabetes.** Science and Education. 2023;4(3).
38. T DA, Umidbekovna UM, Muhitdinovna KN. **Methodology of Using Modern Graphics Programs in Teaching Engineering Graphics.** 1. Published online December 8, 2023:158-162.
39. Sabirjanovna KN, Takhirovich DA, Jahongir D, Najmiddin X, Samandar G, Mehrangiz X. **Negative Impact of Covid-19 on the Endocrine System.** American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149). 2023;1(8):148-153.
40. Takhirovich DA, Zafarovna KM, Isroilovna IS. **NEVROLOGIYADA ENDOKRIN O`ZGARISHLAR.SO`NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI.** 2023;6(12):417-422.
41. Negmatova GS, Salimova DE. **Qandli diabet 2-tipning arterial gipertenziyabilan birgalikda kechish xususiyatlarivaularnidavolash usullari.** Science and Education. 2023;4(2):516-519.
42. Taxirovich DA, J T, O E, I A. **QANDLI DIABET-2 TIPI BOR BEMORLARDA COVID-19 KASALLIGINI GLUKOKORTIKOIDLAR BILAN DAVOLASH DINAMIKASINI BAHOLASH.** Gospodarka i Innowacje. 2023;34:78-81.
43. G.Sh N, D.e S, Alisherovich BA, Erkin R is the son of S, Bektash U is the son of S. **RELATIONSHIP BETWEEN DIABETIC NEPHROPATHY AND CARDIAC DISORDERS IN PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES.** PEDAGOG. 2022;5(5):337-340.
44. Daminov AT, Sa'dullayeva SM qizi, Ismoilova SI qizi. **SAMARQAND VILOYATIDA QANDLI DIABET ASORATLARI UCHRASH CHASTOTASI.** Educational Research in Universal Sciences. 2024;3(3 SPECIAL):139-142.
45. Shukhratovna NG, Erkinovna SD, O'g'li IBI, Qizi ADD. **THE ROLE OF GASTROINTESTINAL HORMONES IN THE PATHOLOGY OF THE DIGESTIVE SYSTEM.** PEDAGOG. 2022;5(6):408-412.
46. Ulugbekovna NP, Bakhtiyorovna RI, Almosovich RA, Takhirovich DA. **Thyroid Diseases during Pregnancy and their Impact on Maternal and Fetal Outcomes.** American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149). 2023;1(8):188-190.

47. Nilufar R, Adkhamjon K. TO THE DEVELOPMENT OF CARDIOVASCULAR DISEASES EFFECTS OF ENVIRONMENTAL FACTORS. FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA JURNALI | JOURNAL OF SCIENCE, EDUCATION, CULTURE AND INNOVATION. 2022;1(4):100-101.

48. Xoldorov X, Omonov F, Jumayev I, Daminov AT. TYPE 1 DIABETES AS A RISK FACTOR FOR BONE HEALTH IN CHILDHOOD. Results of National Scientific Research International Journal. 2023;2(8):131-135.

49. Daminov AT, Xurramova S, Islomov A, Ulashev M, Ikramov R, Mirzakhakimov P. Type 2 diabetes and bone mineral density in postmenopausal women. Science and Education. 2023;4(11).

50. Berkinov A, Safarov F, Tursunova S, Daminov AT. VITAMIN D STATUS IN SENIOR RESIDENTS OF SAMARKAND REGION. Results of National Scientific Research International Journal. 2023;2(8):136-140.

51. Taxirovich DA, N SY, I IM, Z SM. VITAMIN-D YETISHMOVCHILIGINING QANDLI DIABET 1-TIP RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. Gospodarka i Innowacje. 2023;34:74-77.

TA'LIM JARAYONIDA MUAMMOLI VAZIYATLARNI YARATISH VA TAHLIL
QILISH

Rabbonayeva Dildora Tolipovna

*Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi katta
o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada dars jarayonida oqitishning muammoli usullarini samarali qo'llash haqida fikr bildirilgan bo'lib, o'qituvchilarga ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish va tahlil qilish usullarini qo'llash amaliy jihatdan ko'rsatib berilgan.*

Kalit so'zlar: *O'quvchi, o'qituvchi, muammoli ta'lim, vaziyat, usullar, yechim, mustaqil, ijodiy, bilim, fikr.*

O'quvchining mustaqil, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta'limning asosiy sifat ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Mustaqil, ijodiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsgina o'ziga ham, jamiyatga ham foydasi tegadigan, o'z muammolarini o'zi hal qilish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Ayni vaqtda ta'lim-tarbiya samaradorligi tobora rivojlanib borishi bilan umumta'lim maktablarida o'quv jarayonini tashkil etish, ta'limning turli shakl, metod va vositalarini qo'llash masalalarining ahamiyati ham ortib bormoqda. Chunki bugungi kun o'quvchisi axborotlarni egallashning turli manbalaridan foydalana olish qobiliyatiga egadir.

Shuning uchun o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, o'z ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan muammoli vaziyatlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Muammoli vaziyatlardan ta'lim jarayonida foydalanish o'quvchilarda quyidagi zarur sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi:

- sodir bo'ladigan muammoli vaziyatlarga nisbatan ijodiy munosabat bildira olish;
- vaziyatlarni hal etishda unga ta'sir etuvchi omillarning mavjudligi va ularning ta'sirini e'tiborga olish;
- qabul qilingan qaror uchun mas'ullik hissi;
- muammoni hal qilishning muqobil yechimlarni ko'rib chiqish;
- eng maqbul qarorlarni qabul qilish va boshqalar.

Bundan tashqari, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan muammoli vaziyatlar hodisalarning murakkab olamiga yanada teran nazar tashlashga yordam beradi, ulardagi muhim aloqadorlik va munosabatlar tizimini aniqlab, vaqt nihoyatda tig'iz bo'lgan vaziyatlarda asosli qarorlar qabul qilishga, yuksak darajadagi pedagogik tafakkur fazilatlarini egallab olishga o'rgatadi hamda o'quvchilarning shu vaziyatni anglashiga e'tibor qaratiladi.

Kasbiy pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyati va murakkabligi hamda shundaki, o'qituvchining o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan har qanday ta'siri, o'quvchi ongida o'ziga xos o'zgarish yasaydi, uning xatti-harakati, muloqoti hamda faoliyati xarakterida aks etadi. Holbuki, o'qituvchi butun pedagogik jarayonning metodikasini o'zlashtirib olgandagina, u o'quvchi shaxsida sodir bo'ladigan ichki o'zgarishlarni oldindan ko'ra oladi.

O'qituvchi amaliyotida duch keladigan har bir muammoli vaziyat takrorlanmas, jarayonda ishtirok etayotgan har bir shaxs esa turli xil xarakter egasi hisoblanadi. Shu sababli har xil holat o'qituvchidan ijodiy yondashuvni talab etadi. Ta'lim jarayonida paydo bo'ladigan turli xil vaziyatlarning o'qituvchi tomonidan to'g'ri hal etilishi esa o'quvchilarda shaxsiy fazilatlarining shakllanishiga, ularning bilim va qobiliyatlarining rivojlanishiga olib keladi.

Ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratishning didaktik maqsadlarini quyidagicha ko'rsatish mumkin:

- o'quvchi diqqatini masalaga, o'quv materialiga jalb qilish, unda bilish hissi va faoliyatning boshqa motivlarini uyg'otish;
- o'quvchi oldiga bilishga oid qiyinchilikni shunday qo'yish kerakki, bu qiyinchilikni yengish orqali fikrlash faoliyati faollashsin;
- bilimga oid masala, savol, topshiriqda asosiy muammoni aniqlashga yordam berish va vujudga kelgan muammo yechimini topish rejasini belgilash;
- o'quvchini faol izlanuvchan faoliyatga undash;
- ilgari o'zlashtirilgan bilimlar chegarasini aniqlashda o'quvchiga yordam berish va qiyin vaziyatdan chiqishning eng qulay yo'lini topish yo'l-yo'rig'ini ko'rsatish.

Quyidagi muammoli vaziyatlardan birini keltirib o'tmoqchimiz:

“Maxsus fan o'qituvchisi o'quvchilarga yangi dars mavzusining mazmunini tushuntirmoqda. Birdan u oxirgi qatorda o'tirgan o'quvchilardan ayrimlarining badiiy kitob o'qitayotganliklarini sezib qoldi, lekin darsni to'xtatib ularga tanbeh bermadi. Darsni davom ettiraverdi.”

Ushbu vaziyatda “Nima uchun o'qituvchi o'quvchilarning o'qishini to'xtamadi? Shu kabi vaziyatda o'qituvchi o'zini qanday tutganligini izohlang”, “Siz bu holatda qanday yo'l tutardingiz?” kabi savollar kelib chiqishi tabiiy. Bu kabi vaziyatlarda o'quvchi o'zini qanday tuta olish ko'nikmasini o'zlashtirib boradi.

Quyida ta'lim jarayonida uchraydigan muammoli vaziyatlar va ularning yechimlari ustida ishlash jarayonlaridan namunalar keltiramiz.

1-muammo

Ona tili darsida o'qituvchi o'quvchilarga: “O'rtog'ingdan ko'chirma!”, “O'zing yoz, birovlarning daftariga qarama!”, “Obbo, ko'chiradigan odamingni ham topibsanmi-a!. Uning o'zi xatto ko'chirib olishni ham qoyillata olmaydi-yu!” singari zaharxanda so'zlar bilan bir necha bor qattiq tanbeh berdi.

Boshqa sinfda esa o'qituvchi darsiga yo'l-yo'lakay, albatta, ammo ta'sirli qilib: "Bolalar bir-biringizdan berkitmanglar, bu yaxshi emas, hech kim sizlardan ko'chirayotgani yo'q!", - dedi.

Savollar

1. Birinchi o'qituvchi o'quvchiga muloqotning qaysi turidan foydalanib murojaat qildi? Pedagogik talabni shunday tarzda qo'yish qanchalik to'g'ri?

2. Ikkinchi o'qituvchi tomonidan pedagogik muloqot jarayoniga qo'yilgan talab buzilmoqda. O'qituvchining xatti-harakatini oqlash mumkinmi?

Ko'rsatmalar:

1. Topshiriq mohiyatini yetarlicha anglab oling.

2. Berilgan manbalarga tayangan holda muammoning yechimini topishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlang.

3. Aniqlangan omillar orasidan muammoga barchasidan ko'proq dahldor bo'lgan omil (yoki ikkita omil)ni ajrating.

4. Ana shu omillar asosida yechimni asoslashga urining.

5. Yechimni bayon eting.

Topshiriqni yechish jarayoni:

1. Ishtirokchilar topshiriq mohiyatini u bilan ikki-uch marta tanishish orqali, sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoad) bilan muhokama qilgan holda etarlicha anglab oladi.

2. Ishtirokchi sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoad) bilan muhokama qilgan holda muammoning yechimini topishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlaydi.

3. Ishtirokchi (juftlik, kichik guruh, jamoa) aniqlangan omillar orasidan muammoga barchasidan ko'proq dahldor bo'lgan omil (yoki ikkita omil)ni ajratib oladi.

4. Ishtirokchi (juftlik, kichik guruh, jamoa) yechimni ajratib olingan omil (ikkita omil) asosida bayon etadi.

5. Yechim individual, kichik guruhlar yoki jamoa ishtirokida muhokama qilinadi.

O'qituvchining yechimi

1. Birinchi o'qituvchi tomonidan garchi pedagogik talab qo'yilayotgan bo'lsa-da, biroq, bu talabning yuqoridagi kabi ifodalash mumkin emas. Aslida o'qituvchining yondashuvi yuksak ma'naviy muloqot turidan foydalangan holda murojaat qilishi lozim edi. Ammo muloqotning manipulyativ turidan ya'ni psixologik zarba berish va qo'pollik, qo'rslik bilan qo'yilgan pedagogik talab hech qanday tarbiyaviy ahamiyat kash etmaydi, aksincha, salbiy ta'sir ko'rsatadi. Qolaversa, o'qituvchining yondashuvi o'quvchilarda bir-birlariga nisbatan ishonchsizlik, bir-birini hurmat qilmaslik kabi sifatlar qaror topishiga zamin yaratib beradi.

2. Bir qaraganda ikkinchi o'qituvchi tomonidan pedagogik muloqot turi amalga oshirilmoqda bu esa o'quvchilarning shaxsiy sifatlarini to'g'ri va oqilona tashkil qilishiga putur etkazadi. Ammo, o'quvchilarga nisbatan xayrixohlik, samimiylilik

o'quvchilarga aksincha ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining o'zlariga nisbatan xayrixohligini his etgan o'quvchilar pedagogik talabga zid ish qilmaslikka harakat qilishadi.

2-muammo

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi sinfga kirib, xattaxtaga sana va mavzuni juda xunuk yozuvda, ya'ni husnixat qoidalarini buzib yozdi. Va hech nima bo'lmagandek darsni davom ettirdi. Sinfdan shivir-shivir boshlandi.

Topshiriq savollari:

O'qituvchining mavjud vaziyatdagi holatini shaxsan siz qanday baholaysiz?

Bu vaziyatda o'qituvchi qanday tarbiya metodini qo'lladi?

O'quvchilarga tavsiya etiladigan manbalar:

Tarbiya metodlari, tarbiya jarayonida ulardan foydalanishga oid adabiyotlar.

Topshiriq tahlili:

Bu vaziyatda o'qituvchi o'zining tarjribali va pedagogik nazokatga egaligini namoyon eta oldi. U bu yozuvni o'zining ustidan kulish vositasi deb emas, aksincha, tarbiya, ta'lim sifatida qildi. Natijada o'quvchilar o'qituvchining yozuvi bilan o'zlarining yozuvlarini taqqosladilar.

O'quvchilar uchun ko'rsatmalar:

Topshiriq mohiyatini yetarlicha anglab oling.

Muammoning samarali yechimini ifodalovchi tarbiya metodlari tizimini aniqlang.

Aniqlangan tarbiya metodlari tizimi orasidan muammoga ko'proq dahldor bo'lgan metod (yoki ikkita metod)ni ajrating.

Ajratib olingan metodlar asosida o'qituvchining voqeaga nisbatan munosabatini asoslashga uring.

Yechimni bayon eting.

Topshiriqni yechish jarayoni:

O'quvchi topshiriq mohiyatini o'rganib chiqishadi, sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qiladi. O'quvchi sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qilgan holda muammoning samarali echimi hisoblangan tarbiya metodlari tizimini aniqlaydi.

O'quvchi (juftlik, kichik guruh, jamoa) aniqlangan tarbiya metodlari orasidan ayni vaziyatda bevosita qo'llanilgan metod (yoki ikkita metod)ni ajratib oladi.

O'quvchi (juftlik, kichik guruh, jamoa) echimni ajratib olingan metod (ikkita metod) asosida bayon etadi.

Yechim individual, kichik guruhlar yoki jamoa ishtirokida muhokama qilinadi.

O'qituvchining yechimi:

Bayon etilgan vaziyatda o'qituvchi 1) izohlash (o'zida muayyan guruh yoki alohida shaxsga yo'naltirilganlikni ifodalovchi hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli); 2) xulq va

faoliyatni rag‘batlantirish metodlaridan biri bo‘lgan – qo‘llab-quvvatlash metodidan foydalandi.

3-muammo

1. Barcha guruhlarga bir muammo tashlanadi: “Ona tili va husnixat darslarini bog‘lab o‘tishda qanday pedagogik taexnologiyalardan foydalanish mumkin”.

2. Muammo tahlili:

1. Usullar ichidagi eng muhumini ajrating.
2. Ushbu usullarni qay holatlarda ishlatasiz?
3. Jamoalar taqdimoti.

Har bir jamoa usullar ichdagi eng muhum deb hisoblaganlarini ajratib oladi.

Demak, ta‘lim jarayonida muammoli vaziyatlarni hal etishda o‘qituvchi o‘quvchi faoliyatini shakllantirishga, mustaqil fikr yuritish, ta‘lim samaradorligining ortishiga erishish hamda mavjud bilimlarni egallashga yo‘naltiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Ubayxo‘jayeva R.A. O‘quvchilarning ifodali o‘qish ko‘nikmalarini takomillashtirish. T., 2008 - yil.
2. Norpo‘latova X. “Ta‘limni faollashtiruvchi metodlar”, Metodik qo‘llanma TermDU ilmiy kengashida ko‘rib chiqilib nashrga tavsiya qilingan, 2010 - yil
3. Tolipova J. “Pedagogik kvalimetriya” Toshkeht. 2017 - yil

20- ASR INGLIZ SHE'RIY DRAMASI VA UNDA TARIXIY MAVZU TALQINI.

Aziza Aminovna Ikramova,
f.f.f.d. (PhD), dotsent.
Shodiyeva Sarviniso Karimovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
1- *kurs magistranti.*

Anotatsiya *Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz sheriya-tining rivojlanishi va Buyuk Britaniyada she'riyatning o'rne va ahamiyat haqida nazaryalar tahlil qilingan. Ya'ni shuni takidlash joizki, bir tildan ikkinchi tilga so'zlarning o'zlashuvi qadimiy va insoniyatning madaniy taraqqiyotiga hamoxang kechuvchi tabiiy jarayon bo'lib, barcha qadimgi tillarda sodir bo'lgan hodisadir. O'zlashgan so'zlar yangi tilga o'zlashuvi shakli o'laroq o'zlashilgan tilda o'z o'rniga ega ekanligini. Xususan, birinchi holatda, ikki boshqa tilli xalqlarning jonli muloqoti orqali yoki moddiy madaniyat buyumlarini nomini o'zlashtirilishi orqali singishini tarix bilan bog'liq ekani aks bildiradi. Zero, har bir xalqning o'tmishini yortib beradigan vositalardan biri bu yozma adabiyot bo'lib, aynan tarixiy asarlarning o'rne bu borada beqiyosdir.*

Kalit so'zlar: *Spenser stanza, realizim, milliylik an'anasi, Scandinaviya, klassitizim, ertakchi janr, romantik tendensiya, inqilobiy romantiklar roman, she'r, janr, tur, bosqish, tragediya.*

20TH CENTURY ENGLISH POETIC DRAMA AND ITS INTERPRETATION OF HISTORICAL THEMES.

Abstract. *This article analyzes theories about the development of English poetry and the role and importance of poetry in Great Britain. That is, it is worth noting that the acquisition of words from one language to another is an ancient and natural process that coincides with the cultural development of mankind, and is a phenomenon that occurred in all ancient languages. That the acquired words have their place in the acquired language as a form of assimilation into a new language. In particular, in the first case, it reflects the fact that it is related to the history of the absorption of two different language peoples through live communication or through the assimilation of the names of material culture items. After all, written literature is one of the tools that shed light on the past of every nation, and the place of historical works is incomparable in this regard.*

Key words: *Spenser's stanza, realism, tradition of nationalism, Scandinavia, classicism, fairy tale genre, romantic trend, revolutionary romantics, novel, poem, genre, genre, invasion, tragedy.*

АНГЛИЙСКАЯ ПОЭТИЧЕСКАЯ ДРАМА XX ВЕКА И ЕЕ
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ТЕМ.

Аннотация. В данной статье анализируются теории о развитии английской поэзии, а также о роли и значении поэзии в Великобритании. То есть стоит отметить, что переход слов из одного языка в другой – это древний и естественный процесс, совпадающий с культурным развитием человечества, и явление, имевшее место во всех древних языках. Приобретенные слова занимают свое место в усвоенном языке как форма ассимиляции в новый язык. В частности, в первом случае оно отражает то, что оно связано с историей поглощения двух разных языковых народов посредством живого общения или посредством ассимиляции названий предметов материальной культуры. Ведь письменная литература является одним из инструментов, проливающих свет на прошлое каждого народа, и место исторических произведений в этом отношении бесподобно.

Ключевые слова: строфа Спенсера, реализм, традиция национализма, Скандинавия, классицизм, сказочный жанр, романтическое направление, революционная романтика, роман, поэма, жанр, жанр, вторжение, трагедия.

20- asr ingliz she'riy dramasi va unda tarixiy mavzu talqini.

Kirish

Tarixiy she'riy romanlar, o'z ichiga tarixiy voqealar, jamiyatning o'zgarishi va insoniylikning muhim jihatlari haqida tahlillar va ko'rsatmalar o'z ichiga olgan dramatik qadriyatlar bo'lib keladi. Bu romanlar tarixiy voqealarni qahramonlar va ularning hayotlarini dramatik shaklda aks ettirish orqali o'qiluvchilarga tarixiy ma'lumotlarni o'rganish, tahlil qilish va o'z fikrini shakllantirish imkoniyatini beradi.

Tarixiy she'riy romanlar o'zida ko'p xil janrlar va uslublarni mujassam etadi. Ba'zi romanlar har xil tarixiy voqealarni aks ettirish orqali tahlil qiladi, masalan, "War and Peace" (Urush va Tinchlik) asari Leo Tolstoy tomonidan yozilgan bo'lib, Napoleon Bonaparte davridagi Fransiyaga qarshi Urushlarni va ularning oqibatlari haqida tahlil qiladi. Boshqa romanlar esa insoniylikning muhim jihatlari, jamiyatning o'zgarishi va siyosiy intrigalarni dramatik shaklda ko'rsatadi.

Tarixiy she'riy romanlar o'qiluvchilarga tarixiy ma'lumotlarni o'rganish, jamiyatning o'zgarishi va insoniylikning muhim jihatlari haqida tahlillar va ko'rsatmalar orqali fikrini shakllantirish imkoniyatini beradi. Bu romanlar tarixiy voqealarni dramatik shaklda aks ettirish orqali o'qiluvchilarga tarixiy ma'lumotlarni ilgari tahlil qilishga imkon beradi va ularni insoniylikning muhim hislatlari bilan bog'liq bo'lgan tahlillar orqali o'z fikrini shakllantirishga yo'l beradi.

20-asr ingliz she'riy dramasi, romantizm va realizmning o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ko'rsatadi. Bu davrda, dramatik asarlar ko'p qobiliyatli yozuvchilar tomonidan yaratilgan edi va ularning bir qismi tarixiy mavzularga asoslangan edi.

Buning eng mashhur namunasi William Shakespearenin "Romeo va Juliet" asari hisoblanadi. Bu tragediya, sevgi, qasos, jang va oilaviy munosabatlarni ko'rsatadi. Ushbu asar 16-asrda Italiyada yaratilgan qissadan ilhomlanib, romantik she'riyatning eng yaxshi namunalaridan biri sifatida taniladi.

Boshqa mashhur 20-asr dramalari orasida George Bernard Shawning "Pygmalion" va Oscar Wilde ning "The Importance of Being Earnest" asarlari kabi eshitiladi. Bu asarlar ham tarixiy mavzular bilan bog'liq bo'lsa-da, ular romantik komediyalar sifatida bilinadi va jamlanishlari o'ziga xos mantiqiy va ijodiy qobiliyatni ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review)

20-asr ingliz she'riy dramasi, tarixiy mavzularga bo'lgan qiziqish va e'tibor bilan taniladi. Bu dastlabki 20-asrning boshlarida o'zining o'ziga xos uslubi va mavzusi bilan tan olishdi. Bu davrda tarixiy mavzular, o'zgaruvchanlik va jamiyatning o'zgarishi muhim ahamiyatga ega edi, shuningdek, insoniylikning muhim hislatlari ham ko'p tahlil qilingan.

20-asrning boshlarida, William Shakespeare kabi yirik namoyandalar tarixiy mavzularni dramatik shaklda aks ettirishda muvaffaqiyatli bo'lgan. Misol uchun, Shakespeare "Richard III" va "Henry V" kabi eserlarida Angliya tarixidagi qahramonlarni va tarixiy voqealarni dramatik shaklda aks ettirgan. Uning asrlarida tarixiy voqealar va qahramonlar dramatik shaklda aks ettirilgan va ularning hayotlari, xarakterlari va qarashlari dramatik shaklda namoyish etilgan.

Boshqa yirik namoyandalar, masalan, George Bernard Shaw va Tom Stoppard ham tarixiy mavzularni she'riy dramada muvaffaqiyatli aks ettirishgan. Shawning "Saint Joan" asari Fransuz qahramoni Jeanne d'Arcning hayoti va vafoti haqida dramatik shaklda aks ettirilgan. Stoppardning esa "Arcadia" asari 19-va 20-asrlar orasidagi o'zgaruvchanlik va tarixiy voqealarni dramatik shaklda ko'rsatadi.

Bu yirik namoyandalar tarixiy mavzularni dramatik shaklda aks ettirish orqali o'qiluvchilarga tarixiy ma'lumotlarni o'rganish, tahlil qilish va o'z fikrini shakllantirish imkoniyatini berdilar. 20-asr ingliz she'riy dramasi tarixiy mavzularni dramatik shaklda aks ettirish orqali o'qiluvchilarga tarixiy ma'lumotlarni ilgari tahlil qilishga imkon beradi va ularni insoniylikning muhim hislatlari bilan bog'liq bo'lgan tahlillar orqali o'z fikrini shakllantirishga yo'l beradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

20-asr ingliz she'riy dramasi, tarixiy mavzularni dramatik ravishda ko'rsatish va muhokama qilish uchun ideal materyal va metodologiyaga ega bo'lgan bir janrdir. Bu janr, tarixiy voqealar, siyosiy muammolar va insoniy mazmunlarni dramatik shaklda aks ettirish bilan taniladi.

Bu dramalar, tarixiy voqealarni va shaxslarni dramatik ravishda ko'rsatish orqali 20-asrning muhim voqealarini, insoniy mazmunlarni va siyosiy muammolarni o'rganish imkonini beradi. Bu esa o'qituvchilar va o'quvchilar uchun foydali bo'ladi, chunki ular

tarixiy voqealarni dramatik shaklda ko'rish orqali ularni o'rganish va tushunishga yordam beradi.

Metodologik ravishda, 20-asr ingliz she'riy dramasi tarixiy mavzularni dramatik ravishda aks ettirish orqali muhokama qilish uchun tahliliy va mukammal bir usul hisoblanadi. Bu janrning asosiy maqsadi tarixiy voqealarni dramatik shaklda ko'rsatib, ularning muhimligini va ularning jamiyatga ta'sirini tushuntirishdir.

Bu metodologiya o'qituvchilar va o'quvchilar uchun darsliklar, maqolalar, tadbirlar va muhokamalar tashkil etishda yaxshi foydalaniladi. Bu usul, 20-asr ingliz she'riy dramasi yirik namoyandalarining asarlari va ularning tarixiy mavzularini o'rganish uchun samarali va aniq bir yo'nalish beradi.

20-asr ingliz tarixi she'riy dramasi, qadimgi dramatik janrlar bilan solishtirilganda, bir nechta bosqichlarga bo'linadi. Bu bosqichlar tarixiy ravishda, dramatik shaklda turli voqealar va muammolar ko'rsatilganligi bilan ajralib turadi. Quyidagi bosqichlar 20-asr ingliz tarixi she'riy dramasi uchun eng katta vaqt bosqichlardan ba'zilar hisoblanadi:

1. Viktorian davr (1837-1901): Viktorian davr 20-asrning boshida britaniyalik dramaturglar uchun muhim bo'ldi. Bu davrda dramalar odatda jamiyatning odatiy qoidalari va farzandlik, oila, jinsiy munosabatlar va siyosiy muammolar mavzularini ko'rsatishga oid edi. Viktorian dramaturgiyasining eng mashhur namoyandalaridan biri Oscar Uayld edi.

2. Edwardian davr (1901-1910): Edwardian davrda dramaturgiya zamonaviylik va yangiliklar bilan ajralib turdi. Bu davrda dramalar odatda jamiyatning yangi o'zgarishlari, siyosiy va ijtimoiy muammolar, insoniy mazmunlar va psixologik tahlillar mavzularini ko'rsatishga oid edi. George Bernard Shaw va John Galsworthy bu davrdagi namoyandalar edi.

3. Birinchi jahon urushi (1914-1918) va keyingi davr: Birinchi jahon urushi dramaturgiya ustida katta ta'sir qildi va voqealarni dramatik shaklda aks ettirishga olib kelgan yangiliklarga olib kelgan edi. Bu davrda dramalar odatda urush, qahramonlik, xavf-xatarlar, qaroqchi insonlar va jamiyatning o'zgarishi mavzularini ko'rsatishga oid edi. R.C. Sherriff va J.M. Barrie bu davrdagi namoyandalar edi.

Bu bosqichlar 20-asr ingliz tarixi she'riy dramasi uchun asosiy bosqichlardir, va ularga oid mashhur asarlar va dramaturglar tufayli bu davrlarning xususiyatlari va mavzulari eng yaxshi ko'rsatilgan. Bu bosqichlar tarixiy ravishda 20-asr ingliz she'riy dramasi tarixini tushunishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

20-asr ingliz she'riy dramasi tarixiy mavzular bilan bog'liq bo'lishi odatda dramaturglar va ijodkorlar uchun muhim va qiziqarli bo'lib keladi. Bu mavzular tarixiy voqealarni, jamiyatning o'zgarishi va insoniylikning muhim hislatlari haqida tahlillar va ko'rsatmalar orqali dramatik shaklda aks ettiriladi. Bu tarixiy mavzularning tadqiqot natijalari ko'p joylarda dramaturgiyaning yangi yo'nalishlarini belgilashga yordam beradi.

Misol uchun, Shakespearenin "Richard III" asari qahramonlik, siyosiy intriga va qo'rqinchli xarakterlar orqali 15-asrning Angliya tarixidagi voqealarni dramatik shaklda ko'rsatadi. Bu asar Shakespearenin tarixiy mavzularni dramatik shaklda aks ettirish uslubi bilan mashhur bo'lgan misollaridan biridir.

Boshqa bir misol, George Bernard Shawning "Saint Joan" asari bo'ladi, bu asar Fransuz qahramoni Jeanne d'Arcning hayoti va o'limi haqida dramatik shaklda ko'rsatilgan. Shawning bu asari tarixiy voqealarni ijtimoiy va siyosiy kontekstda tahlil qilish orqali o'zining fikrini ifodalagan.

Bu ko'rinishda, 20-asr ingliz she'riy dramasi tarixiy mavzularni dramatik shaklda aks ettirish orqali tarixiy voqealarni, insoniylikning muhim hislatlari va jamiyatning o'zgarishi haqida tahlillar va ko'rsatmalar orqali izlanib boradi. Bu tadqiqotlar dramaturgiyaning tarixiy va ijtimoiy ahamiyatini oshirishga yordam beradi va dramaturglar uchun yangi yo'nalishlar ochish imkonini yaratadi.

Xulosa va Takliflar (Conclusion/Recommendations)

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, 20-asr ingliz she'riy dramasi, tarixiy mavzuning o'quvchilar hayotidagi ahamiyati haqida gaplashish juda qiziqarlidir. Bu davrda dramaturgiya, she'r va teatrning o'ziga xos rivojlanishini ko'rib chiqamiz. Bu davrda William Shakespeare kabi dramaturglar katta e'tibor qozonishlari bilan tanilgan. Uning asarlarida insoniyatning o'ziga xos jihatlarini o'rganish va tushunish imkoniyati mavjud. Ingliz dramaturgiyasining bu davrida o'ziga xos uslubiy qobiliyatlarini rivojlantirganligi bilan ahamiyatli. Bu esa o'quvchilar uchun insoniyatning turli jihatlarini va ularning tarixdagi o'rnini tushunilishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Адабиёт назарияси.- 2 томлик.- Т.,1978, 1979
2. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. - Т.: Oqituvchi, 2005.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. — Т.: «Халқ мероси» нашриёти, 2004.
5. Қуроноф Д. Адабиёт назарияси асослари. — Т., 2018.
6. Ozbek mumtoz adabiyoti namunalari / Majmua. (1-2—jildlar) Tuzuvchi, izoh va sharhlar muallifi: N.Rahmonov. — Т.: Fan, 2005, 2007.
7. Ozbek mumtoz adabiyoti tarixi (Alisher Navoiy davri). Oquv qollanma. D.Yusupova.— Т.:Akademnashr, 2013.
8. Qosimov B. Milliy uygonish. —Т.: Manaviyat, 2002.
9. Milliy uygonish davri ozbek adabiyoti. Darslik —Т.: Manaviyat, 2004.
10. Orzibekov R. Ozbek adabiyoti tarixi. Oquv qollanma. - Samarqand: 2005.
11. Vohidov R., Eshonqulov H. Ozbek mumtoz adabiyoti tarixi. Oquv qollanma. — Т.: OzYU Adabiyot jamgarmasi nashriyoti, 2006.

12. Adizova I. Ozbek mumtoz adabiyoti tarixi. Oquv qollanma. - T.: 2006.
13. . Toxliyev B., Shamsiveva M., Ziyodova T. Ozbek tili oqitish metodikasi T. : Ozbekiston M illiy kulubxonasi. 2010.
14. 2. Gulomov A., Oodirov M. Ona tili oqitish metodikasi. T: Fan va texnologiyalar'. 2012.
15. 3. Toxliyev B. Adabiyot oqitish metodikasi. Oquv qollanma. T.Alisher Navoiy nomidagi Ozbekiston M illiy kutubxonasi nashriyoti. 2010.

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING FARZAND TARBIYASIDAGI
MA'NAVY VA AXLOQIY QARASHLARI

Akbarova Shaxzoda Alisher qizi

*O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti**Siyosatshunoslik yo'nalishi**2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Boburning farzand tarbiyasi hamda uning farzand tarbiyasidagi ma'naviy va axloqiy qarashlari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Zahiriddin Muhammad Bobur, Boburnoma, she'riyat, tarbiya, Xumoyun, madaniyat.*

Ilm-u adabiyot osmonida har bir buyuk shoir va yetuk olim bir porloq yulduz bo'lsa, shubhasiz, Zahiriddin Muhammad Bobur va uning farzandlari, ya'ni ko'ragoniylar yo boburiylar sulolasi ajoyib sulolalardan biridir. Hindistonning mashhur siyosatchisi va tarixchisi Javohirlal Neruning aytishicha: «Bobur san'at va adabiyotning ulkan homiysidir. Boburiylar saroyi juda shukuhli, boy va misli ko'rilmagan saroy edi». Albatta, bunday saroy va bunday madaniyat o'zidan-o'zi qurilmaydi. Shoh va shahzodalar olim, shoir va madaniyatli kishilar bo'lmasalar, ilm-u madaniyat rivojiga u qadar parvo qilmasliklari mumkin. Ammo Bobur, uning to'rt o'g'li va bir qizi: Humoyun, Komron, Askariy, Hindol va Gulbadanbegim ham tarixda chuqur iz qoldirgan shoir, tarixchi, ilmu san'atni yaxshi o'rganib, o'zlashtirgan kishilar edilar. Ulardan bo'lgan farzandlarning barchasi ham ota-bobolarining izidan borib, atoqli shoir, adib va olimlar sifatida ilmu san'at rivojiga katta hissa qo'shib keldilar. «Boburnoma»da yozilishicha, Bobur o'z farzandlarining ta'lim-tarbiyasi haqida hamisha o'ylab, ularni o'qish va o'rganishga targ'ib qilar ekan. U «Mubayyin» risolasini Humoyun va Komronga diniy masalalarni o'rgatish uchun nazmda yozadi. Boburning Humoyun va Komronga yozgan maktublari ham shu mavzuga qaratilgan. Masalan, u Komronga yozgan maktubida bunday deydi: «Farzandi arshad va arjumandi saodatnishop Muhammad Komron Mirzo bahodirga salomi muhabbat anjomidan so'ng ulkim, ko'kaltosh va ichkilaring bila sabaq o'qurg'a ruju' kelturub ermishsen. Bu jihattin ko'ngulga surur va xotirga huzur yetib na bisyor xushholliq yuz berdi. Tangri taolo dargohidin umidim borkim, jami'i qobiliyat va salohiyat bobida komil va mukammal bo'lub kamolg'a yetgaysen».

Humoyunga yozgan maktubidan: «Yana men degandek bu xatlaringni bitibsen va o'qumaysen, ne uchunkim, agar o'qur xayol qilsang edi, o'qiy olmas eding. O'qiy olmaganidin so'ng albatta tag'ir berur eding. Xatingni xud tashvish bila o'qisa bo'ludur, vale asru mug'laqtur... Xatingni xud har tavr qilib o'qusa bo'lodur, vale bu mug'laq

alfozingdin maqsud tamom mafhum bo'lmaydur. G'oliban xat biturda kohillig'ing ham ushbu jihattindur. Takalluf qilay deysen, ul jihattin mug'laq bo'latur. Buning nari betakalluf va ravshan va pok alfoz bila bitiy. Ham senga tashvish ozroq bo'lur va ham o'quvg'uchig'a...». Ko'rinib turibdiki, Bobur farzandlarining diyonatli, ilm-fazilatli bo'lib o'sishi uchun ularga kitob tanlab yuborish, ularning o'rganishi uchun kitoblar yozishni otalik va podshohlik burchi deb hisoblagan, ularni o'qish-o'rganishga targ'ib qilib, imlo va insho xatolarini to'g'rilab bexato, sodda, ravon va betakalluf yozishga chorlagan.

Albatta, Boburning bunday sa'y-harakatlari zoe ketmadi. Uning to'rtala o'g'li, qizi, nabiralari va ularning farzandlari ilm-u san'at, she'ru adabiyotda nom qozondilar. Ko'ragoniylar yo boburiylar sulolasidan ko'p sohibdevon shoirlar, tarixchilar, faqihlar, diniy va dunyoviy olimlarning ismini tazkiralardan keltirish mumkin. Ularning hammasini tilga olib o'tish yo ular haqida bir-ikki og'iz so'z aytish ancha vaqt talab qiladi. Bu haqda xattoki kitoblar yozish ham mumkin. Biz bu o'rinda Boburning faqat shoir va tarixchi farzandlari haqida so'z yuritib, ular asarlaridan bir-ikki misol keltirib o'tamiz. Boburning to'ng'ich o'g'li Nosiruddin Muhammad Humoyun 913 (1507) yili zulqa'da oyining to'rtinchi kechasi Kobulda tug'ildi. Onasi Mohim begim Sulton Husayn Boyqaro xonadoniga yaqin bir bekning qizi edi. Humoyun Mirzo otasi vafot etgandan so'ng Dehli taxtiga ega bo'lib, 26 yil podshohlik davrini surib, 963(1556) yili rabi ul-avval oyining 14chisida Dehlida olamdan ko'z yumdi. Humoyun Mirzo ham otasidek iste'dodli shoir edi. Podshohlik yumushlari, ichki va tashqi dushmanlar, ya'ni ukalari va lo'diylar bilan to'xtovsiz olib borgan janglari sababli she'r yozishga ko'p vaqt topolmasa ham, undan bir qancha g'azallar, ruboiylar, qit'alar va boshqa she'riy parchalardan iborat (asosan forsiyda) bo'lgan bir devon qoldi. Bu devon doktor Hodiyy Hasanning tashih va ihtimomi bilan Hindistonda bosilib chiqdi. Bu devondan bir qancha she'riy namunalar tazkiralarda ham keltirilgan. Humoyun Mirzoning kalomidan namunalar:

Hardam zi firoqi tu malolest maro,
Har ro'z zi hijroni tu solest maro,
Holest ba g'urbatamki natvon guftan,
Subhonolloh, g'arib holest maro.

(Mazmuni: Har dam firoqingdan qayg'uraman, har kun hijroningda bir yildek o'tadi. G'urbatdagi hol-ahvolimni aytolmayman, Subhonolloh, g'arib holim bor.)

Ey, manzili mohi alomat avji Surayyo,
Ro'yi zafar az oyinai tig'i tu paydo.

(Mazmuni: Ey, bayrog'ing joyi Surayyo avjidadir, tig'ing ko'zqusida zafar namoyondir.)

Menki bulbuldek gulidin kuymisham ohang ila,
O't solibtur jonima ruxsorai gulrang ila.

Humoyun Mirzoning asarlari hali to'la topilgan emas. Masalan, yaqinda biz uning ikki bayt she'rini Sodiqiy Kitobdorning «Majma ul-xavos» tazkirasida uchratdik. Mana, o'sha baytlar:

G'ariyblig' g'amidin mehnatu malolim bor,
 Bu g'amdin o'lmaka yetdim, g'ariyb holim bor.
 Visoli davlatidin ayrilib ne-ne mahzun,
 Tirikmenu bu tiriklikdin infiolim bor.

Boburning ikkinchi o'g'li Muhammad Komron Mirzo 914 (1508) yili tug'ildi. Uning onasi Gulrux begim turkman urug'iga mansub bo'lgan bekhik amirlaridan birining qizi edi. Komron Mirzo otasi hayotligida Qandahor va Kobulda hukmron edi, Humoyun Mirzo taxtga o'tirgach, Panjob viloyatini ham unga in'om etdi. Ko'p vaqt o'tmay og'ainilar orasida kelishmovchiliklar va nizolar paydo bo'lib, Humoyun Mirzo Eronga qochishga majbur bo'ladi va Komron Mirzo Afg'oniston hududida o'zini podshoh deb e'lon qiladi. Humoyun taxtni qaytarib olgach, 960(1553) yili Komron Mirzoning ko'ziga mil torttiradi. So'ng u haj ziyoratini niyat qilib Hijozga ravona bo'ladi. Uch marotaba haj qilib, to'rtinchi yili haj marosimini ado etayotganda Arofatda 964(1557) yili zulhijja oyining 15inchisida vafot etib, Muallo qabristonida Xadichai Kubro mozori yaqinida dafn etiladi.

Komron Mirzo ajoyib iste'dodli, shirinkalom, darveshmaslak shoir edi. Undan o'zbek va dariy tillarida yaratilgan jozibali g'azal, ruboiy, qit'a, masnaviy va fardlardan iborat to'liq devon qolgan. Bu devonning forscha she'rlarini Muhammad Mahfuzulhaq Hindistonda va o'zbekcha she'rlarini Saidbek Hasan O'zbekistonda e'lon qildilar. Komron Mirzoning to'liq ilmiy-tanqidiy devoni hamda hayoti va ijodi haqida mufassal tadqiqot ushbu maqola muallifi tomonidan 1999 yili amalga oshirilgan. Yana bir muhim jihatni qayd etish kerakki, Bobur farzandlaridan Komron Mirzogina otasi izidan borib, asosan, o'zbek tilida she'rlar yozdi. Holbuki, Boburdan keyingi nasllar ko'proq fors tilida yozib fors tili rivojiga xizmat qildilar. Komron Mirzoning she'rlaridan bir namuna keltiramiz.

Ahbobqa xushturur rafiq o'lsa kishi,
 Imdod ila homiy tariq o'lsa kishi,
 Islom eliga jon bila tarvih qilib,
 Bir-birga bu besh kun shafiq o'lsa kishi.

Askariy Mirzo Komron Mirzoning tug'ishgan inisi bo'lib, 922(1517) yili Kobulda dunyoga kelgan. Humoyun Mirzo taxtga o'tirgach, Sunbul viloyatini unga in'om qildi, ammo Askariy Mirzo akasi Komron Mirzo bilan qo'shilib, Humoyunga qarshi isyon ko'tardi. Qiyinchiliklarga duch kelib, 961(1554) yili haj niyati bilan yo'lga chiqdi, lekin maqsadga yetolmay, haj yo'lida - Shom va Makka o'rtasidagi bir joyda vafot etib, o'sha yerda dafn qilindi. Askariy Mirzo ham otasi Bobur va aka-ukalaridek iste'dodli edi. Undan devon qolgan-qolmagani hozirgacha noma'lum, ammo bir qancha tazkirachilar

uning mahoratli shoir ekanligini tasdiqlab, go‘zal she‘rlaridan namunalar keltirganlar. Biz quyida uning kalomidan bir necha misol keltiramiz:

Ey Askariy, ar masti mudomi xush bosh,
Var mu‘taqidi bodavu jomi xush bosh,
Gufti: ba xarobot nabosham be u,
Bo yor agar darin muqomi xush bosh.

(Mazmuni: Ey, Askariy, agar mudom mastsan, xursand bo‘l; Agar bodayu jomga e‘tiqoding bo‘lsa, xursand bo‘l. Xarobotda usiz bo‘lmayman, deding; Agar yor bilan bu muqom (makon, joy)da bo‘lsang, xursand bo‘l.)

Chunun ki xo‘y giriftam ba oshnoyi tu,
Halok mekunadam mehnati judoyi tu.

(Mazmuni: Mundoqki, oshnolig‘ingga o‘rganganman, Hajring qayg‘ulari meni o‘ldiradi.)

Hindol Mirzo 925(1520) yili Kobulda tug‘ildi. Uning Hindol deb nomlanishiga sabab: Boburshoh Hind mulkini tasarruf qilish niyati bilan yo‘lga chiqib, Hindistonning bir necha viloyatlarini qo‘lga kiritgan chog‘da Hindolning tavalludini eshitib, irim qilib, unga Hindol deb nom qo‘ydi.

Hindol Mirzoning onasi Dildor begim bo‘lsa-da, Mohim begim qo‘lida tarbiya topgani sababli, og‘a-inilar orasidagi nizolarda har doim Humoyun tomonida turib, unga yordam berardi. Shu janglarning birida 958(1551) yili Jalolobod shahri yaqinida Komron Mirzoning askarlari Humoyunning o‘rdusiga tunda hujum qiladilar va askarlardan biri Hindol Mirzoni tanimay, halok etadi. Uning jasadi Kobulga keltirilib, Bog‘i Boburda otasi Boburshohning oyog‘i ostida dafn etildi.

Hindol Mirzoning ham zabardast, nozixxayol shoir ekanligini bir qancha tazkirachilar tavsif etib, uning she‘rlaridan go‘zal namunalarni o‘z tazkiralariida naql qilganlar. Quyidagi namunalar ham Hindol Mirzoning yetuk iste‘dodi va mahoratini isbotlay oladi:

Zon qatrai shabnam ki nasimi sahari,
Az abr judo kunad ba sad jilvagari,
To bar ruxi gul chakonad, ey, rashki pari,
Haqqo ki hazor bor pokizatari.

(Mazmuni: Tong yeli bulutdan yuz jilva bilan ajratib, gul yuziga tomizgan o‘sha shabnam tomchisidan ko‘ra, ey parilar rashki, haq gap shuki, sen ming bor pokizaroqsan.)

Sarvi qadi tu moili ahli, niyoz nest,
Nozest dar sari tu ki dar sarvinoz nest.

(Mazmuni: Sening sarv qadding niyoz ahliga moyil emas, senda shunday noz borki, hatto sarvinozda ham yo‘q.)

Gulbadan begim: Boburning bu fazilatli, bilimli qizi Kobulda 932/933(1526/1527) yil atrofida Dildor begimdan tug‘ildi, ammo ukasi Hindol Mirzodek Mohim begim

tarbiyasi ostida bo'ldi. Shu sababli Humoyun Mirzoga atab «Humoyunnoma»ni yozdi. U to'rt yoshida otasidan abadiy ayrilgan bo'lsa-da, otasining tarixchilik iste'dodini meros oldi. «Humoyunnoma» Humoyunning podshohligi davrida yuz bergan voqealarga bag'ishlanadi. Shuning uchun 937-963 (1530-1556) yillar voqealarini aks ettirishi kerak edi, ammo asarning qo'lyozmasidan oxirgi sahifalari yo'qolgani sababli Komron Mirzoning nobino qilingani voqeasiga kelib, tugamay qolgan. «Humoyunnoma»ning forscha matni inglizcha tarjimasini bilan A.Bevirij orqali Londonda va o'zbekcha tarjimasini forscha matni bilan birgalikda O'zbekistonda S.Azimjonova tomonidan chop etilgan. «Humoyunnoma»ning biryoqlama yozilgani nazarda tutilmasa(unda Humoyun qanchalik maqtalgan bo'lsa, Komron o'shanchalik qoralangan), uni o'sha davrni aks ettiruvchi eng daqiq va mustanad asar deb, tan olish mumkin. Bu asarning juda ixchamligi, ravon uslubda yozilgani hamda fasohat va balog'at avjida ekanligini ko'plab tazkirachilar, tarixchi olimlar ta'kid etganlar. Gulbadan begim uzoq umr ko'rdi. 983(1576) yili haj ziyoratiga musharraf bo'ldi, Humoyun va Akbardan ko'p hurmatlar ko'rib, vafot etganidan keyin jasadi Kobulga olib borilib, dafn etildi.

Aytib o'tganimizdek, Boburshohning nabiralari va ularning farzandlari ham she'riy iste'dodni Boburshohdan meros olib, she'ru adabiyot an'anasini ko'ragoniylar oilasida davom ettirdilar. Misol uchun, Komronning qizi Gulruxbegim va o'g'li Abulqosim Shavkatiy, Akbar, Shoh Jahon va uning zavjalari, Avrangzebning qizi Zebunisobegim, Bahodirshoh Zafar va boshqalarning nomi, asarlari ayrim tazkiralarda zikr etilgan. Demak, Boburshoh nafaqat buyuk bir imperiyani, eng shavkatli bir madaniy davrni o'z farzandlariga meros qilib qoldirmadi, balki shoirlik va tarixchilik iste'dodini, ilmparvarlik va san'atga qiziqish kabi oliy xislatlarni ham qoldirib, tarixda boburiylar (ko'ragoniylar) nomini mangulikka erishtirdi. Tarix sahifalarini varaqlar ekanmiz, o'zbek xalqining jahon madaniyati xazinasiga qo'shgan buyuk hissasi, ma'naviyati uzoq o'tmishdan dunyoga ma'lum va mashhur bo'lib kelgani ko'zga yaqqol tashlanadi.

Allohning inoyati, ajdodlarimizning aql-zakovati, mehnati va intilishlari tufayli bu zahmatkash xalq orasidan Amir Temur, Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Al Beruniy, Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab va Nodirabegim kabi necha o'nlab alloma-yu daholar, olim-u fozillar, shoir-u rassomlar, podshohu sarkardalar yetishib chiqdilar. Millat nomini ulug'lagan allomalar xaqida gap borganda, o'zining iqtidori, aql-zakovati, murakkab taqdiri hamda ochiq ruhiy olami bilan shoir Zahiriddin Muhammad Bobur kishi e'tiborini o'ziga ko'proq tortadi. U davlat arbobi, shoir, sarkarda, olim, tarixchi, adabiyotshunos, tilshunos va ayni paytda xushxulq inson sifatida ko'plab ajoyib fazilatlarga ega bo'lgan. Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yilning 14 -fevralida Andijonda, Farg'ona ulusining hokimi Umar Shayx Mirzo oilasida dunyoga keldi. Bu davrda Markaziy Osiyo va Xurosonda turli hokimlar, aka-ukalar, tog'a-jiyanlar, amakivachchalar o'rtasida hokimiyat –ulug' bobolari Amir Temur tuzgan yirik davlatga egalik qilish uchun kurash nihoyat keskinlashgan edi. Adabiyot, nafis san'at,

tabiat go'zalligiga yoshligidan mehr qo'ygan Zahiriddin, barcha Temuriy shahzodalar kabi bu ilmlarning asosini otasi saroyida, yetuk ustozlar rahbarligida egalladi. Bugungi kunda Boburiylardan qolgan o'lmas meros hozirgacha ardoqlanib kelinmoqda. Boburiylar davrida Hindiston siyosiy, iqtisodiy, madaniy rivojlanibgina qolmay, ular tomonidan ilm-fanga katta e'tibor berildi. Boburiylar davrida Hindiston G'arb va Sharq o'rtasida ko'prik vazifasini o'tadi, shu bilan birga Boburiylar ichki siyosati har tomonlama shakllangan bo'lib turli dinga mansub aholini bir joyga jamlay oldi va bu saltanat uch asr umr ko'rdi. Zahiriddin Muhammad Bobur o'rta asr Sharq madaniyati, adabiyoti va she'riyatida o'ziga xos o'rin egallagan adib, shoir bo'lish bilan birga davlat arbobi, sarkarda hamdir. Bobur keng dunyoqarashi, aql-zakovati bilan Hindistonda Boburiylar sulolasiga asos solib, bu mamlakat tarixida arbob sifatida nom qoldirgan bo'lsa, serjilo o'zbek tilida yozilgan "Boburnoma" asari bilan dunyoning mashhur tarixnavis olimlari qatoridan joy oldi. Bobur inson kamolotining birinchi ostonasi oila ekanligini uqtirib, u jarayon nihoyatda qiyin va murakkabligini his etgan edi. Bolalarning axloq odob qoidalarini o'rganishi ko'p jihatdan atrofdagi shaxslarga bog'liqligini yaxshi bilgan Bobur o'z farzand-larini tarbiyalashda tadbirkor, bilimdon odamlar bilan maslahat-lashib, tajribali fozil va tarbiya ko'rgan kishilar bilan kengashib ish tutgan. U o'zining E'tiqodiy va asarida bolalarni yoshlikdan boshlab e'tiqodli, imonli qilib tarbiyalash masalalariga e'tibor bergan. Farzanddagi baxt-saodat keltiruvchi bosh fazilat iymonidir, deb bunday yozgan edi:

Bobur, avvalig'a farz qil ta'rif

Kim, bor insonga avval ul taklif.

Shudir – iymon men aytayin, eshiting,

Xarna der – men, ani ko'ngulga biting...

U farzand tarbiyasida qo'llanishi lozim bo'lgan usullar deb:

1. Ota-onani farmoni farzand uchun vojibligi.

2. Barcha insonlarga yaqinligini o'rgatish.

3. Xar bir paytda o'zingizni ibrat aylab ko'rsatish.

Mustaqillik, qat'iylik va uddaburonlik uchun bolaga doimiy talablarni qo'yish va uning ijrosini kuzatish. Uning bu ish uslubini o'g'li Xumoyunga qilgan nasihatidan ko'rsa bo'ladi. U o'g'li Xumoyunga doimo aql-zakovat va bilimga tayanib harakat qilish kerakligini ta'kidlagan: -Yana ulug' ish ustiga borasen, ish ko'rgan, ray va tadbirliq beklar bila kengashib, alarning so'zi bila amal qilgaysen. Agar meni rizomni tilarsen, xilvatnishi-liqni va el bila kam ixtilotliqni bartaraf qilg'il. Kunda ikki navbat iningni va beklarni ixtiyorig'a qo'ymay qoshinga chorlab, maslahat bo'lsa kengashib, bu davlat xalqlarining ittifoqi bilan har so'z unga qaror bergaysen. Bobur farzandi Xumoyunning kamchiliklarini ko'rgan zahoti ularni tuzatish uchun ogohlantirgan. Unga yozgan maktubida: —Xatingni xud tashvish birla o'qusa bo'ladur, vale asru mug'laqtur. Nasri muammo hech kishi ko'rgan emas...

Shundin nari betakalluf va ravshan va pok alfoz bila biti, ham senga tashvish ozroq bo'lur va ham o'qug'ongal, - deb ta'kidlagan. Bobur o'g'liga yozgan maktubi haqida aytib o'tadigan bo'lsak. Xat an'anaviy tarzda, ya'ni maktub bituvchining maktub atalgan kishiga bildirgan ezgu tilaklaridan boshlanadi: -Humoyung'a mushtoqliklar bila sog'inib salom degach, so'z ulkim, dushanba kuni, rabiul-avval oyining o'nida Bekkina bila Bayonshayx keldilar. Xatlardin va arzadoshtlardin ul yuzdagi, bu yuzdagi kayfiyat va holot mushaxxas va ma'lum bo'ldil. Maktubdan ma'lum bo'ladiki, Bobur mirzoga yuqorida nomi zikr etilgan shaxslar Humoyun mirzoning o'g'illi bo'lganligi haqidagi xabarni keltirganlar. Ota o'g'lini bu muborak voqea bilan qutlarkan, o'g'lining ism qo'yishda shoshilganligini ta'kidlaydi: -Otini Al'amon qo'ymishsen. Tengri muborak qilg'ay. Vale, bovujudkim, o'zung bitibsen, mundin g'ofil bo'lubsenkim, kasrati isti'mol bila avom Alamo derlar, yo El Amon derlar, o'zga mundoq alif-lom otta kam bo'lur. Tengri otini va zotini farxunda va muborak qilg'ay, manga va sanga ko'p yillar va bisyor qarnlar Al'amonni davlat va saodat bila tuta bergay. Ko'rinadiki, farzandga ism qo'yish ham katta mas'uliyat, shu bilan birga, islom dini talablariga ko'ra, otaning burchi sanaladi. Bobur mirzo erkaklar ismlarida alif va lom harflarining yonma-yon kelishi kam uchrashini ta'kidlarkan, xalq Al'amon ismini Alamo yoki El Amon deb atashi mumkinligiga o'g'lining diqqatini tortadi. Demak, oilada tug'ilgan har bir farzandga ism qo'yishda ota o'sha paytdagi his-tuyg'ulariga emas, aqliga qarab ish tutishi, farzandga ism qo'yish masalasiga g'oyat ehtiyotkorlik bilan yondashishi lozim. Milliy va diniy an'analarimizga ko'ra, oilaning mulk va mablag'i farzandlar yoshiga qarab taqsimlanishi, oilada farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda yoshi kattalarning og'ir-vazmin bo'lishi farz sanaladi. Bobur to'ng'ich farzandi bo'lmish Humoyunga ham bularni o'ziga xos tarzda eslatib o'tadi: —... Yana sen o'zing bilur edingkim, doim bu qoida mar'iy edi: olti hissa sanga bo'lsa, besh hissa Komronga bo'lur edi. Hamisha bu qoidani mar'iy tutub, mundin tajovuz qilmang. Yana ining bila yaxshi maosh qilg'aysan. Uluqlar ko'tarimlik kerak, umidim borki, sen ham yaxshi ixtilot qilg'aysan. Bobur mirzo maktubida o'g'liga ayrim masalalarda bir ota sifatida tanbeh ham beradi, jumladan, —ikki-uch yildin beri bir kishing kelmadi. Men yuborgan kishi xam rost bir yili so'ngra keldi, —Yana xatlaringda yolg'uzluq, yolg'uzluqkim, debsen, podshohlikta aybdur... Podshohlik bila yolg'uzluq rost kelmas. Ko'rinadiki, ushbu qaydlardan Bobur mirzoning farzandlari tarbiyasi bilan bir qatorda ularning bilimiga ham, bilimini to'g'ri va joyida ishlata bilish ko'nikmalarini egallashlariga ham jiddiy qaragan. Bobur o'g'liga davlatni boshqarish ishlaridan ham saboq beradi: —... Yana uluq ish ustiga borasen, ish ko'rgan, ra'y va tadbirliq beklar bila kengashib, alarning so'zi bila amal qilg'aysen (Ulug' ish ustiga boryapsan, shu sababli ish ko'rgan, tajribali va tadbirli beklar bilan kengashib, ularning maslahatlariga amal qilgin).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Тошкент, —Шарқ НМАК, 2002, 243-244-б.
2. Z.M.Bobur T.: O_qituvchi . 1995 - yil
3. T.Boboyev . "Adabiyotshunoslik asoslari" – T., 2005 - yil
4. L.P.Sharma "Boburiylar saltanati" – T.: "Ma'naviyat " 1998 – yil
5. Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. -Toshkent: Yangi asr, 2006.

**O‘TKIR HOSHIMOVNING “TUSHDA KECHGAN UMLAR” ROMANIDA
OBRAZLAR GALAREYASI.****Abdullojonov Urmonbek Ulug‘bekzoda***Farg‘ona viloyati So‘x tumani 9-sonli umumiy o‘rta ta‘lim maktabining o‘zbek tili va adabiyoti o‘quvchisi*

Annotatsiya: *O‘tkir Hoshimov asarlari o‘zining ta‘sirchanligi, inson ruhiyatini keng ochib berishi, badiiy to‘qimaning hayot haqiqatlariga uyg‘un kelishi bilan ajralib turadi. Mazkur maqolada O‘tkir Hoshimovning obraz yaratishdagi o‘ziga xosliklari tadqiq qilingan.*

Kalit so‘zlar: *badiiy estetik ideal, asar mavzusi, hayotiy material, obraz, ramz, konflikt, kompozitsiya.*

Badiiy asar ijodkorning badiiy estetik ideali, uning real borliq bilan munosabati, jamiyatdagi ijtimoiy muhit bilan aloqador ravishda dunyoga keladi. Ya‘ni ijodkor borliqning bir vakili sifatida o‘zi mavjud bo‘lgan olamdagi ayrim muammolar uni tashvishga soladi, o‘yga toldiradi, bu muammolarga o‘zining munosabatini yoxud yechimini axtarish asnosida badiiy asar dunyoga keladi. A.Qahhor yoshlar seminarida so‘zlagan nutqida aytadiki, «yozuvchi biron hodisaga o‘quvchida muhabbat yoki nafrat hissi qo‘zg‘atishi uchun avval o‘sha his o‘zida bo‘lishi kerak». His etish uchun esa «ijtimoiy hodisalarni tahlil qilish, uning yaxshi, yomon ekanini bilish» lozim. «Yozuvchi turmush hodisasini tahlil qilganidan so‘ng unga ma‘lum munosabatda bo‘ladi. Bu munosabati uning qanoati bo‘ladi. Uning biron hodisani his qilishi mana shu qanoati asosida bo‘ladi»¹

Asarda tasvirlangan badiiy reallik voqelikning ijodkor tomonidan ko‘rilgan, ideal asosida g‘oyaviy-hissiy baholangan va muayyan mazmuni ifodalashga mos tarzda ijodiy qayta ishlangan aksidir.

Muallifni tashvishga solgan, o‘ylantirgan mana shu muammo uning asariga mavzu bo‘ladi.

Ma‘lumki, badiiy adabiyotning markazida inson turadi. Insoniyatga qarshi qilingan eng katta jaholat, yozuvlik bu urushdir. Aynan mana shu Birinchi va Ikkinchi jahon urushi, afg‘on urushi, insoniyat boshiga mislsiz yo‘qotishlar, jabr-zulmlar olib keldi. Bu hodisa hassos so‘z san‘atkorlarining asarlariga bosh mavzu bo‘lib kirdi. Shunday ijodkorlardan biri mahoratli yozuvchi O‘tkir Hoshimovdir. Ijodkorning “Tushda kechgan umrlar” , “Ikki eshik orasi” “Urushning so‘ngi qurboni” kabi asarlarida urush oqibatlarining xalqimiz boshiga keltirgan kulfatlari hikoya qilinadi. “Bir mavzu turli yozuvchilar hayotiy tajribasining xilma-xilligiga va har bir yozuvchi bu mavzuning qaysi qirrasiga e‘tibor berishiga qarab turlicha yoritilishi mumkin. Hatto bir yozuvchining o‘zi bir hayotiy materialga qayta-qayta murojat etganda ham mavzu

¹ Қаҳҳор А. Асарлар. 5 жилдлик, 5-жилд.- Тошкент,1989.- Б66.

jihatdan bir-biriga yaqin, ammo mazmun tomondan bir-biriga o'xshamaydigan asarlar yaratadi.”²

Xuddi shunday asarlardan biri “Tushda kechgan umrlar” romanidir. Asar 1991-1992-yillarda yozilgan. Ilk bor Sharq yulduzi jurnalida e'lon qilingan. Asar o'ziga xos tuzilishga ega. Roman voqealari kuz tasviri bilan boshlanadi va roman so'ngida ham kuz tasviri keltiriladi, bu o'ziga xos ishora vazifasini o'taydi: “Kuz o'lim to'shagida yotgan bemorga o'xshaydi. Oyoq ostida kasalmand hazonlar ingraydi...Erta bahordan bo'tana bo'lib, shosha-pisha, qirg'og'iga sig'may oqqan ariqlar tiniqlashadi. Shuncha urinishlari zoe ketganini bilib olamga ma'yus boqadi...”³

”Mavzu muallifning tajribasida tug'iladi, hayot uni yozuvchining qulog'iga quyadi, ammo uning taassurotlar xazinasida shakllanmagan holda uya solib yotadi va obrazlarni ifodalashni talab etib, yozuvchida uni shakllantirish uchun intilish tug'diradi.”⁴ Muallif o'zi tanlagan mavzuda badiiy maqsadini ro'yobga chiqarish uchun obrazlar yaratishga ehtiyoj tuyadi. Romanda ham bosh qahramon Rustam bo'lib, voqealar uning kundaligidan lavhalar va tergov hujjatlaridan ma'lumotlar tarzida keltiriladi.

Rustam obrazi: Rustam o'qishni to'xtatib armiyaga ketadi, u yerdan esa urush bo'layotgan Afg'onistonga jo'natiladi. U Vatani va xalqi uchun emas, sovet hukumatining siyosiy manfaati uchun jang qildi. O'zi kabi yosh yigitlarning jang maydonlarida bekordan-bekorga o'lib ketishlariga, afg'onlarning urushdan katta azob ko'rayotganlariga guvoh bo'ldi. Urush natijasida u kasallikka chalindi. Urush uning butun hayotini barbod qildi.

Qurbonoy xola obrazi: Qurbonoy xola o'z ismga monanday urushning, u keltirgan oqibatlarining, insonlar boshiga tushgan kulfatlardan foydalanib qoluvchi yozuv insonlarning qurboni. U isyon ko'tarmaydi, shikoyat ham qilmaydi, kurashmaydi, umrini nimaga sarflaganini bilmaydi, sog'lig'i yomonlashib ishga yaramay qolgansa ham har kungi yumushlarini qo'ymaydi. Doktorlar man etishsa ham o'z bilganidan qolmay kundalik tasgvishlari bilan band. Bu ayolning umri ham xuddi tushdagidek mazmunsiz behalovat kechdi.”Biqini achishib uyg'ondi, “Xudoyim o'zingni rahming kelsin”, dedi pichirlab. Eski dardi yana qo'zg'adi, shekilli. To'rt yildirki ahvol shu. Sal og'irroq ish qilsa, yoqmasroq ovqat yesa tamom: o'ng ko'kragingning tagi simmillab og'riydi. Bodringdek bir narsa biqiniga botib, to'satdan sanchiq kiradi. Umida uch-to'rt marta do'xtirxonaga olib chiqdi. Aparaysa qilarmish! Aytishga oson. Aslida-ku, har kimning joni _ Xudoning omonati. Ertami-kechni oladi omonatini. Boring ana, tig'ning tagidan omon-eson qutulib chiqdi ham... Bir yilgacha yarimjon bo'lib yuradimi? Ko'chani kim supuradi?”⁵

² Izzat Sulton Adabiyot nazariyasi.- Toshkent “O'qituvchi”, 2005, 96-bet

³ Hoshimov O'. Tushda kechgan umrlar,- Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018, 3-bet.

⁴ Izzat Sulton Adabiyot nazariyasi.- Toshkent “O'qituvchi”, 2005, 96-bet

⁵ Hoshimov O'. Tushda kechgan umrlar,- Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018, 4-bet.

Shahnoza obrazi: Shahnoza yosh, hayotga tashna, u Rustamni qattiq sevdi, urushdan kelishini oila qurib baxtli yashashni istadi, ammo Rustam urush xotiralaridan qutula olamdi. Ikkalasi bir-birini qattiq sevsa ham ular baxtli bo'lisha olmadi. Bu baxtsizliklarining asosiy sababi urushning salbiy ta'siri edi. “...Ko'zlari... hayrat aralash mehr bilan yonib turadigan ko'zlari qovjirab ketibdi. Ming yil uyqudan qolgan odamdek. Kelin degani to'ydan keyin yayrab-yashnab, ochilib ketguvchi edi. Shahnoza ko'z o'ngimda so'lib boryapti. G'alati tovushdan uyg'onib kettim. Nima gapliginintushunolmay uzoq garangsib yotdim. Hushim joyiga kelganida anglab yettim: Shahnoza teskari qarab yig'lab yotibdi. Unini chiqarmaslik uchun yostiqni tishlab olgan. O'kinch bilan alam bilan yig'layapti. Har hiqqillaganida gavdasi silkinib-silkinib ketadi...”⁶

Komisar obrazi: Soat G'aniyev otasining izidan borib, sovet komisari bo'lib yetishdi. Yoshligidan ko'plab insonlarning nohaq jazolanishiga sabab bo'lgan, bir ayolning nomusiga tekkan bu odam keksayganda ham pushaymon bo'lmadi. U o'tgan umridan afsuslanmaydi, dunyoqarashini o'zgartirmaydi.

Xulosa qilib aytganda ushbu romanda ishtirok etgan har bir obrazning hayotida urush ma'lum bir iz qoldirdi. Garchi ularning bazilari jang maydonlarida bo'lmagan bo'lsa-da, urushning fojiviy ta'siridan chetta qola olmadi. Muallif personajlarning xoh erkak bo'lsin, xoh ayol, xoh yosh bo'lsin, xoh keksa ularning ichki dunyosi, ruhiyati, o'y-kechinmalarini ifodalashga va buni o'quvchiga ham yetkazib berishga erishishida O'tkir Hoshimovning obraz yaratishdagi mahorati ko'zga tashlanadi. Mazkur romanga O'zbekiston Qahramoni Said Ahmad quyidagicha baho beradi: “Romanni loqayd hayajonsiz o'qib bo'lmaydi, u kitobxonni larzaga soladi. Xalq boshiga kulfatdan boshqani solmagan qonli urushni boshlagan telba urushqoqlarga dil-dilidan qarg'ish yog'diradi.”

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Izzat Sulton Adabiyot nazariyasi.- Toshkent “O'qituvchi”, 2005
2. Hoshimov O'. Tushda kechgan umrlar,- Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018,
3. Қаҳҳор А. Асарлар. 5 жилдлик, 5-жилд.- Тошкент,1989.- Б66
4. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy universiteti,2018
5. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi nazariyasi, - Toshkent:A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti,2004

⁶Hoshimov O'. Tushda kechgan umrlar,- Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018, 237-bet.

**TEXNIKA OLIY O‘QUV YURTLARI TALABALARINING MUHANDISLIK GRAFIKASI
FANLARINI O‘ZLASHTIRISHIDA YUZAGA KELAYOTGAN MUAMMOLARNING
QISQACHA TASNIFI. ULARDAGI BOSHLANG‘ICH TUSHUNCHANING YO‘QLIGIDA
MAKTAB DARSlikLARINING O‘RNI**

Qosimjonov Nazirjon Hoshimjon o‘g‘li

Namangan muhandislik-qurilish instituti stajyor-o‘qituvchisi

nazirjon.painter@gmail.com

Annotatsiya: *ushbu maqolada hozirgi kunda texnik ma‘lumotga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlashda chizmachilik fanining ahamiyati, talabalarning oliy o‘quv yurti dasturlarini o‘zlashtirishda yuzaga kelayotgan muammolarning qisqacha tasnifi, ulardagi boshlang‘ich tushunchani shakllantirishda maktab “Chizmachilik” darsliklarining o‘rni haqida so‘z boradi.*

Аннотация: *в данной статье рассматривается значение науки рисования в подготовке кадров с техническими знаниями, дается краткая классификация проблем, возникающих при освоении программ высших учебных заведений, ведется речь о роле и важном значении школьных учебников "черчения" в формировании первоначальных представлений учащихся.*

Abstract: *in this article, the importance of the science of drawing in the training of personnel with technical knowledge, a brief classification of the problems that arise in mastering the programs of higher education institutions, the role of the school "Chizmachilik" textbooks in the formation of their basic understanding is talked about.*

Kalit so‘zlar: *chizma, ilm-fan, darslik, texnik ma‘lumot, rasm, grafik, vizual effektlar, dars.*

Ключевые слова: *чертеж, наука, учебник, техническая информация, рисунок, графика, визуальные эффекты, урок.*

Key words: *drawing, science, textbook, technical information, drawing, graphics, visual effects, lesson.*

Har yili texnika sohasidagi oliy bilim yurtlarida o‘qish istagida yurgan talabalar soni ortib bormoqda. Biroq, ulardagi boshlang‘ich tushunchaning yo‘qligi ularni oliy o‘quv yurti dasturlarini o‘rganishda biroz qiyinchiliklar tug‘diradi. Texnik fanlar o‘qitiladigan oliy o‘quv yurtlarida talabalarni moslashtirish muammosi ham shundan kelib chiqadi. Bu kabi muammolarni yuzaga kelishida bir qancha sabablar mavjud. Jumladan, maktab chizmachilik darsligining ta’siri ham yo‘q emas.[1]

Bugungi zamon bilan hamnafas mamlakatimiz kundan-kunga rivojlanib texnika-texnologiya, mashinasozlik va ishlab chiqarish sohaslarida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Ishlab chiqarish sohalari va zavod fabrikalarning rivojlanishi va ularda ishlab chiqariladigan mahsulotlarga bo‘lgan talabni ortib borishi, o‘z navbatida

malakali kadrlarga bo'lgan extiyojni ham ortib borishiga sabab bo'lmoqda. Yuqoridagilarni inobatga olsak, texnik va texnologik jarayonlarda ishlarni tashkil etadigan yuqori malakali texnik ma'lumotga ega bo'lgan kadrlarga bo'lgan ehtiyoj ham sezilarli darajada oshib bormoqda.

Ta'lim jarayonida talabalarga muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda hamda fanga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishda darsning shakli muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda global internet tarmoqlari va axborot oqimlarini hisobga olmay dars mashg'ulotlarini an'anaviy usullarda tashkil etilishi talabalarda darsga bo'lgan qiziqishlarini pasayishiga olib kelmoqda. Bunday holatlar yuzaga kelmasligi uchun esa o'qituvchi dars shaklini to'g'ri tanlashi lozim.[2]

Jahon taraqqiyoti davrida ilm-fan rivojlanishi bilan bir qatorda turli xil bilim berish usullari ham o'zgarib bormoqda. Dastavval bilim berish faqat o'qituvchi vositasida amalga oshirilgan bo'lsa, ya'ni faqat o'qituvchi o'quvchiga o'rgatgan bo'lsa, hozirgi kunda bir qancha bilim berishning samarali usullari paydo bo'lmoqda. Taraqqiyot sabab turli kitoblar nashr qilish boshlandi va bu ilm-fanning eng katta yutuqlaridan biri bo'ldi. Bilim berishning eng sodda va foydali usuli ham kitoblar hisoblanadi. Endi har bir o'quvchi bilimlarni kitoblar vositasida olishi va faqatgina tushunmay qolgan hollardagina o'qituvchiga murojaat qilishi mumkin. O'qitishning bunday shakli vaqtini tejash va bir vaqtda bir necha o'quvchilarni o'qitishga imkon yaratib berdi.

Har qanday ilm egasi dastlabki fundamental bilimlarini aynan darsliklar vositasida oladi. Darslik — muayyan fanga doir bilim asoslarini ma'lum tartibda bayon etadigan va yuqori ma'naviy-g'oyaviy, ilmiy uslubiy saviyada yozilgan kitob bo'lib, o'quv adabiyotining asosiy va yetakchi turi hisoblanadi.

Texnik ma'lumotga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlashda chizmachilik fani muhim vazifani bajaradi. Ayniqsa, maktab yoshidagi endi o'zining kelajagini qurishni boshlagan yoshlarni texnika sohasi bilan tanishtirishda, ularni fazoviy tasavvurini boyitishda, ularda grafik madaniyatni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Shunday ekan, maktab yoshidagi o'quvchilarga chizmachilik fanini tanishtirish muhim sanaladi. Ularga turli mexanizmlarni, moshinalarni, turli xil qurilmalarni yasash uchun birinchi navbatda ularning chizmasi chizib olinishi zarur ekanligini, chizmalarsiz biror bir buyumni yasashning iloji yo'qligini tushuntirish lozim. Maktab yoshidagi o'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishda, ularga beriladigan bilim sifatini oshirishda maktab chizmachilik fanining ahamiyati katta.

Darsliklar muayyan fanga oid asosiy fakt, ilmiy tushuncha, qonun va nazariyalar mazmunini tegishli o'quv yurtining dasturi hajmida ta'lim vazifalari hamda o'quvchilarga mos tarzda ochib beradi. Darsliklar ta'lim-tarbiya vazifalarining imkoni bor darajada hal etilishiga, ya'ni bilimning muntazam, mustahkam va ongli o'zlashtirilishiga, o'quvchilarda fanning muayyan sohasiga qiziqish uyg'otishga, ularda

ilmiy tafakkurning tarkib topishiga yordam beradi. Darslikning tili ravon va tushunarli bo'lishi, o'quvchilar nutqining o'sishiga yordam berishi lozim.[3]

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 10.10.2018-yildagi 816-sonli qarorida: "O'quv adabiyotlari tushunarli, sodda va ravon tilda yozilishi, ma'lumotlar o'quvchi va talabalar tomonidan imkon darajasida oson va qiyinchiliksiz qabul qilinadigan, xotirada saqlanadigan tarzda berilishi hamda ta'lim oluvchilarning bilim va ko'nikmalarini nazorat qilish imkoniyatini yaratishi lozim"ligi qayd etilgan.[4]

Yurtimizda chizmachilik fan sifatida XX asrning 30-yillaridan boshlab o'qitilgan bo'lsa, bu vaqtda Rossiya olimlarining hamda u yerda nashr qilingan darsliklarning ahamiyati yuqori bo'lgan. Chizmachilik fani umumta'lim maktablarida 2000-yildan boshlab P. Odilov va A. Umronxo'jaevlar tomonidan tuzilgan dastur bo'yicha o'qitilib kelinmoqda. 1993-yilda O'zbekiston Respublikasi ilmiy metodika markazi tomonidan «Chizmachilik o'qitishni takomillashtirish konsepsiyasi» e'lon qilindi. 1995-yilda shu konsepsiyaga asosan chizmachilik fani «Texnikaviy grafika asoslari» deb yangidan nomlanib, shu nomda dastur hamda darslik chop qilindi va o'quv jarayoniga kiritildi. 2004-yilda P. Odilov va boshqalar tomonidan umumta'lim maktablarining 8 va 9-sinflari uchun «Chizmachilik» darsligi nashr qilinib, o'quv jarayoniga kiritildi.[5]

Hozirgi kunda Ikrom Rahmonov, Dilfuza Yuldasheva hamda Mohidil Abduraxmanovalar tomonidan yaratilgan "Chizmachilik" nomli darslik vositasida respublikamizning umumiy o'rta ta'lim maktablarida chizmachilik fani o'qitib kelinmoqda.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida kun sayin yangi islohotlar o'tkazilmoqda. Ko'pgina darsliklar zamonaviy ko'rinishga keltirilishi (chizmachilik darsligidan tashqari), darslarning sifatiga e'tibor berilishi, ilm dargohlarida bilim olishga ko'maklashuvchi zamonaviy jihozlar, elektron doskalar, zamonaviy ko'rgazmali qurollar bilan ta'minlanishi va boshqa shu kabi ko'plab o'zgarishlar o'quvchilarni zamonaviy bilimlarni egallashlarida bir muncha qulayliklar keltirmoqda. Biroq, ba'zi bir kamchiliklar ham yo'q emas albatta. Bu kamchiliklar umumta'lim maktablarida chizmachilik fani uchun chop etilgan darsliklarning holatida ham o'z aksini topadi. Binobarin, bir necha yillar avval chiqarilgan darslik hamda hozirgi kunda amalda qo'llanib kelinayotgan darslikni solishtiradigan bo'lsak, oz qismida o'zgarish bo'lganiga guvoh bo'lamiz. Xususan, ba'zi bir mavzular qo'shilib, bazi birlari olib tashlangan hamda bir necha rasmlarning shakli o'zgargan xolos.

Maktab o'quvchisini yosh davrini hamda ularni bilim saviyasini inobatga olgan holda, darslikdagi rasm va grafiklarni vizual effektlar bilan boyitish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ammo hozirgi kundagi darsliklarimizda faqatgina ikki-uch xil rangli ikki o'lchamli (2d) rasmlarni uchratamiz xolos. Ayniqsa, birinchi mavzuning o'zida o'quvchilarning darsga bo'lgan umumiy tushunchasini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Biroq, birinchi mavzuning o'zida bunga yetarli darajada erishilmagan.

Hozirgi texnika sohasining rivoji, barcha texnikaning asosi chizmalar orqali kelib chiqishini, hech bir buyumlar chizmalarsiz yasab bo'lmashligini, chizmalar yordamida samolyot, avtomobil, sanoat robotlari va boshqa ko'plab shu kabi texnikalar yasashini, chizmalar yordamida bir-biridan hashamatli binolar qurilishini bolaning ongiga singdirish uchun kerakli rasmlar berilmagan yoki berilgan rasmlar juda ham eskirgan. Kitobda faqatgina ko'k rangli ikki o'lchamli (2d) rasmlarni uchratishimiz mumkin. Endigina bu sohaga qadam qo'ygan o'quvchi bunday holatdan zerikishi va bu salbiy oqibatlarga olib kelishi, ayniqsa, bolada chizmachilik faniga nisbatan noto'g'ri tushuncha shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Maktab darsliklari ta'lim jarayoni uchun o'ziga xos ssenariy bo'lib xizmat qiladi. Bu esa maktab chizmachilik darsligini zamonaviy holatda tadqiq qilishni, darslikni qisman yoki to'liq isloh qilishni pedagog olimlar oldiga muhim vazifa sifatida qo'yadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=720mQsMAAAAJ&sortby=title&citft=1&email_for_op=nazirjon.painter%40gmail.com&citation_for_view=720mQsMAAAAJ;u5HHmVD_uO8C
2. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=720mQsMAAAAJ&citation_for_view=720mQsMAAAAJ;d1gkVwhDpl0C
3. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
4. <https://lex.uz/docs/-3970451#-3971909>
5. E.I.Ro'ziyev, A.O.Ashirboyev. Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi. —T.: «Fan va texnologiya», 2010, 248 bet
6. BO 'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O 'QITUVCHILARINI KASBIY KOMPYETYENLIGINI SHAKLLANTIRISHDA AKADYEMIK VA IJODIY ISHLARNI ... M Umataliyev - ... SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE on the ..., 2023
7. Abduraximovich, U. M., & Sharifjanovna, Q. M. (2021). Methods of Using Graphic Programs in the Lessons of Descriptive Geometry. International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences, 1(6), 149-152

Mahamadjonova Odinoxon Xamidullo qizi

Andijon davlat universiteti

Folklorshunoslik yo'nalishi 2-bosqich doktoranti

Annotatsiya : *Ushbu maqolada bolalar o'rtasida tobora yo'qolib borayotgan bir nechta o'yinlar haqida ma'lumotlar berilgan. Ushbu o'yinlarning o'ynalish tartibi, shartlari va asosiy maqsad va vazifalariga alohida to'xtalib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *chillak, dandarak, lapar, qamchi, dasta, "zuvillama", kayvoni, jo'raboshi.*

Abstract: *This article provides information about several games that are increasingly disappearing among children. The procedure, conditions and main goals and objectives of these games are discussed in detail.*

Key words: *chillak, dandarak, lapar, khamchi, dasta, "zuvillama", kayvani, joraboshi.*

Аннотация: *В данной статье представлена информация о нескольких играх, которые все чаще исчезают среди детей. Подробно рассмотрены порядок, условия и основные цели и задачи этих игр.*

Ключевые слова: *чиллак, дандарак, лапар, хамчи, даста, «зувиллама», кайвани, джорабоши.*

Bolalar o'yinlari o'ziga xos bir asar deyish mumkin. Ularni turli soha vakillari o'ziga xos va mos tarzda tahlil qiladilar. Folklorshunoslar bu o'yinlarga folkloriy hodisa sifatida qaraydilar. Ya'niki, ulardagi kompozitsiya ,syujet turlari , motiv elementlari tahlil qilinadi. Bolalar o'yinlari ham muayyan ijodiy yo'nalishga ega bo'lib, o'z ma'nosi va maqsadi bor. O'yinlarni boshlashdan oldin o'yinga chaqiriladi. O'yinni boshlash uchun esa qur'a tashlanadi. Muayyan guruhlarga ajratilib, qonun-qoidalar bilan tanishtiriladi. Bolalar o'ynayotgan har bir narsa yog'ochmi, cho'pmi, loymi, toshmi ularning har biri itimoiy tafakkur rivojida ayricha ahamiyat kasb etadi.

Quyundayin charx urardik doim to'zonda,

Chang neligin bilmas edik o'sha mahali,-

deydi Abdulla Oripov. Shijoat va qiyinchilik oldida esankirab qolmaslik bolalikda o'ynalgan o'yinlar bilan bog'liq deyish mumkin.

Qahramonlik ruhi bolalar o'yinlariga singib ketishi doston,ertaklar ta'sirida kirib kelgan. Bolalar o'yinlari tarkibida qahramonlik ruhidagi o'yinlar salmoqli o'rin egallaydi. Qahramonlik mutlaq g'olib bo'lish bilan belgilanadi. Unda ishtirokchining turli sinovlardan chaqqonlik, ziyraklik sifatleri, topqirligi,botirligi,aql-idroki sinovdan o'tkaziladi. Qahramon turli xil qiyinchiliklarga duch kelishi bilan o'yin qiziqarli tus oladi. Sinov motivi ushbu turdagi o'yinlarda asosiy motiv hisoblanadi. Qahramonni ideallashtirish ,uni turli sinovlarga duchor qilish xalq an'anaviy poetik asarlariga xos

motiv hisoblanadi. Davrlar o'tishi bilan ushbu motiv xalq o'yinlariga ko'chib o'tdi. Andijon bolalar o'yinlari tarkibida ham qahramonlik ruhidagi o'yinlarning soni ko'pligiga guvoh bo'lamiz.

Chillak o'yini qahramonlik ruhidagi o'yin hisoblanib, qishloq bolalarining sevimli o'yinlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa chekka hududlarda istiqomat qiluvchi bolalar ushbu o'yinni yilning to'rt faslida o'ynashlari mumkin. Dala –dashtlarda poda-poda qo'y boqayotgan Andijonlik bolalar ham ushbu o'yinni o'ynaydilar. Chunki o'yin uchun maxsus joy yoki biror bir asbob kerak bo'lmaydi. Ikkita uchi yo'nilgan tayoq va chillakni urib “uchirish “ uchun dasta kerak bo'ladi. Chillak dastasini tayyorlash juda oson.

Chillak o'yinini o'ynash uchun eng kamida ikki kishi yetarli bo'ladi. Guruh-guruh bo'lib o'ynash juda ham qiziqarli bo'lgan. O'yinning o'ziga xos kompozitsion tuzlishi mavjud. O'yin boshlanishidan oldin kayvoni (o'yinboshi) qur'a tashlaydi. Masalan, tanganing qaysi tomoni yerga tushishi o'yinni qaysi guruh boshlashishi aniqlanadi. O'yin boshlovchi guruh maxsus chuqurchaga chillakni qo'yadilar. Har bir guruhning o'z jo'raboshi o'yinni boshlaydi va chillakni dasta bilan ilib yuqoriga otadi so'ng, qaytib tushayotgan chillakni zarb bilan uradi, imkoni boricha uzoqqa otishga harakat qiladi.

O'yin o'ynalayotgan maydonning narigi tomonida turgan raqib jamoa ,uchib kelayotgan chillakni tutib qolishga harakat qiladi. Chillakni tutib qolsa, o'yin navbati o'sha zahotiyiq raqib jamoaga o'tadi. Raqib ilib ololmasa ,o'yin shu guruhda davom etadi .O'yinni davom ettirish uchun esa chillakni o'z joyiga,ya'ni chuqurchaga qaytarib tushirish lozim. Joyiga tushsa-ku ,olam guliston. Chuqurchadan bir dasta uzoqlikka tushsa-ku, mayli. Besh-o'n dasta uzoqqa tushsa o'yin jarayoni yanada qiziqarli tus oladi. Endi o'yinga sinov motivi kirib keladi. Sinov motivi ushbu o'yin kompozitsiyasidagi kuliminatsion nuqta deb aytishimiz mumkin. Chillakni otgan yohud boshqa o'yin o'ynayotgan bola ,o'yinboshi bilan , ya'ni nazoratida “zuvullash” sharti bajarilgan. Bir nafas bilan marraga yetib kelishi lozim. Yetib bormay nafas olib yuborsamasligi lozim. Ko'p hollarda ,bir nafasda alifbo harflari yohud tez aytish mashqlari bajarilgan. Yutqazib qo'ygan jamoa vakillari narigi guruh vakillarini orqasiga ortmoqlab,marraga olib kelib qo'yishlari kerak bo'ladi. Shu yo'sinda o'yin kechgacha davom etaveradi.

Ushbu o'yinning foydali jihatlari juda ham ko'p deb aytish mumkin. Birinchidan ,bu o'yin bolalarning jismoniy jihatdan sog'lom bo'lishini ta'minlagan. Ikkinchidan, “zuvullash “ mashqi bilan ularning nafas yo'llari , ko'krak qafasi a'zolari hamda ovozi yaxshi rivojlangan. Uchinchidan, o'lchov, sanoq, hisob-kitob borasida bolalarga hayotiy bilimlarini oshirishiga ulkan yordam beradi.

Yana bir unutilib ketilayotgan o'yinlardan biri lapar o'yinidir . Ushbu o'yin to'p-tosh, beshtosh, leppar kabi tosh bilan o'ynaladigan o'yinlar sirasiga kiradi. O'yin boshlashdan oldin kaft kattaligidagi ,silliq ,yapaloq ikkita tosh topiladi. So'ngra

toshlarning biri yerga oʻrnatiladi, ikkinchi tosh esa oʻn qadam uzoqlikka qoʻyiladi. Oʻn qadam uzoqlikdagi turgan ikkinchi toshni qoʻliga olgan bola, nishon sifatida qoʻyilgan birinchi toshni urib yiqitishi lozim. Agarda nishon yiqita olmasa, otgan toshi qayerda toʻxtagan boʻlsa, oʻsha yerdan oʻyin davom etadi. Oʻyinning shu yerida sinov motivi mavjud. Shu sinovdan oʻtishi yoki oʻtmasligi oʻyinning kompozitsion tuzilishiga taʼsir qiladi. Toshni otgan bola choʻkkalab oʻtirib olib, toshni shu joydan nishonga tekkizadi. Oʻng qoʻlini yozib olib toshga tekkizib turadi, chap qoʻlining oʻrta barmogʻi bilan oʻng qoʻlining oʻrta barmogʻini zarb bilan turtadi. Natijada tosh siljiydi, borib nishonga tegsa-ku, oʻyin shu bolada yohud, shu guruhda qoladi, yoʻqsa, oʻyin raqib jamoaga oʻtib ketadi. Lapar oʻyini 100 balli hisob bilan oʻlchangan. Masalan, tik turib otgandayoq nishonga urilsa, 20 ball berilgan. Agar yerga tushib soʻng nishonga urilsa 5 ball berilgan. Tomomlarga boʻlinib oʻyin oʻynalsa qaysi tomon 100 ballga yetsa oʻsha guruh, yoxud yakka holda oʻyin oʻynalayotgan qaysi boʻlsa shu bola gʻolib deb topilgan.

Tosh bilan oʻynaluvchi ushbu oʻyin bolalarni har jihatdan hayotga tayyorlaydi. Oʻyin davomida ularning koʻz, quloq, sezish, eshitish sezgilari oʻtkirlashadi. Aqliy jihatdan hisob kitobga oʻrgatib, toʻgʻri moʻljal olish, chama, reja olish qobiliyatlarini oshiradi. Koʻpchilik bilan muomala qilish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Yana bir oʻyin esa dandararak deyiladi. Yogʻoch bilan oʻynalgan bu oʻyin oʻgʻil bolalar oʻrtasida keng yoyilgan. Ketmon dastasiday yoʻgʻonlikda toʻrt – besh enlik keluvchi yogʻoch olinib, uchi huddi qoziqqa oʻxshatib yoʻnib qoʻyiladi. Soʻngra uni qoʻli bilan aylantirib, tekis yerga qoʻyiladi.

Aylanib turgan dandararak endi qamchi yordamida harakatlantiriladi. Ikki ishtirokchi dandararakni uzoqroq aylantirish uchun harakat qiladi. Kimning dandaragi birinchi yiqilib tushsa, u magʻlub boʻladi.

Baʼzida bolalar dandaraklarini turli xil ranglar boʻyab oladi. Bu esa aylanayotgan dandararka oʻzgacha jilo baxsh etgan. Bu oʻyin bolalarda duradgorlikka qiziqish uygʻotish bilan birga chaqqonlikka, uddaburonlikka oʻrgatgan. Shu bilan bir qatorda, qamchini toʻgʻri ishlatish malakasini ham hosil qilishda ahamiyatlidir. Yuqorida berilgan ushbu oʻyinlar asosan oʻgʻil bolalar tomonidan oʻynaladi.

Xalqimizda :”Sen menga doʻsting kimligini ayt, men senga kimligingni aytib beraman” degan gap bor. Ushbu hikmatli gapni bolalarga nisbatan aytadigan boʻlsak, sen menga qanday oʻyinni yoqtirib oʻynashingni ayt, men senga kim boʻlib yetishishingni aytib beraman deb oʻzgartirish mumkin. Hamma zamonda bolalar oʻyinga ehtiyoj sezadilar. Ular uchun oʻyin hayot omili, oʻlchovi va bolalarcha yashash ehtiyoji hamdir. Oʻyin bu bolalar uchun hayotdir, folklorshunoslar uchun esa adabiy hodisadir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1.Safarova.O'zbek bolalar o'yin folklorining janriy tarkibi,genezisi va badiiy xususiyatlari.

2.Мельников М.Н.Русский детский фольклоре Сибири.-Новосибирск, 1970

3.Охунjon Safarov.O'zbek bolalar folklori.2007

4.Sh .Galiyev.O'zbek bolalar o'yin folklori.Toshkent. O'zbekiston fanlar akademiyasi “Fan “ nashriyoti.1998.

5.Наливкин Э. И Наливкина М. очерки бита женщин оседлого туземного населения. Фергани .Казан, 1886

6.Бурзинский Н.Народная поэзия ташкентских сартов. “Средняя азия” Ташкент ,1910.кн.1910 IX-X, с-160-163

7.Sh .Galiyev.O'zbek bolalar o'yin folklori.Toshkent. O'zbekiston fanlar akademiyasi “Fan “ nashriyoti.1998.

8.Снесаров Г.П.Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хоразема.М.:Наука, 1969.

9.Jabborov I. O'zbek xalq etnografiyasi.Toshkent. O'qituvchi,1994,b-246

10.Hodi Zarif. O'zbek sovet folklori tarixidan.Toshkent, 1970.

GEOMETRIYA MASALALARINI YECHISHDA VEKTORLARNING BA'ZI BIR TADBIQLARI

Abdurashidov Nuriddin

O'qituvchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika intituti, Surxandaryo, O'zbekiston.

abdurashidovnuriddin9550@gmail.com

O'ktamova Nigoraxon

Ahmadova Sevinch

Talaba, Denov tadbirkorlik va pedagogika intituti, Surxandaryo, O'zbekiston.

marxoboxonxatamboyeva@gmail.com

ahmadovasevinch2805@gmail.com

Anatatsiya: *Ushbu maqolada vektorlarning skalyar, vektor va aralash ko'paytmalari yordamida geometriya masalalarini yechishni ko'rib o'tamiz.*

Kalit so'zlar: *Vektorlar ko'paytma, skalyar ko'paytma, aralash ko'paytma, yo'naltiruvchi vektor, komplanarlik.*

Ta'rif. \vec{a} , \vec{b} vektorlarning uzunliklari bilan ular orasidagi burchak kosinusini ko'paytirishdan hosil qilingan son bu *vektorlarning skalyar ko'paytmasi* deb ataladi.

\vec{a} , \vec{b} vektorlarning skalyar ko'paytmasi $\vec{a} \vec{b}$ yoki $(\vec{a} \vec{b})$ ko'rinishda belgilanadi.

Demak, $\vec{a} \vec{b} = |\vec{a}| |\vec{b}| \cos \varphi$, $\varphi = (\vec{a} \wedge \vec{b})$.

\vec{a} , \vec{b} va \vec{c} vektorning aralash ko'paytmasi deb, (vektorlarning ko'rsatilgan tartibiga ko'ra) \vec{a} va \vec{b} vektorlarning vektor ko'paytmasidan iborat vektorni \vec{c} vektorga skalyar ko'paytirishdan hosil qilingan songa aytiladi:

$([\vec{a}, \vec{b}], \vec{c})$

Aralash ko'paytma

$(\vec{a}, \vec{b}, \vec{c}) = ([\vec{a}, \vec{b}], \vec{c})$

ko'rinishda belgilanadi. Aralash ko'paytmaning geometrik ma'nosi quyidagicha: \vec{a} , \vec{b} , \vec{c} vektorlar biror O nuqtaga qo'yilgan bo'lib, komplanar bo'lmasin hamda o'ng uchlikni hosil qilsin. Qirralari shu berilgan vektorlardan iborat parallelepipedni yasasak, $||[\vec{a}, \vec{b}]||$ miqdor shu parallelepiped asosining yuzini bildiradi. Aralash ko'paytma ta'rifiga asosan $([\vec{a}, \vec{b}], \vec{c}) = ||[\vec{a}, \vec{b}]|| |\vec{c}| \cos \varphi$, bu yerda φ , $[\vec{a}, \vec{b}]$ va \vec{c} vektorlar orasidagi burchak bo'lib, $|\vec{c}| \cos \varphi$ miqdor \vec{c} vektorning $[\vec{a}, \vec{b}]$ vektor yo'nalishidagi to'g'ri chiziqdagi proyeksiyasiga teng bo'lib, parallelepipedning balandligidir. ($|\vec{c}| \cos \varphi = h$).

Demak, agar \vec{a} , \vec{b} , \vec{c} vektorlar o'ng uchlik hosil qilsa, bu vektorlarning aralash ko'paytmasi bu vektorlarga yasalgan parallelepiped hajmiga teng bo'ladi. Agar \vec{a} , \vec{b} , \vec{c} lar chap uchlik tashkil qilsa, $[\vec{a}, \vec{b}]$ vektor bilan \vec{c} orasidagi burchak $\varphi \geq \frac{\pi}{2}$ ($\cos\varphi \leq 0$) bo'ladi. U holda $([\vec{a}, \vec{b}], \vec{c}) = -V$. Agar \vec{a} , \vec{b} va \vec{c} vektorlar o'zlarining koordinatalari $\vec{a} = \{X_1; Y_1; Z_1\}$, $\vec{b} = \{X_2; Y_2; Z_2\}$, $\vec{c} = \{X_3; Y_3; Z_3\}$ bilan berilgan bo'lsa, u holda aralash ko'paytma.

$$([\vec{a}, \vec{b}], \vec{c}) = (\vec{a}, \vec{b}, \vec{c}) = \begin{vmatrix} X_1 & Y_1 & Z_1 \\ X_2 & Y_2 & Z_2 \\ X_3 & Y_3 & Z_3 \end{vmatrix}$$

10. $(\vec{a} \vec{b} \vec{c}) = (\vec{b} \vec{c} \vec{a})$. Haqiqatan ham, bu uch vektorga qurilgan parallelepiped hajmlarining absolyut qiymatlari teng, undan tashqari \vec{a} , \vec{b} , \vec{c} uchlik bilan \vec{b} , \vec{c} , \vec{a} uchlikning orientatsiyalari bir xil. Shuning singari $(\vec{a} \vec{b} \vec{c}) = (\vec{b} \vec{c} \vec{a}) = (\vec{c} \vec{a} \vec{b})$.

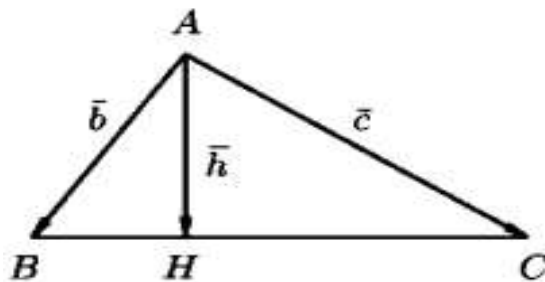
20. $(\vec{a} \vec{b} \vec{c}) = -(\vec{b} \vec{a} \vec{c})$, chunki $(\vec{a} \vec{b} \vec{c}) = [\vec{a} \vec{b}] \vec{c} = -[\vec{b} \vec{a}] \vec{c} = -(\vec{b} \vec{a} \vec{c})$, demak, $(\vec{a} \vec{b} \vec{c}) = -(\vec{b} \vec{a} \vec{c})$, $(\vec{b} \vec{c} \vec{a}) = -(\vec{c} \vec{b} \vec{a})$, $(\vec{c} \vec{a} \vec{b}) = -(\vec{a} \vec{c} \vec{b})$.

30. $((\vec{a} + \vec{b}) \vec{c} \vec{d}) = (\vec{a} \vec{c} \vec{d}) + (\vec{b} \vec{c} \vec{d})$ chunki $((\vec{a} + \vec{b}) \vec{c} \vec{d}) = [\vec{a} + \vec{b} \vec{c}] \vec{d} = ([\vec{a} \vec{c}] + [\vec{b} \vec{c}]) \vec{d} = [\vec{a} \vec{c}] \vec{d} + [\vec{b} \vec{c}] \vec{d} = (\vec{a} \vec{c} \vec{d}) + (\vec{b} \vec{c} \vec{d})$.

40. $\forall \lambda \in R$ uchun $(\lambda \vec{a} \vec{b} \vec{c}) = \lambda (\vec{a} \vec{b} \vec{c})$, chunki $(\lambda \vec{a} \vec{b} \vec{c}) = [\lambda \vec{a} \vec{b}] \vec{c} = \lambda [\vec{a} \vec{b}] \vec{c} = \lambda (\vec{a} \vec{b} \vec{c})$.

50. \vec{a} , \vec{b} , \vec{c} komplanar bo'lsa, ularning aralash ko'paytmasi nolga teng, chunki ularga qurilgan parallelepiped tekislikda joylashib qoladi, bunday parallelepipedning balandligi nolga tengligidan hajmi ham nolga teng; aksincha $(\vec{a} \vec{b} \vec{c}) = 0 \Rightarrow \vec{a}$, \vec{b} , \vec{c} vektorlar komplanar. Haqiqatan ham $(\vec{a} \vec{b} \vec{c}) = 0 \Rightarrow [\vec{a} \vec{b}] \vec{c} = 0$ yoki $[\vec{a} \vec{b}] \perp \vec{c}$. Lekin vektor ko'paytmaning ta'rifiga asosan $[\vec{a} \vec{b}] \perp \vec{a}$, $[\vec{a} \vec{b}] \perp \vec{b}$, bundan $[\vec{a} \vec{b}]$ vektorning \vec{a} , \vec{b} , \vec{c} ning har biriga perpendikularligi kelib chiqadi, demak, \vec{a} , \vec{b} , \vec{c} komplanar.

1-misol: ABC uchburchakda $\overrightarrow{AB} = \vec{b}$, $\overrightarrow{AC} = \vec{c}$. \overrightarrow{AH} balandlik bo'yicha yo'nalgan \vec{h} vektorni \vec{a} va \vec{c} lar orqali ifodalang.

\vec{a}

$\vec{h} = \vec{c} - \vec{Hc}$ ga egamiz. Bu yerda $\vec{Bc} = \vec{Hc}$ bo'ladi. $\vec{Hc} = \alpha \cdot \vec{Bc}$ deb belgilab olamiz.

\vec{Bc} esa \vec{a} vektorga teng deb olsak, $\vec{Hc} = \alpha \cdot \vec{c}$ bo'ladi. $\vec{h} = \vec{c} - \alpha \cdot \vec{Bc}$ bo'ladi.

$\vec{AH} \perp \vec{BC}$ bundan esa $\vec{AH} \cdot \vec{BC} = 0$ ga teng bo'ladi.

Bizda ma'lumki $\vec{Hc} = \alpha \cdot \vec{a}$ ga \vec{Bc} esa \vec{a} ga teng. Bular orqali \vec{AH} ni topib olamiz. $\vec{AH} = \vec{c} - \alpha \cdot \vec{a}$ endi $(\vec{c} \cdot \alpha \cdot \vec{a}) \cdot \alpha = 0$ $\vec{c} \cdot \vec{a} - \alpha \cdot \vec{a}^2 = 0$ α ni olib borib topamiz $\vec{h} = \vec{c} - \frac{\vec{c} \cdot \vec{a}}{|\vec{a}|^2} \cdot \vec{a}$

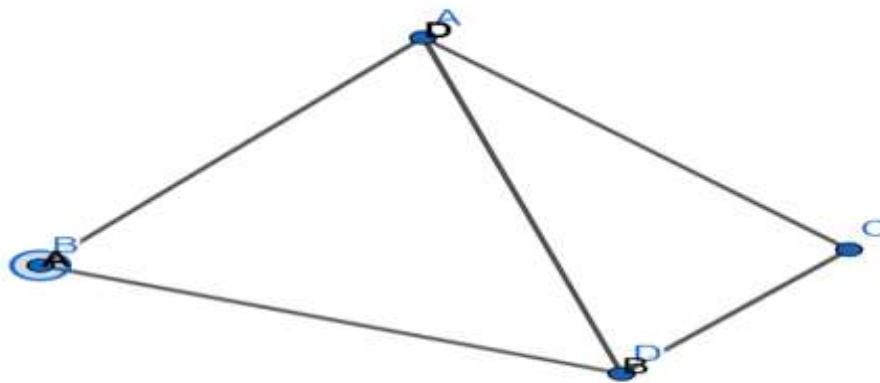
2-misol $\vec{a}, \vec{b}, \vec{c}$ - ixtiyoriy vektorlar va α, β, γ - ixtiyoriy haqiqiy sonlar bo'lsa, $\alpha \vec{a} - \beta \vec{b}, \gamma \vec{b} - \alpha \vec{c}, \beta \vec{c} - \gamma \vec{a}$ vektorlarning komplanar ekanligi isbotlansin.

Isbot. Shu uchta vektorning $(\alpha \vec{a} - \beta \vec{b}, \gamma \vec{b} - \alpha \vec{c}, \beta \vec{c} - \gamma \vec{a})$ aralash ko'paytmasini hisoblaylik. Buning uchun yuqorida keltirilgan $1^0 - 5^0$ -xossalarni nazarda tutsak,

$$\begin{aligned} (\alpha \vec{a} - \beta \vec{b}, \gamma \vec{b} - \alpha \vec{c}, \beta \vec{c} - \gamma \vec{a}) &= (\alpha \vec{a}(\gamma \vec{b} - \alpha \vec{c})(\beta \vec{c} - \gamma \vec{a}) - \\ &- (\beta \vec{b}(\gamma \vec{b} - \alpha \vec{c})(\beta \vec{c} - \gamma \vec{a})) = (\alpha \vec{a} \gamma \vec{b} \beta \vec{c} - \gamma \vec{a}) - (\alpha \vec{a} \beta \vec{c} \alpha \vec{c} - \gamma \vec{a}) - \\ &- (\beta \vec{b} \gamma \vec{b} \beta \vec{c} - \gamma \vec{a}) + (\beta \vec{b} \alpha \vec{c} \beta \vec{c} - \gamma \vec{a}) = \alpha \gamma \beta (\vec{a} \vec{b} \vec{c}) - \alpha \gamma \gamma (\vec{a} \vec{b} \vec{a}) - \alpha \alpha \beta (\vec{a} \vec{c} \vec{c}) \\ &+ \alpha \alpha \gamma (\vec{a} \vec{c} \vec{a}) - \beta \gamma \beta (\vec{b} \vec{b} \vec{c}) + \beta \gamma \beta (\vec{b} \vec{b} \vec{c}) + \beta \gamma \gamma (\vec{b} \vec{b} \vec{a}) + \beta \alpha \beta (\vec{b} \vec{c} \vec{c}) - \\ &- \beta \alpha \gamma (\vec{b} \vec{c} \vec{a}) = \alpha \beta \gamma (\vec{a} \vec{b} \vec{c}) - \alpha \beta \gamma (\vec{a} \vec{b} \vec{c}) = 0. \end{aligned}$$

Aralash ko'paytmasi nolga teng bo'lgani uchun 5^0 ga asosan ular komplanardir.

3-misol . $\vec{AB} (2,0,0), \vec{AC} (3,4,0), \vec{AD} (3,4,2)$ vektorlarga qurilgan tetraedr berilgan . Quyidagilar topilsin : a) tetraedrning hajmi , b) ABC yoqning yuzi , v) D uchdan tushirilgan bandlik , g) AB va BC qirralar orasidagi φ_1 burchak kosinusi , d) ABC va ADC yoqlar orasidagi φ_2 burchak kosinusi.

$$\overrightarrow{AB} (2,0,0), \overrightarrow{AC} (3,4,0), \overrightarrow{AD} (3,4,2)$$

- a) Tetraedr hajmi .
- b) ABC yoqning yuzi .
- d) D uchidan tushirilgan balandlik .

$$\begin{aligned} \text{a) Formulaga kora } V &= \pm \frac{1}{6} \overrightarrow{AB} * \overrightarrow{AC} * \overrightarrow{AD} = \pm \frac{1}{6} \begin{vmatrix} 2 & 0 & 0 \\ 3 & 4 & 0 \\ 3 & 4 & 2 \end{vmatrix} = \\ &= \pm \frac{1}{6} (16 + 0 + 0 - 0 - 0) = \pm \frac{1}{6} * 16 = \frac{8}{3} \text{ kub birlik} \end{aligned}$$

Maktab geometriyasidan ma'lumki

$$V = \frac{1}{3} S_a * h \Rightarrow h = \frac{3*V}{S_{ACB}}$$

$$\text{b) } S_{ACB} = \frac{1}{2} |\overrightarrow{AC} \times \overrightarrow{AB}|$$

$$\overrightarrow{AC} \times \overrightarrow{AB} = \begin{vmatrix} i & j & k \\ 3 & 4 & 0 \\ 2 & 0 & 0 \end{vmatrix} = (0+0+0-8k-0-0) = 8k$$

$$S_{ACB} = \frac{1}{2} * 8 = 4$$

$$\text{v) } h = \frac{3*V}{S_{ACB}} = \frac{\frac{8}{3}*3}{4} = \frac{8}{4} = 2 \quad h=2$$

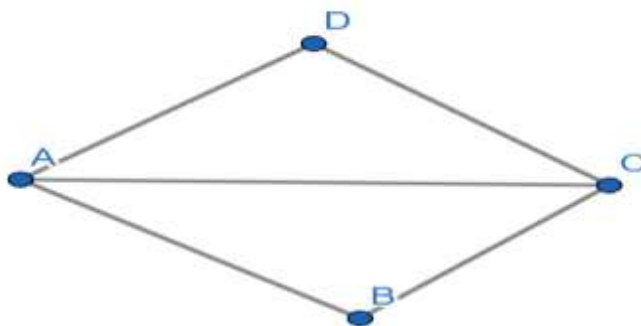
$$\begin{aligned} 2) \overrightarrow{AB} &= \overrightarrow{B} - \overrightarrow{A} & \overrightarrow{AC} - \overrightarrow{AB} &= \overrightarrow{C} - \overrightarrow{B} = \overrightarrow{BC} \\ & & \overrightarrow{AC} &= \overrightarrow{C} - \overrightarrow{A} \end{aligned}$$

\overrightarrow{AB} va \overrightarrow{BC} qirralar orasidagi burchak

$$\cos \varphi = \frac{\overrightarrow{a} \cdot \overrightarrow{b}}{|\overrightarrow{a}| |\overrightarrow{b}|} \quad \overrightarrow{AB} (2,0,0) \quad \overrightarrow{BC} (1,4,0)$$

$$\cos \varphi = \frac{\overrightarrow{AB} \cdot \overrightarrow{BC}}{|\overrightarrow{AB}| |\overrightarrow{BC}|} = \frac{2+0+0}{\sqrt{4} * \sqrt{1+16}} = \frac{2}{2 * \sqrt{17}} = \frac{1}{\sqrt{17}}$$

ABC va ADC yoqlar orasidagi φ burchak kosinusi

$\varphi_2 - ?$

1⁰ Buning uchun ΔABC dan \overrightarrow{AB} va \overrightarrow{AC} yo'naltiruvchisini va ΔADC dan esa \overrightarrow{AD} va \overrightarrow{AC}

ni yo'naltiruvchisini topamiz...

\overrightarrow{AB} va \overrightarrow{AC} to'g'ri chiziq tenglamasiga ko'ra

$$\frac{x-2}{3-2} = \frac{y-4}{4-0} = \frac{z-0}{0-0} \quad \frac{x-2}{1} = \frac{y}{4} = \frac{z}{0} \quad \text{yo'naltiruvchisi } \vec{n}(1;4;0)$$

2⁰ \overrightarrow{AD} va \overrightarrow{AC} dan esa:

$$\frac{x-3}{0} = \frac{y-4}{0} = \frac{z-2}{2-0} \quad \frac{x-3}{0} = \frac{y-4}{0} = \frac{z-2}{2} \quad \text{yo'naltiruvchisi esa } \vec{l}(0;0;2)$$

$$\cos(n \wedge l) = \frac{0}{\sqrt{17}} * \frac{1}{\sqrt{4}} = 0 \quad \varphi = 90^0$$

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.D.Dodajonov, M.SH.Jo'rayeva, "Geometriya" 1-qism, Toshkent <<O'qituvchi>> 1996.
2. S.V. B A X V A L O V , P . S . M O D E N O V , A . S . P A R X O M E N K O , Analitik geometriyadan masalalar to'plami Toshkent-2005 546-bet.
3. B.A.Xudayarov."Chiziqli algebra va analitik geometriya" Toshkent-2018, 284 bet.
4. Sh.A.Ayupov, B.A.Omirov, A.X.Xudoyberdiyev, F.H.Haydarov. Algebra va sonlar nazariyasi. Toshkent-2019 (62-67)
5. R.N.Nazarov, B.T.Toshpo'latov, A.D.Do'sumbetov. Algebra va sonlar nazariyasi. I qism. Toshkent-1993.(216-219)
6. Malik D.S., Mordeson J.N., Sen M.K., Fundamentals of abstract algebra(o'quv qo'llanma) WCB McGrew-Hill, 1997, p.636.
7. Allakov. Sonlar nazariyasidan misol va masalalar. (o'quv qo'llanma) – T. Inovatsion rivojlanish nashriyat matbaa uyi. 2020.348b.
8. Abdurashidov N.G'., Simmetrik Li va Leybnits algebralari va ularning xossalari. "O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR" APREL 2022. (7), 62-63.

9. Eshtemirov Eshtemir Salim o'g'li, Abdurashidov Nuriddin G'iyoziddin o'g'li. VEYL-TITCHMARSH FUNKSIYASI VA SPEKTRAL FUNKSIYA ORASIDAGI

MUNOSABAT. “O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR” 20-iyun 2023-yil 20-son (870-875).

10. *Abdurashidov N. G'., Eshtemirov E. S .SIMMETRIK LEYBNITS ALGEBRALARI VA ULARNING XOSSALARI. << Matematik modellashtirish va axborot texnologiyalarining dolzarb masalalari>> xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Nukus 2-3-may 2023-yil 1-Tom.*

11. *Abdurashidov Nuriddin , Toshtemirova Sarvara, Yo'ldoshev Husan.*

Laplas teoremasi yordamida 4-tartibli determinantni hisoblash. “O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR” 20-fevral 2024-yil 27-son (163-166).

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIK XARITALARNI O'QISH
TEXNOLOGIYALARI

Nurmamatov Jasur Tashpulatovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,

Geografiya va ekologiya fakulteti magistranti,

Samarqand viloyati, Payariq tumanidagi 79-maktabda geografiya fani o'qituvchisi.

jassurziyo88@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada umumta'lim maktablarida geografik xaritalar turlari hamda xaritalar va globuslarning dars jarayonida foydalanish texnologiyalari haqida takliflar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *geografiya, xarita, masshtab, globus, atlas.*

TECHNOLOGIES OF READING GEOGRAPHICAL MAPS IN HIGH SCHOOLS

Annotation *The article highlights the types of geographic maps and the technologies of using maps and globes in the teaching process in general education schools.*

Key words: *geography, map, scale, globus, atlas.*

MAKTAB GEOGRAFIK XARITALARINING TURLARI

Xaritalar geografiya ta'limida asosiy o'qitish vositalari bo'lib xisoblanadi. Geografik xaritalardan o'qitishning barcha shakillarida foydalanish mumkin; dars berishda, amaliy ishlarda, mustaqil ishlarda, bilimlarni baholashda va x.k.

Maktab geografik xaritalarining boshqa xaritalardan farqi ularni o'quvchilarni yoshi va rivojlanishiga moslab chiqarilishidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun oddiyroq, tushunishi va o'qishi oson bo'lgan xaritalar chiqariladi, yuqori sinflar uchun esa murakkabroq xaritalar nashr qilinadi. Umumta'lim maktablarida qo'llaniladigan xaritalarni quyidagi guruhlarga bo'lishimiz mumkin: devoriy xaritalar; darsliklar ichidagi xaritalar; atlaslar; globuslar; chiziqli xaritalar.

Mazmuniga ko'ra devoriy maktab xaritalari juda xilma xil bo'ladi: tabiiy; iqlimiy; tuproq, o'simlik; zoogeografik; geologik; foydali qazilmalar; iqtisodiy, siyosiy, sanoat; qishloq xo'jaligi, transport va x.k. Ular turlicha bo'lgani bilan, umumiy o'xshashlikka ham ega. Ularning barchasi sinfda foydalaniladi, o'quvchilarning uzoqdan ko'rishiga moslashga bo'ladi, ya'ni masshtabi katta bo'ladi. Mazkur xaritalar yordamida o'quvchilar o'rganishda amaliy va mustaqil ish bajarishda va ma'lum bir savollarga javob berishadi.. Shuning uchun ular yaxshi ko'rinishga va katta aniqlikka ega bo'lgan o'lchamda bo'lishi lozim.

Xaritalarning turiga ko'ra ularning o'lchamlari turlicha bo'ladi. Dunyo xaritalari, alohida materiklarning xaritalari hozirgi vaqtda 1,5x1,8m o'lchamda chiqarilmoqda. O'zbekiston va O'rta Osiyo xaritalari ham deyarli mazkur o'lchamda chiqarilmoqda.

Xaritalar aniq va ravshan ko'rinib turishi lozim. Ulardagi geografik voqea va borliqni o'quvchilar 5-6 m dan aniq ko'ra bilishlari lozim. Buning uchun xaritada eng muhim narsalar aks ettiriladi. Masalan, daryo tasvirlanayotganida uning asosiy qismi va eng yirik irmoqlari ko'rsatiladi, mayda irmoqlari esa ko'rsatilmaydi. Xarita ravshan ko'rinib turishi uchun ranglar yaxshi tanlanishi lozim. Ranglar bir- biridan keskin ajralib turishi lozim. Devoriy xaritalarga qo'yiladigan yana bitta talab chiroyli bo'lishidir. Agar xarita chiroyli va aniq qilib ishlangan bo'lsa o'quvchilar ularni oson o'qishadi va tushunishadi. Maktab xaritalarida relyef asosan turli qalinlikda rang berish bilan amalga oshiriladi. Past tekisliklar to'q yashil, tekisliklar esa och yashil, balandliklar och jigarrang, o'rtacha tog'lar jigarrang, baland tog'lar esa to'q jigarrangda beriladi. Xarita geografik nomlar bilan to'lib qolmasligi kerak. Unda faqat o'quvchilarni yoshi va bilimi darajasiga mos bo'lgan yozuvlar bo'lmog'i lozim. Boshlang'ich sinf xaritalarida geografik nomlar kamroq va yirikroq yozilishi, o'rta va yuqori sinflarda ularning soni ko'payib va o'lchamlari maydalashib borishi mumkin.

DARSLIKLAR ICHIGA QO'YLADIGAN XARITALAR

Geografiya predmetlarining oxirida alohida xarita ilova qilinadi. Hozirgi vaqtda darsliklarni matnida xaritalar berilmoqda. Bunday xaritalar tabiiy geografik va iqtisodiy geografik voqea va hodisalarni tasvirlaydi. Ular oq-qora va rangli bo'lishi mumkin. Tabiiy geografik xaritalar ko'pincha rangli xolda beriladi. Ayrim iqtisodiy geografik xaritalar ko'pincha rangli xolda beriladi. Ayrim iqtisodiy geografik voqea va hodisalarni ko'rsatishda oq-qora rangdan foydalaniladi.

Masalan, foydali qazilmalar, transport, ayrim ekinlar, chorvachilik xaritalari hamda siyosiy xaritalar rangli tasvirda beriladi. Ko'p hollarda materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi (7-sinf), Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi (9-10-sinf) sinflarini darsliklari matnlarida xaritalar ko'proq beriladi. Atlaslar ma'lum bir mavzuda va yo'nalishlarda tuzilgan xaritalar jamlamasidir. Atlaslar tuzilishi va mazmuniga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: egallagan maydoniga ko'ra; yulduzlar atlas; dunyo tabiiy geografik atlas; dunyo iqtisodiy geografik atlas; alohida materik va okeanlar atlas; alohida davlatlar atlas; va x.k.; mazmuniga ko'ra: tabiiy geografik; iqtisodiy; temir yo'l; o'quv atlaslari va x. k. Har bir sinf uchun o'quv atlaslari mavjud. masalan, 5-sinf atlas, 7-sinf atlas, 8-sinf atlas, 9-sinf, 10-sinf atlas.

O'quv atlaslari quyidagi talablarga javob berishi lozim:

- atlasda ko'rsatilgan geografik borliq va voqealar soni darslikdagidan ko'proq bo'lmog'i lozim;

- atlas o'quvchilar uchun ma'lumotnoma vazifasini bajarishi lozim;

- atlasda geografik nomlar ro'yxati albatta bo'lishi zarur;

Atlasda xaritalar soni 40-45 tadan kam bo'lmasligi lozim.

Chiziqli xaritalar. Ular geografiya ta'limida keng qo'llaniladi. Ular asosan o'quv va nazorat maqsadlarida ishlatiladi.

Chiziqli xaritalar o'quv maqsadlarida quyidagi hollarda qo'llaniladi:

- chiziqli xaritaga tabiiy geografik borliq nomlarini tushirish (daryo, ko'l, dengiz va x.k.), bu esa geografik nomlarni o'quvchilar tomonidan yaxshi eslab qolinishiga imkon beradi;

- tog'lar, daryo xavzalari, izotermalar, tabiat zonalari chegaralarni chiziqli xaritaga tushirish;

- davlatlarni chegaralarini chiziqli xaritaga tushirish;

- iqtisodiy rayonlarni chiziqli xaritaga tushirish;

- qishloq xo'jaligi ekinlari chegaralarini chiziqli xaritaga tushirish.

Chiziqli xaritalar nazorat maqsadida ham ishlatiladi. Buning uchun quyidagi shartlar bajarilishi lozim:

-sinfdagi barcha o'quvchilarda bir xil chiziqli xarita bo'lmog'i lozim;

-barcha o'quvchilar uchun bir xil shartli belgilar berilishi zarur;

-barcha o'quvchilar chiziqli xaritalarida masshtab, legenda, o'quvchining ismi sharfi bir xil joyda ko'rsatilgan bo'lmog'i lozim.

XARITALARNI TUSHUNTIRISH TEXNOLOGIYASI

Umumta'lim maktablarida xaritalarni tuzilishini tushuntirish o'quvchilarga o'rgatish geografik bilimlarni egallashda muhim o'rin tutadi.

O'quvchilarni geografik xaritalarni tuzilishini tushuntirishga o'rgatish uchun joyda amaliy ishlar olib boriladi, joy rejasi bilan ishlanadi, gorizontallarni o'qish bo'yicha amaliy ishlar bajariladi, daraja to'ri bilan mashq qilinadi, turli xaritalar solishtiriladi, nuqtalarni geografik kordinatalari aniqlanadi, turli masshtablar bilan mashq qilinadi va x.k.

Xaritalarni tushunishini eng yaxshi yo'li joyni o'rganish va uni xaritada qanday tasvirlanganligini aniqlashdir. Bundan tashqari globusdan xaritaga o'tish, rejadan geografik xaritaga o'tish orqali ham geografik xaritalarni tuzilishini tushunishga yordam beradi. Mazkur usullar yordamida o'quvchilarni daraja to'ri, kartografik yiriklashtirish (generalizatsi) va geografik xaritalarni tushuntirishga imkon beradi.

Joyda va sinfda olib boriladigan amaliy mashg'ulotlar (yo'nalishlarini aniqlash, masofani o'lchash va ularni chizmada tasvirlash hamda ularni joy rejasiga tushirish) o'quvchilarni geografik xaritalarda xaqiqatda borliq va xodisalar tasvirlanganligiga ishonch xosil qilishiga undaydi.

Geografik xaritalarni tuzilishini tushunishga faqat joyda olib borilgan ishlargina emas, balki joyning xomaki rejasi bilan ishlash ham yordam beradi. Bunday ishlar o‘quv sayoxatlari, turistik poxodlarda va joyda amaliy ishlar olib borganda bajariladi.

O‘quvchilar yirika masshtabli xaritalarni tuzilishini gorizontallarni o‘qish bo‘yicha olib boriladigan mashqlarda, topografik xaritalar yordamida relyefni tasvirini tushirish jarayonida joyni rejasini tuzish davomida o‘rganishadi.

O‘z yashash joyini tuzilishi va joy rejasini o‘rganish davomida o‘quvchilar asta-sekin yirik va mayda masshtabli xaritalarni tuzilishini anglay bolashadi. Ular topografik va geografik xaritalarni solishtirish asosida joy rejasi va geografik xarita o‘rtasidagi farqlarni tushuna boshlashadi.

O‘quvchilar kartografik andozalarni (proektlarni) turlarini o‘rganish davomida geografik xaritalardagi xatoliklar va ularning miqiyosini tushuna boshlashadi, xatoliklarni qanday sodir bo‘lishini o‘quvchilar tushunishi uchun globusdagi va ma‘lum bir xaritada borliqni o‘lchami solishtiriladi. Masalan,Chukotka yarim oroli yoki Grelandiya orolini globusda va xaritada tasvirini solishtiradi. Ularning tasviri xaritada globusdagiga ko‘ra kattaroq tasvirlangan, ana shu farqlarning asosiy sababi xaritalardagi xatoliklar ekanligi tushuntiriladi. Masalan, globus Yerning kichiklashtirilgan modeli hisoblanadi, shuning uchun unda geografik borliq xatosiz tasvirlanadi, xarita esa globusning tekislikka yoyish natijasida hosil bo‘lgan shuning uchun uning chekka qimsmlarida xatoliklar katta bo‘lishi tushuntiriladi.

Xaritalarning daraja to‘ri, meridianlar va paralellar o‘rganib bo‘lingandan so‘ng o‘quvchilar geografik kordinatalar bilan mashq qilishadi. Buning natijasida ular har qanday nuqtani geografik o‘rnini topishni o‘rganishadi va daraja to‘rini ahamiyatini anglashadi, bundan tashqari ular daraja to‘ri meridian va parallelarga qarab yo‘nalishi va masofani aniqlashni o‘rganadi. O‘quvchilar nuqtani geografik koordinatasini aniqlashni yaxshi o‘zlashtirib olishlari uchun hayotdan misollar keltirish lozim. Masalan, o‘z shahrini, yoki tumani markazini kordinatalarini aniqlash, O‘zbekistonni chekka nuqtalarini, eng baland va eng past nuqtalarini kordinatalarini aniqlash.

GEOGRAFIK XARITALARNI O‘QISH TEXNOLOGIYALARI

Geografik xaritalar bilan ishlashning eng ma‘suliyatli qismi bo‘lib ularning o‘qish va ular asosida tegishli xulosalar chiqarishdir.

Geografik xaritalarni o‘qish quyidagi bosqichlardan iborat:

- xaritalarning daraja to‘ri, masshtab iva shartli belgilarini o‘qish;
- topografik xaritalarni o‘qish asosida diktantlar yozish;
- relyefning o‘qish va uning tavsifini tuzish;
- geoglogik va tektonik tuzilishni o‘rganish va xulosa chiqarish;
- foydali qazilmalarni o‘rganish;
- iqlimni o‘rganish va uning tavsifini tuzish;
- geografik sharoitni o‘rganish;
- tuproqni va o‘simliklar qoplarni o‘rganish;

- hayvonot dunyosini o'rganish;
- tabiat zonalarini o'rganish;
- joyning umumiy tabiiy geografik tavsifini tuzish;
- tabiat resurslarini o'rganish;
- aholi xaritasini o'qish;
- yoqilg'i energetika sanoatini o'rganish;
- sanoat xaritasini o'qish;
- qishloq xo'jalik xaritalarini o'qish;
- transport xaritalarini o'qish;
- xalqaro iqtisodiy aloqalar xaritasini o'qish;
- kompleks iqtisodiy-geografik xaritalarni o'qish.

Geografik xaritalarni o'qishning eng muhim shartlaridan biri uni masshtabi va shartli belgilarini o'qiy bilishidir. Masshtabga ko'ra yirik, o'rta va mayda masshtabli katralarga ajratiladi. Shartli belgilar topografik, tabiiy geografik va iqtisodiy geografik hamda siyosiy geografik belgilarga bo'linadi. Ular o'z navbatida masshtabli, masshtabsiz chiziqli aralash ko'rsatgichli va boshqa turlarga bo'linadi.

Xaritalarni o'qitishning dastlabki bosqichi shartli belgilarni o'qitishdir. O'quvchilar topografik xaritalarni o'rta masshtabli va mayda masshtabli xaritalarni shartli belgilarini to'la o'rganib bo'lgandan so'ng, masshtab va daraja to'ridan foydalanib yuqoridagi vazifalarni bajarishlari mumkin. Ular joy rejasini tuzish jarayonida ham shartli belgilar bilan ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishadi.

O'quvchilar daraja to'ri, masshtab va shartli belgilarni to'la o'zlashtirib olgandan so'ng xaritadan foydalanib ma'lum bir yo'nalishni tavsifini tuzishi mumkin, ya'ni topografik diktant yozishlari mumkin.

Topografik diktant deganda qog'ozga o'qituvchini bergan ma'lumotlari asosida yo'nalish chizmasini tushirishdir. Mazkur ish quyidagicha bajariladi: o'quvchilar o'qituvchi topshirig'i asosida ikki xil ishni bajarishi mumkin: berilgan yo'nalishni xarita asosida tavsifini tuzishadi; berilgan yo'nalishni chizmasini daftarga chizishadi.

Ma'lum bir yo'nalishni tavsifini xarita asosida tuzishda o'quvchilar kerakli yo'nalishlarni aniqlashadi, masshtabdan foydalanib nuqtalar orasidagi masofani o'lchashadi, shartli belgilar bilan ko'rsatilgan geografik borliqni (ko'prik, yo'l, shahar, zavod, yaylov, ekinzor, o'rmon va x.k.) nomlarini aniqlaydi va joyning tavsifini tuzadi. (relyefi, tuprog'i, o'simligi, suvlari). Avval o'quvchilar topografik xaritadan foydalanib o'qituvchining qisqa savollariga javob beradi, masalan o'rikzor qishloq markazining qaysi tomonida joylashgan, maktabga boriladigan yo'lda qanday o'simliklar uchraydi. Buning natijasida o'quvchilar yo'nalishni og'zaki tavsifini tuzish ko'nikmasiga ega bo'lishadi.

Topografik diktant tuzganda o'quvchilar o'qituvchining hikoyasi orqali yo'nalish yo'lini chizmasini tuzishadi. Topografik diktant daftar varag'iga chiziladi. Varag'ning yuqorisida sh-j belgisi, pastki qismiga masshtab yoziladi. O'qituvchi varaqda dastlabki

nuqtani belgilab beradi. Soʻngra yoʻnalishni va geografik borliqni koʻrsatadi, ularni oʻquvchi qogʻozga tushiradi. Topografik diktant yoʻnalishni tavsifini tuzishdan murakkabroq. U oʻquvchilardan diqqat va ijodiy fikrlashni talab qiladi, Ushbu vazifani bajarish davomida oʻquvchilar olgan bilimlarini amalda qoʻllash koʻnikmasiga ega boʻladilar.

Joy relyefini oʻrganish turli masshtabli xaritalarda olib borilishi mumkin. Topografik xaritalar yordamida relyefni oʻrganish gorizontlarni tahlili asosida olib boriladi. Gorizontallarni orasi keng va mutloq balandligi kam oʻzgarsa tekislik, gorizontallar orasi tor va ular qalin va zich joylashgan boʻlsa tik yonbagʻir va x.k. Tabiiy geografik xaritalarda relyef ranglarni tahlili asosida olib boriladi: zangori rang tekislik, jigarrang togʻlik. Relyefning oʻrganganda xaritada berilgannuqtalarni mutloq balandligi ham tahlil qilinadi.

Geologik va tektonik tuzulishni oʻrganish VI va VIII sinflarda bajariladi. VI –sinf atlasida litosfera plitalari xaritasida berilgan. Uning yordamida litosfera plitalari ularni yoshlari, harakat tezligi aniqlanadi. VII-sinf atlasida Oʻrta Osiyo va Oʻzbekistonning geologik va tektonik xaritalari berilgan. Uning yordamida har bir hududda tarqalgan togʻ jinslari komplekslari va ularni qaysi davrlarga mansubligi aniqlanadi. Oʻqituvchi yordamida oʻquvchilar geologik kesmalar ham tuzishi mumkin. Mazkur xaritalarni oʻqish va tahlil qilish asosida tegishli xulosalar qilinadi. Masalan, mazkur joyda qaysi davrda vujudga kelgan qanday togʻ jinslari keng tarqalgan.

Joyning yoki maʼlum bir hududning foydali qazilmalari tegishli foydali qazilma turi xaritasining oʻqish asosida amalga oshiriladi. Bunda avval yoqilgʻi-energitika foydali qazilmalari xaritasidan neft-gaz koʻmir konlari aniqlanadi, metalli foydali qazilmalar xaritasidan qora, rangli va nodir metallar konlari aniqlanadi. Nometall foydali qazilmalar xaritasidan esa qurilish, kimyo sanoati xom ashyosi konlari aniqlanadi. Soʻngra joyda yoki hududda qaysi foydali qazilma turi kengroq tarqalganligini oʻquvchilar aniqlashadi.

Iqlim xaritalarini oʻqish orqali oʻrganiladi. Bunda yozgi va qishki harorat izotermalari, yozgi va qishki shamollar yoʻnalishi, yogʻin miqdori, sovuqsiz kunlar soni va boshqa xaritalar oʻqiladi, tahlil qilinadi va tegishli xulosalar chiqariladi. Oʻquvchilarning xulosalari oʻqituvchi tomonidan koʻrib chiqiladi va baholanadi.

Oʻquvchilar joyni yoki maʼlum bir hududni gidrografik sharoitini tuzilishini oʻqituvchi rahbarligida tabiiy xaritani oʻqish va tahlil qilish asosida oʻrganishadi. Ular oʻqituvchini topshirigʻiga binoan avval daryolarni, soʻngra koʻllar va muzliklarni aniqlashadi va ularni roʻyxatini tuzishadi.

Oʻquvchilar joyning tuproq va oʻsimlik qoplami xaritalarini oʻqish va tahlil qilish asosida asosiy tuproq va oʻsimlik turlarini aniqlashda va tegishli xulosalar qilishadi.

Materiklarni tabiiy geografik sharoiti oʻrganilganda oʻquvchilar tabiat zonalari xaritasini oʻqish va tahlil qilish asosida mazkur materikda tarkib topgan tabiat zonalarni aniqlashadi. Mazkur xaritani oʻqish va tahlil qilish asosida joyning yoki

ma'lum bir hududning tabiiy geografik tavsifi o'quvchilar tomonidan tuziladi. Iqtisodiy geografik tavsifdan tegishli iqtisodiy xaritalarni o'qish va tahlil qilish asosida tuziladi.

Chiziqli xarita bilan bajariladigan har bir yangi ish o'qituvchi yordamida amalga oshirilishi zarur. O'quvchilar chiziqli xaritaga tushirishni yaxshi o'rganib olgandan so'ngina ularga mustaqil ishlashga ruxsat berish mumkin.

Chiziqli xaritaga tushiriladigan geografik nomlar soni chegaralangan bo'lmog'i lozim. Chiziqli xarita bo'yicha o'quvchilarga murakkab bo'lgan vazifalarni bermagan maqul. Masalan, atlasdagi ma'lumotlarni chiziqli xaritaga tushirish. Chiziqli xaritalarga faqat dasturda uchraydigan geografik nomlarni tushirish lozim.

Chiziqli xaritalar bilan ishlash ijodiy yo'nalishga ega bo'lmog'i va o'quvchilar tomonidan mustaqil ravishda bajarilishi lozim. Umum ta'lim maktaktblarida chiziqli xaritalari bilan quyidagi vazifalarni bajarish mumkin:

-chiziqli xaritalarga geografik borliq, xodisa va jarayonlarni nomlarini tushirish. Mazkur geografik nomlar darslik matnida uchrashi mumkin, o'qituvchi dars jarayonida xaritadan ko'rsatgan bo'lishi mumkin, boshqa xaritalar bilan mustaqil ishlash aniqlangan bo'lishi mumkin;

-geografik (tabiiy va iqtisodiy) borliq va xodisalarning shartli belgilarini chiziqli xaritaga tushirish. Mazkur ish o'qituvchi yordamida bajariladi.

-o'qituvchini darsni gapirib berishi davomida chiziqli xaritalarni to'ldirish. Bunday ishlar asosan yuqori sinflarda bajariladi. Bunda o'quvchilar shartli belgilarni to'la o'zlashtirgan bo'lishlari shart;

-tog' tizmalarini, shamollarni, yuk tashish oqimlari, migratsiya yo'nalishlari, yo'llarni, oqimlarni yo'nalishlarini xarita sxemalarini tuzish;

-chiziqli xaritaga iqlim elementlarini tushirish, yog'in miqdorini ranglar bilan shamol yo'nalishini strelka bilan tasvirlash;

-chiziqli xaritaga tuproq turlarini tushirish. Ko'proq materiklar tabiiy geografiyasini o'rganishda qo'llaniladi;

- chiziqli xaritaga foydali qazilmalarni tushirish. Bunda o'quvchilar foydali qazilmalarni shartli belgilarini yaxshi bilishi zarur;

- chiziqli xaritaga aholini ko'rsatgichlarini tushirish (zichligi, milliy tarkibi, urbanizatsiya darajasi, til va kasb, jinsiy tarkibi va x.k.);

- chiziqli xaritada sanoat tarmoqlarini ko'rsatish (yoqilg'i-energetika, metallurgiya, mashinasozlik, transport yengil sanoat, oziq-ovqat sanoati, va x. k.);

- chiziqli xaritada qishloq xo'jaligi tarmoqlarini tasvirlash (dehqonchilik, bog'dorchilik, uzumchilik, chorvachilik va x.k.);

- chiziqli xaritada mamlakatlarni tasvirlash (rivojlangan, rivojlanayotgan, o'tish iqtisodiyotiga ega).

O'quvchilarni chiziqli xarita bilan ishlashini o'qituvchi muntazam ravishda nazorat qilib borishi zarur. Bajaradigan vazifalar muntazam baholanib bormog'i lozim.

Chiziqli xaritalar tabiiy geografik, iqtisodiy geografik va siyosiy geografik yoʻnalishda boʻladi oʻquvchilar aynan mavzuga doir chiziqli xaritadan foydalanmogʻi lozim, aks holda ularni chiziqli xaritalar bilan ishlashi qiyinlashadi va ular berilgan vazifani bajara olishmaydi.

GLOBUS BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYASI

Globus Yerning kichraytirilgan modeli boʻlganligi uchun unda geografik xaritalarda uchraydigan xatoliklar boʻlmaydi. U teng masshtabli, tengburchakli va teng maydonli boʻlgani uchun unda tasvirlangan geografik borliq, voqea va xodisalar toʻgʻri va aniqligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun globuslar umum taʼlim, oʻrta va oliy taʼlimning deyarli barcha predmetlarini oʻrganishda albatta qoʻllaniladi.

Globus yordamida oʻquvchilar ongida jahondagi yirik hududlarning tasviri oʻlchamlari va maydoni haqida toʻla va aniq tasavvurlar shakillanadi. Faqat globusdagina daraja toʻri xech qanday xatoliklarsiz tasvirlanadi, paralellar va meridianlar orasidagi masofa joydagi masofaga mos keladi.

Globusdan tabiiy geografik, iqtisodiy geografik hamda amaliy geografiya kurslari darslarini oʻtkazishda keng foydalaniladi.

Tabiiy geografiya darslarida quyidagi mavzularni oʻrganishda globusdan foydalanish mumkin:

- Yerning shakli va oʻlchamlari;
- daraja toʻri. Qutblar, ekvator, meridianlar, paralellar, geografik kengliklar va uzunlik;
- Yerning oʻz oʻqi atrofida va Quyosh atrofida aylanishi va uning oqibatlari;
- eng muhim ekspeditsiyalar, sayoxatlar yoʻnalishi.

Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya darslarida quyidagi mavzularni globus yordamida oʻtish mumkin:

- jahon siyosiy xaritasi;
- qitʼalar va alohida mintaqalar xaritasi;
- mamlakat maydonlarini, chegaralar uzunligini aniqlash;
- quruqlikda va suvda yoʻllarni yoʻnalishi va uzunligini aniqlash.

Globusdan tabiiy geografiya kurslarida koʻproq foydalaniladi.

Yerning shakli va oʻlchamlarini tabiiy geografik globuslarda oʻrganish mumkin. Bunda Yerning dumaloqligi va uning ogʻirligi oson tushintiriladi. Yerning maydoni, aylanasining uzunligi globus masshtabidan foydalanib aniqlanadi. Masalan globusning masshtabi 1:40 000 000 boʻlsa globusdagi 1 sm oraliq Yer yuzasidagi 400 km ga teng ekanligi oʻquvchilarga tushuntiriladi. Shundan soʻng globusning ekvator boʻyicha uzunligi santimetrlarda yoki santimetrlarga boʻlingan matoli metr bilan aniqlanadi. Santimetrda oʻlchangan globusning aylanasining uzunligi globus masshtabiga koʻpaytiriladi. Masalan, globus aylanasining uzunligi 100 sm boʻlsa unda globus aylanasining (ekvatorning) uzunligi $100\text{sm} \times 400 = 40\,000\text{ km}$. Huddi shu taxlitda sinf oʻquvchilarining yarmi ekvatoridan shimoldagi, yarmi ekvatoridan janubdagi paralellarni

uzunligini aniqlashi mumkin. Bunda ular ekvatoridan shimol va janub tomon paralellarni uzunligini kamayib borishini va qutblarda ular eng qisqa ekanligini bilib olishadi.

Daraja to'ri, paralellar, geografik uzunlik va kenglik tushunchalarini shakllantirishda ham globus katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bunda har bir tushuncha masalan ekvator, qutblar, meridian va paralellar bevosita globusda ko'rsatilib tushuncha xosil qilinadi. Masalan, Yer sharini teng ikkiga bo'lib turadigan, uni o'rtasidan o'tkazilgan chiziqqa ekvator deb ataladi deb o'qituvchi globusdan ekvatorni joylashishini ko'rsatadi va undan Shimoliy va janubiy qutblargacha so'ng meridian, parallel, geografik koordinatalar tushunchalari xosil qilinadi va tegishli mashqlar o'tkaziladi.

Yerni o'z o'qi atrofida va Quyosh atrofida aylanishini ko'rsatish uchun globus va lampadan foydalaniladi. Bunda globus lampa atrofida aylantiriladi va yoritish mintaqalarini xosil bo'lishi tushuntiriladi. Globusni o'z o'qi atrofida aylantirib tong, tush, kech va qorong'u tushunchalarini ko'rsatish mumkin. Mazkur ishlar kecha va kunduzni, fasllar hosil bo'lishini tushuntirishga imkon beradi.

Mazkur tajribalar yordamida Quyosh nurlarini Yer yuzining turli joylarida turlicha burchaklarda tushishini ya'ni ekvator atroflariga tik, qublarga borgan sari tushish burchagi kamayib borishini va buning oqibatida Yer yuzasining turli joylari turli miqdorda issiqlik olishini hamda qutblarda yarim yil to'xtovsiz quyoshni botmasligi yoki chiqmasligini tushuntirish mumkin.

Tabiiy geografik globuslarda eng muhim ekspeditsiya va sayoxatlar yo'nalishini ham tushirilgan. Mazkur ma'lumotlardan materiklar va okeanlar geografiyasini o'rganishda foydalanish mumkin. Masalan, Amireka qit'asini kashf qilinishi va tekshirish tarixini o'rganish davomida X. Kolumb ekspeditsiyasi yo'nalishlarini aniq va to'la tushintirish mumkin.

Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya darslarida globuslar ko'proq jahon siyosiy xaritasini o'rganishda davlatlarni joylashishi va maydonini aniqlashda, dengiz va quruqlikdagi yo'llarni yo'nalishi va uzunligini aniqlashda, yirik iqtisodiy va siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan portlarni aniqlashda ishlatiladi.

Bundan tashqari globuslar alohida materiklar, qit'alar, mintaqalar siyosiy xaritasini va ularda davlatlarni joylashishini va ularni o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishda ham ishlatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirzaliyev T. va boshqalar. "Kartalar va ulardan maktabda geografiya darslarida foydalanish". Toshkent, "O'qituvchi", 1977.
2. Мирзалиев Т. "Картография" Тошкент, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси "Фан" нашриёти, 2006.

3. Xamilov A. “Geografiya fanidan turli boshqotirmalar to‘plami”
4. Mirzaliyev T., Musayev I. “Kartografiya” Toshkent . «Ilm ziyo» 2007.
5. Mirzaliyev T., Safarov E. Yu., Egamberdiyev A., Qoraboyev J. S .
“Kartashunoslik” Toshkent, Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi 2012.
6. Reymov P., Uzaqbaev J. “Kartografiya” Nukus 2013.
7. Negmatov S. Q. “Topografiya va kartografiya asoslari” *fanidan* ma’ruzalar
matni Navoiy 2016.
8. Vaxobov H., Mirzamuhammedov O. T. “Geografiya o‘qitish metodikasi”
Namangan 2016.
9. Muqumova H. “Geografiya o‘qitish metodikasi” fanidan o`quv-uslubiy
majmua, Qarshi 2017.
10. Vaxobov H., Alimqulov N. R., Sultanova N. B. “Geografiya o‘qitish
metodikasi” Toshkent 2020.

TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK
TEXNALOGIYALARDAN FOYDALANISH

Madaminjonova Muxlisa Mahmudjon qizi

rizayevaqomarun0@gmail.com

*Andijon davlat pedagogika instituti “Tasviriy san’at va musiqa ta’limi” kafedrası
“Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” yo’nalishi 2-bosqich 202-guruh talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tasviriy san’at darslarini tashkil etishda zamonaviy pedagogika texnologiyalaridan foydalanish usullari, pedagogikadagi yangilanish jarayonlarini ta’lim amaliyotiga tatbiq etish va o’quvchilarga tasviriy san’atni o’qitishda ularni mustaqil fikrlay olish qobiliyatini shakllantirish va jamoaviy tarzda ishlash va teran fikrlash doiralarini kengaytirish haqida to’liq bayon etilgan*

Kalit so’zlar: *kompozitsiya, malbert, epidaskop, manzara, tasviriy san’at, pedagogik texnologiyalar, bo’yoqlar, filmaskop.*

Аннотация: *В данной статье подробно описаны способы использования современных педагогических технологий при организации уроков изобразительного искусства, внедрение процессов обновления педагогики в образовательную практику и формирование у учащихся умения самостоятельно мыслить при обучении изобразительному искусству и расширении кругов коллективной работы и глубокого мышления*

Ключевые слова: *композиция, мальберт, эпидаскоп, пейзаж, изобразительное искусство, педагогическая технология, краски, фильмоскоп.*

Annotation: *this article fully describes the methods of using modern pedagogical technologies in the organization of Fine Arts classes, the application of renewal processes in pedagogy to educational practice and the formation of the ability to independently fix them in teaching fine arts to students and work in a collective way and expand the circle of thoughtful thinking*

Keywords: *composition, malbert, epidascope, landscape, fine arts, pedagogical technologies, paints, filmascope.*

Ma’lumki, bugungi kunda maktab o’quv texnika-vositlari asosan, epidaskop, kodaskop, LETI, filmaskop, televizor, videomagnitafon, kompyuter kabilardan iboratdir. Tasviriy san’atni o’qitishda esa quyidagi jihozlardan foydalaniladi: malbert, taglik, planshet, reflektir kabi qo’shimcha jihozlarni misol qilib keltirish mumkin. Bu ish jihozlari yordamisiz tasviriy san’at darsini tashkil qilish qiyinroq. Molbertlar yordamida o’quvchilarning rasm chizish uchun moslama hisoblanib darsda yoki darsdan tashqari rasm ishlashda foydalaniladi. Tasviriy san’atni o’qitishda ko’proq epidaskop qo’llaniladi chunki u yordamida tasvirlarni kattalashtirgan holda ko’rish mumkin. Pedagogik

texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra subyektiv xususiyatga ega. Qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishidam qat'i nazar, texnologiyalar:

- Pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi;
- O'qituvchi va o'quvchi o'rtacha o'zaro hamkorlikni qaror toptirishi;
- O'qituvchilar tomonidan o'rqov predmetlari bo'yicha puxta bilimlarning egallanishini ta'minlash;
- O'quvchilardan o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratishi;
- Pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g'oyalarining ustuvorligiga erishishni kafolatlash zarur.

Zamonaviy ta'lim tashkil etishga qo'yiladigon muhim talablardan biri ortiqcha jismoniy va ruhiy kuch sarf etmay qisqa vaqt ichida samarali natijalarga erishish mumkin. O'quvchilarga darsga qiziqishlarini oshirishda turli interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Fantaziya metodi

Bu metodni zamonaviy interfaol metodi deb ham atash mumkin. Mazkur metod orqali o'quvchilarning dars mashg'ulotlari davomida faolliklarini oshirish, ularni fikrlash doirasini kengaytirish, berilgan topshiriq bo'yicha rang-barang g'oyalarni ifodalash, ko'proq tasavvurlarini oshirishga yordam beradi. Ushbu metodda o'quvchilarga kichikroq hajmdagi qog'ozlar tarqatiladi, va u qog'ozlarga turli xil shakllar, chiziqlar chizilgan holda beriladi. Bu shakllar yordamida ular o'zlarining tasavvuridan kelib chiqqan holda turli manzara, kompozitsiyalarni fanga bog'lagan holda tasvirlaydilar. Turli bo'yoqlar yordamida ushbu kompozitsiyalarini yakunlaydilar. Dars so'ngida chizilgan ishlariga ta'rif beradilar. Har bir o'quvchi chizilgan ishiga ta'rif berar ekan uning ma'naviy va teran fikrlash doirasi kengayadi. Ta'lim jarayonida ushbu metoddan foydalanish o'qituvchining pedagogik mahorati va tafakkur ko'lamining kengligiga bog'liq. Chunki ushbu metodga o'quvchilarni qiziqtirish va jalb etish o'qituvchiga ham bog'liq.

Ha yoki Yo'q metodi

Ushbu metodga e'tibor qaratadigan bo'lsak, o'quvchilarga fan yuzasidan savollar beriladi ushbu savollarga esa "ha" deb javob bermasliklari kerak. Masalan; "ranglar ikki turga bo'linadimi?", deya savol berilganda ha va yo'q deb javob qaytarmasliklari shart. Ushbu savol yuzasidan ko'proq va aniq ma'lumotlar aytgan holda javoblarini aniqlashtirishlari kerak bo'ladi. Shu ketma-ketlikda o'quvchilar savollarga javob beradilar, ushbu metoddan foydalanish chog'ida o'quvchilarning soni 10-15 daqiqadan oshmasligi maqsadga muvofiqdir. Ushbu metod orqali o'quvchilar fikrlash doirasi kengayadi va o'tkan mavzular yuzasidan bilimlarini mustahkamlaydi.

Mozaika metodi

Mozaika metodida do'skaga A3 formatdagi qog'oz ilinadi. O'quvchilardan biri chiqib o'zi hohlagan narsasini chizadi. Keyingi o'quvchi esa birinchi chiqqan o'quvchi

chizgan rasmini to'ldirgan holda ya'ni uyg'unlashgan holda davom ettirishi kerak bo'ladi. Shu ketma-ketlikda o'quvchilar chiqib bir-birilarini to'ldirgan holatda umumiy bir kompozitsiya hosil qilishadi. Bundan ko'zlangan maqsad o'quvchilarni bir-birilarini tushunish, jamoa bo'lib ishlashni o'rganish, qiyin vaziyatlarga tushishsa bilim va malakalarini ishlatgan holda vaziyatdan chiqishni o'rganadilar. Ushbu metod oxirida esa o'quvchilar chizgan rasmini ta'riflab tushuntirib berilishlari ham maqsadga muvofiq holda bo'ladi.

Tasviriy san'atni pedagogik texnologiyasi- bu tasviriy san'at o'qituvchisining o'quvchilarga ma'lum darajada san'at bilimi va malakasini berish vositalari asosida oldindan belgilangan maqsadga erishish hamda bu vazifani bajarishni kafolatmoy oladigon pedagogik jarayon hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Turg'unboyev K., Rizayev A. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalari". Andijon 2008.
2. I. Yuldashev, I.Pulatov, M.Qurbonova "Tasviriy san'at asarlarini idrok etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan foydalanish yo'llari "Oquv uslubiy qo'llanma".
3. Nabiev M., Azimova B. "Rasm chizishga o'rgatish metodikasi". T.:O'qituvchi, 1976.
4. Qo'ziev T., Egamov A., Qanoativ T., Nurqobilov A., "Rangtasvir", "San'at".T., 2003
5. Xasanov R. "Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi".T:"FAN",2004
6. Xasanov R. "Tasviriy san'at o'qitishning zamonaviy texnologiyasi" Fan dasturi.TDPU- 2007

MS EXCEL YORDAMIDA MATEMATIK FUNKSIYALARNI YARATISH

Erkinova Odinoxon

Andijon davlat pedagogika instituti “Matematika va informatika” yonalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Ms Excel dasturi to‘g‘risida ma‘lumot, Ms Excel dasturida matematik amallar va funksiyalarni qo‘llash haqida ma‘lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ms Excel, dastur, hisob, formula, funksiya, jadval, argument*

Abstract: *This article provides information about the Ms Excel program, information about the use of mathematical operations and functions in the Ms Excel program.*

Key words: *Ms Excel, program, calculation, formula, function, table, argument*

АННОТАЦИЯ: *В данной статье представлена информация о программе Ms Excel, сведения об использовании математических операций и функций в программе Ms Excel.*

Ключевые слова: *MS Excel, программа, расчет, формула, функция, таблица, аргумент.*

KIRISH: Microsoft Excel (ba‘zan Microsoft Office Excel deb ataladi[1]) — Microsoft korporatsiyasi tomonidan Microsoft Windows, Windows NT va Mac OS, shuningdek Android, iOS, Windows Phone uchun yaratilgan elektron jadvallar bilan ishlash uchun dastur. U iqtisodiy-statistik hisob-kitoblar, grafik vositalar imkoniyatlarini taqdim etadi. Mac OS X platformasidagi Excel 2008 ning dasturlash tili VBA (Visual Basic for Application). Microsoft Excel Microsoft Office ning tarkibiy qismi hisoblanadi va bugun Excel dunyodagi eng mashxur ilovalar qatoriga kiradi.

Elektron jadvallar hayotning har xil sohasida uchraydigan, avvalambor hisoblash va iqtisodiy masalalarni echishda, jumladan, berilganlarni tez o‘zgartirib turuvchi masalalarni tezkor ravishda qayta ishlab chiqishda, masalan, bank hujjatlari bilan ishlash kabi keng ko‘lamli masalalarni yechishda qo‘llaniladigan o‘ta quvvatli vosita hisoblanadi. Hisoblash elektron jadvalining dastlabki dasturi 1979-yili Visicals (Visiblencalculators-ko‘rinib turuvchi kalkulator) nomi bilan Software Arts firmasida chiqqan. Bu dastur Apple II kompyuteri uchun ishlab chiqilgan va ko‘p jihatdan uning bozorda ommabopligi aniqlandi. 1981-yil IBM PS kompyuteri paydo bo‘lishi bilan bu tipdagi kompyuterlar uchun elektron jadvallar ishlab chiqila boshlandi. Visicals va Supercals dasturlarining yangi ko‘rinishlari paydo bo‘ldi, shu bilan birgalikda Microsoft-Multiplan firmasining birinchi amaliy dasturi paydo bo‘ldi va u elektron jadvallar yangi avlodining yorqin yulduziga aylandi. Hisoblashlar natijalarini ko‘rgazmaliroq tasvirlash uchun joylashtirilgan grafik rejimlarining paydo bo‘lishi, bu elektron jadval rivojlanishining navbatdagi qadami bo‘ldi. 1983-yil LOTUS firmasining 1-2-3 paketlari chiqib, kutilgandan ham ziyodroq muvaffaqiyatga erishdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR:

1997-yil Microsoft firmasi tomonidan Excel dasturi taqdim etildi, u hozirgi kunda ham o‘z sinfidagi eng quvvatli dastur hisoblanadi. Shubha yo‘qki, Excel eng ommabop dasturlardan biridir. Bu dastur ixtiyoriy axborotni (matnlar, sonlar, sana va hokazolarni) qayta ishlab chiqish va saqlash imkonini beribgina qolmasdan, balki qilgan ishingiz natijasini bezash, ko‘rgazmaliroq ko‘rsatish va chop etish imkoniyatini beradi. Bunda siz WinWord dasturidagi tahrirlash vositalaridan foydalanishingiz mumkin. Dastlab Excelning ommaviy imkoniyatlarini o‘zlashtirish qiyin emas, ammo dasturning murakkabligi va imkoniyatlarining juda kengligi sababli ular bilan tanishish uzoq davom etishi mumkin, binobarin, aynan ish jarayonida uning yangi-yangi imkoniyatlarini ko‘rish mumkin.

Elektron jadvallar hayotning har xil sohasida uchraydigan, hisob va iqtisodiy masalalarni echishda, jumladan, oldindan tayyor bo‘lgan ma‘lumotlarni tezkor ravishda qayta ishlab chiqishda yoki sonli xisobotlar bilan ishlash kabi keng ko‘lamli masalalarni echishda qo‘llaniladigan o‘ta qulay vosita hisoblanadi. Yuqorida ta’kidlanganidek, 1982-yil Microsoft CP/M tizimlarida juda ommabop bo‘lgan ilk jadval protsessori Multiplanni bozorga chiqardi, ammo u MS-DOS tizimlarida Lotus 1-2-3 dasturidan ortda qolardi. Excelning ilk versiyasi Mac uchun mo‘ljallangan edi va 1985-yil chiqarilgan, Windows uchun versiyasi esa 1987-yil noyabrda ishlab chiqilgan. Lotus Windows uchun dasturini moslashtirishga shoshilmadi bu esa 1988-yildan Excelning undan o‘tib ketishiga sabab bo‘ldi. Microsoft har bir yangi versiya uchun o‘z mavqeyini mustahkamlay boshladi. Windows platformasiga mo‘ljallangan hozirgi versiyasi Excel 16, Mac OS X uchun esa Microsoft Excel 2012 dir.

Boshida Excel nomi bilan bog‘liq muammo paydo bo‘ldi, negaki boshqa kompaniya shu nomdagi dasturlar paketi bilan savdo qilardi va Microsoftni sudga beradi. Shu sababli bundan buyon Microsoft har qanday hujjatlarda dastur nomini Microsoft Excel deb yuritishga majbur bo‘ladi. Keyinchalik Microsoft kompaniyasining shu nomdagi dasturlarni sotib olishi natijasida muammoga barham berildi. Kompaniya dasturning qisqartmasi sifatida XL harflaridan foydalanishga qaror qildi va bu hozirgacha davom etmoqda, Excel fayllarini kengaytmasi esa —. Xls. Birinchi jadval muharrirlari bilan taqqoslaganda Excel foydalanuvchiga keng imkoniyatlarni taqdim etadi.

Excel foydalanuvchiga ekraning o‘zida jadvalning ko‘rinishini, shriftlar, belgilar va katak tashqi ko‘rinishini o‘zgartirish imkonini bergan ilk jadval muharriridir. Yana u kataklarning aqlli hisobini chiqarib beradigan dastur edi.

1993-yilda ilk marotaba Microsoft Office’ga birlashtirilish munosabati bilan Microsoft Word va Microsoft PowerPoint Excel’ga monand grafik interfeysga ega bo‘lishdi.

1993-yildan boshlab Excel tarkibiga Visula Basic’ ga asoslangan Excel masalalarini avtomatlashtirish imkonini beruvchi dasturlar uchun Visual Basic dasturlash tili

kiritiladi. VBA foydalanuvchi bilan aloqa qilish formalarini yaratishga imkon beradi. Bu til DLL (ing. Dynamic Link Library-dinamik kutubxona)ni qo'llashi (yaratishi emas) mumkin.

VBAning funksionalligi Excelni makroviruslar uchun oson nishonga aylantirdi. Bu antivirus mahsulotlari ularni topishni o'rganmagunlarigacha katta muammo bo'lib qoldi. Shu sababli Microsoft quyidagi himoya turlarini tanlash imkonini o'z dasturiga qo'shdi:

Makroslarni to'liq o'chirish

Hujjat ochilishi bilan makroslarni yoqish

Sertifikatga ega makroslarga ishonish.

Excelning 5.0 dan 9.0 gacha versiyalari o'zida turli „yashirin sir“larni saqlaydi, ammo 10-chi versiyadan so'ng Microsoft ularni yo'q qilish chora-tadbirlarini qo'llay boshladi .

MICROSOFT EXCEL dagi barcha ma'lumotlar jadval Ko'rinishida namoyon bo'lib, bunda jadval yacheykalarining (xonalarining) ma'lum qismiga boshlang'ich va birlamchi ma'lumotlar kiritiladi. Boshqa qismlari esa xar xil arifmetik amallar va boshlang'ich ma'lumotlar ustida bajariladigan turli amallar natijalaridan iborat bo'lgan axborotlardir.

Elektron jadval yacheykalariga uch xil ma'lumotlarni kiritish mumkin:

Matnli;

Sonli ifodalar;

Formulalar.

Matnli ma'lumotlar sarlavha, belgi, izohlarni uz ichiga oladi.

Sonli ifodalar bevosita jadval ichiga kiritiladigan sonlardir.

Formulalar — kiritilgan sonli qiymatlar bo'yicha yangi qiymatlarni hisoblaydigan ifodalardir.

Formulalar har doim „=" belgisini qo'yish bilan boshlanadi. Formula yacheykaga kiritilgandan keyin shu formula asosida hisoblanadigan natijalar yana shu yacheykada hosil bo'ladi. Agar shu formulada foydalanilgan sonlardan yoki belgilardan biri o'zgartirilsa, EXCEL avtomatik ravishda yangi ma'lumotlar bo'yicha hisob ishlarini bajaradi va yangi natijalar hosil qilib beradi.

EXCELning asosiy ishlov berish ob'yekti hujjatlar (dokumentlar) hisoblanadi. EXCEL hujjatlari ixtiyoriy nomlanadigan va XLS kengaytmasiga ega bo'lgan fayllardir. EXCELda bunday fayllar „Ishchi kitob“ deb ataladi. Bir ishchi kitob ixtiyoriy sondagi elektron jadvallarni o'z ichiga olishi mumkin. Ularning har biri „ishchi varaq“ deb ataladi. Bir ishchi varaq o'z nomiga ega bo'ladi. Ishchi kitobni hosil qilish uchun MICROSOFT EXCEL dasturini ishga tushirish zarur. Ishchi kitobning tarkib elementlaridan biri ishchi varaq, ya'ni elektron jadval xisoblanadi.

Elektron jadvalning asosiy elementlari esa yacheyka va diapazonlardir.

Yacheyka — bu jadvaldagi manzili ko‘rsatiladigan hamda bir qator va bir ustun kesishmasi oralig‘ida joylashgan elementdir. Yacheyka kesishmalarida hosil bo‘lgan ustun va qator nomi bilan ifodalanadigan manzili bilan aniqlanadi. Masalan, A — ustun, 4 — qator kesishmasida joylashgan yacheyka — A4 deb nom oladi. Yacheykaga sonli qiymatlar, matnli axborotlar va formulalarni joylashtirish mumkin.

Bir necha yacheykalardan tashkil topgan guruh diapazon deb ataladi. Diapazon manzilini ko‘rsatish uchun uni tashkil etgan yacheykalarning chap yuqori va uning quyi yacheykalar manzillari olinib, ular ikki nuqta bilan ajratilib yoziladi. Masalan: A1:A4

Excel dasturining foydali tomoni unda kiritilgan ma’lumotlar asosida diagrammalar yaratish mumkin.

Excelda ma’lumotlar asosida tayyorlanadigan diagrammalar quyidagi turlarga bo‘linadi:

Gistogramma; — sohali;

Grafikli; — xalqali;

Doiravi; — sirtli;

Nuqtali; — birjaviy va hokazo.

Diagramma hosil qilish uchun quyidagi ketma-ketlikka rioya qilish kerak: 1) Elektron jadvalni yuklash.

2) Mavzuni kiritish.

3) Ustunlar kengligini tanlash.

4) Har bir ustunga mos nomlarni kiritish.

5) Yacheykalarni ma’lumotlar bilan to‘ldirish

6) To‘ldirish ustunining formulasini berish.

7) „Jami xarajatlar miqdori“. Natijaviy jadval hosil qilish.

8) Ma’lumotlarni saralash.

Excelda funksiyalar

Funksiya — bu formulalarda qo‘llaniladigan kiritib qo‘yilgan tayyor uskunalar qolipidir. Ular murakkab bo‘lgan matematik va mantiqiy amallarni bajaradi.

Funksiyalar quyidagi ishlarni bajarish imkonini beradi:

1. Formulalarni qisqartirish.

2. Formular bo‘yicha boshqa qilib bo‘lmaydigan hisob ishlarini bajarish.

3. Ayrim muxarrirlik masalalarini hal qilishni tezlashtirish.

Barcha formulalarda oddiy () qavslar ishlatiladi. Qavs ichidagi ma’lumotlar argumentlar deb ataladi. Funksiyalar qanday argumentlar ishlatilayotganligiga ko‘ra bir-biridan farq qiladi. Funksiyaning turlariga qarab ular quyidagicha ishlatilishi mumkin:

— Argumentsiz;

— Bir argumentli;

— Qayd qilingan cheklangan argumentlar soni bilan; — noma'lum sondagi argumentlar soni bilan; — shart bo'lmagan argumentlar bilan.

Funksiyada argumentlar ishlatilmasa xam, bo'sh qavslar ko'rsatilishi lozim.

Matematik funksiyalar

Yozilishi

Qo'llanilishi

КОРЕНЬ(son)

Kvadrat ildizni hisoblash

ПРОИЗВЕДЬ(son1, SON2, ...)

Sonning absolut qiymati(modulini) hisoblash

ЦЕЛОЕ(son)

Sonni yoki natijani yahlitlash

СУММ(son1;son2; ...)

Bir nechta sonlarning yig'indisini hisoblash

СТЕПЕНЬ(son;darajasi)

Sonning darajasini hisoblash

ОСТАТ(son;bo'luvchi)

Sonni bo'luvchiga bo'lgandagi qoldiqni hisoblash

Statistik funksiyalar

Yozilishi

Qo'llanilishi

МИН(...)

Ko'rsatilgan sonlar minimalini tanlash

МАКС(...)

Ko'rsatilgan sonlar maksimalini tanlash

СРЗНАЧ(...)

Ko'rsatilgan sonlar o'rta arifmetigini hisoblash

Matnli funksiyalar

ДЛСТР() – matnli satrdagi belgilar sonini aniqlaydi.

ЗАМЕНИТЬ()– matnning belgilangan qismini yangi matnga almashtiradi.

ЦЕПИТЬ() – Bir nechta matnni bitta matnga birlashtiradi.

ПОВТОР() – matnni n marta takrorlaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, elektron jadvallar hayotning har xil sohasida uchraydigan, avvalambor hisoblash va iqtisodiy masalalarni yechishda, jumladan, berilganlarni tez o'zgartirib turuvchi masalalarni tezkor ravishda qayta ishlab chiqishda, masalan, bank hujjatlari bilan ishlash kabi keng ko'lamli masalalarni yechishda qo'llaniladigan o'ta quvvatli vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RÓYXATI:

- 1.Ауупов R.X. Excel jadval hisoblagichida iqtisodiy va moliyaviy masalalarni yechish.Toshkent 2012.-148 bet
2. Юрченко Т.В. Информационные технологии в экономике. Решение экономических задач средствами MS EXCEL 2007 – Н.Новгород: ННГАСУ, 2010. – 132 с.
3. Уокенбах Джон. Microsoft Excel: Библия пользователя. -М.: ООД «Вильямс», 2011. -912 с.
- 4.Джон Уокенбах. Excel 2013: профессиональное программирование на VBA. М.: «Диалектика», 2014.
- 5.Грег Харвей. Microsoft Excel 2013 для чайников. М.: «Диалектика», 2013.

6. Джон Уокенбах. Excel 2013: профессиональное программирование на VBA. М.: «Диалектика», 2014.

7. Грег Харвей. Microsoft Excel 2013 для чайников. М.: «Диалектика», 2013.

8. A. N. Komorowski Dinamik ta'siri MS Excel[sayt ishlamaydi] (Rus.) // informatika. — M., 2007. — № 05. — S. 20-25 (Wayback Machine saytida 2014-09-04 sanasida arxivlangan).

9. A. N. Komarovskiy Foydalanish shartli formatlash MS Excel uchun tahlil dinamik mantiq davrlari[sayt ishlamaydi] (Rus.) // informatika. — M., 2007. — № 06. — S. 10-20 (Wayback Machine saytida 2014-09-04 sanasida arxivlangan).

10. Usenkov D. Y. 3D yuzasi Excel (Wayback Machine saytida 2018-01-19 sanasida arxivlangan) (Rus.) // informatika. — M., 2013-yil. — Jan. — pp. 40-45.

SIDERATLARINING TUPROQ UNUMDORLIGINI OSHIRISHIDAGI AHAMIYATI

M.M.Musurmanova*Guliston davlat universiteti tayanch doktorant***Turdimetov Shaxobiddin Muhitdinovich***Guliston davlat universiteti professori, biologiya fanlari doktori (DSc)*

Annotatsiya *Tuproq unumdorligini oshirishda siderat ekinlaridan foydalanildi bug'doydan bo'shagan maydonlarga raps, phaceliya, xantal, sulii, javdar ekildi. Siderat ekin turlaridan yozda va kuzda siderat ekish go'zadan yuqori va sifatli hosil olishga zamin yaratadi.*

Kalit so'zlar *Tuproq, unumdorlik, siderat, dukkakli don, raps, phaceliya, xantal, sulii, javdar, organik o'g'itlar.*

Respublikamizning sug'oriladigan maydonlaridan bir yil davomida 2-3 marta hosil olish imkoniyatini hisobga olib, takroriy ekin sifatida o'zining tarkibida yuqori sifatli oqsil saqlaydigan va mavjud oqsil tanqisligi muammosini ijobiy hal etadigan qishloq xo'jaligi ekinlari turi va navlarini to'g'ri tanlash o'ta muhimdir.

Turli tuproq iqlim sharoitida bir mavsum davomida o'rtacha 75-80 s.dan yuqori va sifatli don hosili olish mumkin. Bu ko'plab ilmiy tajribalar va ilg'or fermer xo'jaliklari misolida kuzatiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, kuzgi bug'doydan bo'shagan maydonlarda siderat ekinlari maydonlarini kengaytirish evaziga, avvalo, aholini to'yimli va sifatli mahsulotlar, chorva hayvonlarini esa servitamin, mineral moddalarga boy ozuqa bilan ta'minlash imkonini beradi. Siderat ekinlarining tuproq unumdorligiga ta'siri va undan keyin ekilgan ekinlarning hosildorligiga ta'siri yuzasidan xorijda va mamlakatimizda ko'plab ilmiy ishlar e'lon qilingan. Jumladan, P.Sullivan [1] tomonidan vika ekini ekishning makkajo'xori hosildorligiga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqotlarda siderat ekinini ekish xarajatlari makkajo'xori ekinidan olinadigan qo'shimcha hosil bilan qoplanadi. Tuproq xossalarning yaxshilanishining hisobiga keyingi yillarda ekilgan makkajo'xorining hosildorligi ortgan.

R.F.Gaxramanova [2] siderat ekinlar ta'sirida Ozarboyjonda g'o'zaning shonalash davrida g'o'zaning bo'yi, simpodial shoxlarining soni, gullarining soni nazorat variantiga nisbatan ancha mahsuldor bo'lganligini aniqlagan. Ayniqsa, bu ko'rsatkichlar gullash fazasida ko'proq sezilarli bo'lgan.

X.F.Botirov, G'.R.Qarayevlarning [3] tajribalarida sideratlarni o'zini yoki aralash holda ekish natijasida tuproqqa qoldiradigan organik massani hisoblab chiqishgan. Ikkala variantda ham nazorat (shudgor)ga nisbatan ko'proq organik massa qoldirgan, haydalma qatlam zarrachalarini yuvilib ketishidan saqlagan. Biomassaning miqdori tifon ekilganida 28,-31,2 t/ga, ildiz qoldiqlari 8,6-10,9 t/ga; javdar ekinida biomassa 24,0-

26,8 t/ga, ildiz qoldiqlari 5,4-7,3 t/ga; tifon va javdar aralashmasida esa biomassa 39,2-43,6 t/ga, ildiz qoldiqlari 12,9-15,4 t/ga ni tashkil etgan.

Mirzacho'l vohasi tuproqlari, ularning xossalari va ularning unumdorligini yaxshilash yuzasidan ilmiy tadqiqotlar o'tkazilgan hamda ijobiy natijalar olingan [4-9]. Ushbu ilmiy ishlarda Mirzacho'l vohasi tuproqlarining sug'orishlar ta'sirida o'zgarishi, dukkakli-don, em-xashak ekinlarini ekish orqali tuproq unumdorligini oshirishga qaratilgan ilmiy natijalar bayon etilgan.

Tuproq unumdorligini oshirishda ko'plab siderat ekinlaridan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib bordik. Shu nuqtai nazardan qaraganda, kuzgi bug'doydan bo'shagan maydonlarda siderat ekinlari maydonlarini kengaytirish evaziga, avvalo, aholini to'yimli va sifatli mahsulotlar, chorva hayvonlarini esa servitamin, mineral moddalarga boy ozuqa bilan ta'minlash imkonini beradi. Tajribalarimni fatseliya, raps, xantal, sulii, javdar kabi sideratlardan ustida o'tkazildi.

Sideratlar — tuproq tarkibini yaxshilash, uni azot bilan boyitish va begona o'tlarning o'sishiga to'sqinlik qilish maqsadida keyinchalik tuproqqa (yashil go'ng) singdirish maqsadida o'stiriladigan o'simliklardir. Odatda, yashil go'ng azot, oqsillar, kraxmal, shakar va mikroelementlarga boy yashil o'g'it sifatida gullash boshlanishidan oldin yoki qisqa vaqt o'tgach haydaladi; Shu bilan birga, sirtida kompost hosil bo'ladi, tuproq eroziyadan va uchib ketishdan himoyalangan. O'simlik ildizlari tuproqning mexanik tuzilishini yaxshilaydi. Yashil o'g'itlar odatda tuproqni yaxshilaydigan va himoya qiladigan bir nechta funksiyalarni bajaradi.

Yashil go'ng tuproqdagi organik moddalar (biomasa) foizini oshiradi. Dukkakli yashil go'ng atmosfera azotini o'simliklar tomonidan foydalanish uchun mos keladigan shaklga bog'laydi. Yashil go'ngning tuproqqa qo'shilishi keyingi o'simliklar uchun mavjud bo'lgan gumusning tez shakllanishiga olib keladi. Tuproqdagi mikroob faolligining oshishi ham mitseliy shakllanishiga, tuproq tuzilishining yaxshilanishiga olib keladi. Aeratsiya darajasi va suvning kirib borishi yaxshilanadi.

Dastlabki olingan natijalarga ko'ra qo'llanilgan siderat ekinlari ichida fatseliya ekini nisbatan ko'proq biomassa qoldirgan va tuproq agrifizikaviy xossalarini yaxshilagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Sullivan P. Overview of Cover Crops and Green Manures. Appropriate technology Transfer fo Rual Areas. July, 2003. pp. 1-16.
2. Гахраманова Р.Ф. Сравнительная характеристика влияния. минеральных удобрений и сидератов. на фазы роста и развития хлопчатника.. Аграрная наука. 2020; 342 (10): 88–91.

3. Musurmanova M.M Phacelia sideratining tuproq unumdorligini oshirishdagi ahamiyati. // International Journal of Education, Social & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers. Volume-11 Issue – 12
4. Ботиров Х.Ф., Қараев Ғ.Р. Эрозиялашган тупроқларда сидератлар ва уруғлик ғўза ҳосилдорлиги. // «Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясида интеллектуал салоҳиятли ёшлар-мамлакат тараққиётининг муҳим омили» мавзусидаги XIII республика илмий-амалий конференцияси материаллари. - IV қисм. - Тошкент, - 2016. - Б. 89-90.
5. Turdimetov Sh., Musurmanova M. Properties of Soils located in different Geomorphological Conditions. American Journal of Agriculture and Horticulture Innovations. Volume 02 Issue 11-2022. pp 01-06.
6. Turdimetov Sh., Batirov X.A., Nurillaeva R.B. Ecological Role of Different Siderate Crops in Improving Soil Properties. American Journal Of Agriculture And Horticulture Innovations. Volume 03 Issue 011-2023. pp 01-06.
7. Turdimetov Sh., Khudoyberdiyeva Z., Tadjibayev A. Quality Assessment of Gypsum Soils of Mirzachol Oasis. Journal of Population Therapeutics and Clinical Pharmacology, 2023. 30(12), pp. 295–301.
8. Turdimetov Sh., Esonboyeva N. Mirzaobod tumani gidromorf tuproqlarinig xossalari. Eurasian Journal of Technology and Innovation. Volume 1, Issue 5, May 2023. pp 81-85.
9. Turdimetov Sh.M., G'oiyova S.A. Agrochemical Properties Of Pomegranate Crops. Eurasian Journal of Research, Development and Innovation. Volume 29 | February 2024. pp. 1-4.
10. Namozov X.Q, K.I Shadramova, Turdimetov Sh.M. [Tuproq bonitirovkasi. Toshkent. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»](#)

**ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA MATN VA LUG‘AT BILAN ISHLASH
KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH**

Chintosheva Feruza Olimovna

Toshkent tumani 2-sonli kasb hunar maktabi

Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: *O‘qituvchilarning o‘quvchilarda ona tili va adabiyot darslarida matn va lug‘atlar bilan ishlash ko‘nikmalarini shakillantirishlari uchun tahliliy-uslubiy materallar va maqolada o‘qituvchilar uchun "Matn va lug‘atlar bilan ishlash" mavzularini o‘quv jarayonida keng ko‘lamda tadbiq etalishlari haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *lug‘atlar, ibora, matnni sharhlash, nutq qobiliyatlari, kommunikativ kompetensiyasi, nutq madaniyati, ijodiy qobiliyatlar.*

KIRISH

Ona tili va adabiyot darslarida matn bilan ishlash doimiy ravishda amalga oshiriladi: bola qanchalik katta bo‘lsa, matnlar shunchalik qiyin bo‘ladi. Matnga singdirish, taklif qilingan matnni tahlil qilish (deformatsiyalangan, tugallanmagan, yetishmayotgan qismlar, jumlar, so‘zlar va boshqalar), lug‘at bilan ishlash, introspektsiya mavjud. Matnni kalit so‘zlar, iboralar bo‘yicha tiklash, o‘z so‘zlaringiz bilan yozish, o‘z bilimlaringiz asosida va qo‘shimcha ma‘lumotlarni qidirish (lug‘atlar, ensiklopediyalar, shunga o‘xshash ma‘noga ega boshqa matnlar) orqali o‘quvchilar matn haqida ma‘lumotga ega bo‘ladi.

ASOSIY QISM

Darslarda matnlarni o‘qish jarayoni uch bosqichdan iborat. Birinchisi, matnni idrok etish, uning mazmuni va ma‘nosini ochish, alohida so‘zlar, iboralar, jumladan umumiy tarkib hosil bo‘lganda, o‘ziga xos dekodlash. Bunday holda, o‘qish quyidagilarni o‘z ichiga oladi: ko‘rish, so‘zlarning ma‘nosini aniqlash, yozishmalarni topish, faktlarni tan olish, syujetni tahlil qilish, takrorlash va qayta hikoya qilish.

Ikkinchisi - ma‘noni chiqarish, mavjud bilimlarni jalb qilish orqali topilgan faktlarni tushuntirish, matnni sharhlash, tartiblash, tasniflash, tushuntirish, umumlashtirish, farqlash, taqqoslash, guruhlash, tahlil qilish va umumlashtirish, o‘z tajribasi bilan bog‘liqlik, kontekst va xulosalar haqida fikr yuritish.

Uchinchisi - o‘zining yangi ma‘nosini yaratish, ya‘ni o‘zlashtirgan yangi bilimlarni fikrlash natijasida o‘zlashtirishi. O‘qishning birinchi bosqichida to‘xtaganlar reproduktiv tarzda o‘qiydilar, tarkibni mexanik ravishda takrorlaydilar, faktlar va syujetni takrorlaydilar.

Ona tili fani o‘qituvchilarni fikr bayon qilish va uni o‘qib olish faoliyatiga tayyorlaydi. Fikr til vositasida royobga chiqar ekan, har bir kishi tilni va undan foydalanishni bilishi zarur. Tilni bilish uning grammatik – qonun qoidalarini, ta‘rifini

o'zlashtirishgina emas, balki ona tilning boy imkoniyatlaridan amaliy foydalana bilishdir, ya'ni fikrini og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, tushunarli va savodli ifodalay bilishdir. Bunga erishish uchun ona tili dasrlarida lug'at ustida ishlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Darslarda lug'at bilan ishlashda so'zning ma'nosi talaffuzi va imlosi e'tiborda tutiladi. Shular ustida ishlashdan asosiy maqsad ehtiyoj sezilgan paytda o'quvchilarning nutqda foydalanishlariga erishish, o'zgalar nutqini anglashlarini ta'minlashdir. Buning uchun o'qituvchi ona tili darslarida qo'llangan har bir so'zning, ta'limiy jarayonlarda: ekskursiya, o'zaro suhbat, turli tadbirlarda, ishlatilgan so'zlarning ma'nosiga e'tibor bilan qarashi, ularning qaysilari maxsus ishlashni taqozo etishini belgilab olish kerak.

Men ushbu maqolamda klassik uslubiy an'ana va zamonaviy innovatsiyalarning sintezidan foydalanaman: birinchi navbatda, T.M.Paxnovaning tavsiyalari va P.Ya.Galperinning aqliy harakatlarini bosqichma-bosqich shakllantirish usuli.

Nazariyaga ko'ra, matn bilan ishlash motivi matn mazmuniga oid savollarda yotadi. Keyingi bosqichda, yo'naltirishda, matn bilan ishlashda qidiruv topshirig'ini bajarish uchun yordamchi materiallarni (diagrammalar, eslatmalar, rejalar, tezislar) jalb qilish kerak. Keyin operatsiyani bajarish: matnni tahlil qilish, nutq qobiliyatlarini umumlashtirish, sintez qilish, modellashtirish, til tushunchalarini yakuniy tushuntirish, baholash. Oxirgi bosqichda o'z-o'zini baholash, yangi bilim va ko'nikmalar ilgari ma'lum bo'lgan tizimga kiritiladi.

Maqsadga erishish uchun - matn bilan ishlash orqali o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish - men o'z oldimga quyidagi vazifalarni qo'ydim:

- 1) ona tili va adabiyot darslarida talabalar nutqini rivojlantirishga hissa qo'shadigan matn bilan ishlash shakllari va usullarini joriy etish;
 - 2) Tematik matn materialini tanlash, metodlarni ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan matn bilan amaliy ish til hamda matnni tahlil qilish, sintez qilish, umumlashtirish va tizimlashtirish birliklar;
 - 3) o'quvchilarni rivojlantirish maqsadida sinfdan tashqari mashg'ulotlarga jalb qilish ijodiy qobiliyatlar, tilshunoslik bo'yicha iqtidorlilarni aniqlash bolalarga nisbatan;
- Bu muammolarni hal etish intellektual va nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida amalga oshiriladi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, zamonaviy ta'limda davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash o'quv jarayonining tuzilishi va mazmunidagi o'zgarishlarni, shuningdek, o'qituvchining o'zi faoliyatiga qo'yiladigan talablarni o'zgartirishni nazarda tutadi. Bugungi kunda o'qituvchi o'qitishda tizimli-faollik yondashuvini amalga oshirish zarurati bilan yuzma-yuz turibdi.

1. Ona tili (Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik) O'zXTaV. Toshkent - 2019.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", Davlat ilmiy nashriyoti - 2006.
3. <https://nsportal.ru/shkola/raznoe/library/2019/12/11/rabota-s-tekstom-naurokah-russkogo-yazyka-i-literatury-kak>
4. <https://multiurok.ru/files/priemy-raboty-s-tekstom-na-urokakhliteratury.html>

Muslihiddinov Zuhuriddin Mastakovich

Physics teacher of the 9th school of Sariosia district – researcher of the Tajik State University named after Sadriddin Aini; Тел.: (+992) 770 07 50 60; (+998) 91 511 10 54,

E-mail: zmuslihiddinov@mail.ru

Komili Abdulhay Sharifzoda

Director of the Research Institute of the History of Natural Science and Technology at the BSU named after Nosir Khusrav, Doctor of Physical and Mathematical Sciences,

Candidate of Historical Sciences, professor; Tel.: (+992) 919 18 00 99; E-mail:

akomili2006@mail.ru

Annotation. *The article briefly reveals some of the views of the famous medieval scientist-encyclopedist Abu Ali ibn Sina (Avicenna, 980-1037) about acoustics in Physics. Based on the study of natural sciences from the physical part of the treatise "Sawdust of Nature" ("Kurozai Tabiyet"), specially dedicated to acoustics. It is characteristic that it is in this treatise that Avicenna treats some problems of acoustics from the point of view of the "science of nature" Physics" of that time.*

In the medieval East, many prominent scientists addressed the problems of acoustics: such as Abu Nasr al-Farabi, Abu Ali ibn al-Haysam and Avicenna himself. It received a special development in the Middle Ages in connection with the development of music theory issues. It was also considered in a philosophical aspect.

The article has an interdisciplinary character, written at the junction of the subject of physics and history, taking into account historical and scientific analysis.

Keywords: *physics of acoustics, natural sciences, analogy with pyrrhine mechanical motion, history, civilization, primary elements of nature, sound vibrations, echoes, sound, violent movement, Averroes (Ibn Rushd), Abu Nasr al Farabi, Abu Ali ibn al-Haysam, Ibn Sina (Avicenna).*

Several sections of Avicenna's encyclopedic works are devoted to the issues of geometric optics: "The Book of Knowledge", "The Book of Healing", "The Canon of Medicine", the treatise "Sawdust of Nature" written in the form of questions and answers, as well as his scientific correspondence with Aburaikhon Beruni regarding Aristotle's "Physics". The treatise "Sawdust of Nature" consists of four sections and is devoted to various issues of natural science. The fourth section is devoted mainly to physics issues .

Let's consider four questions from the fourth section "Sawdust of nature", devoted to the problems of geometric optics.

In the second chapter of this section, Avicenna considers the following question: Why is the air visible in a dark room, but not in the field?

Answer: The air in the room can be seen because it is dark in it. And since it is light in the field (during the day), it is impossible to see [him] there. The proof of this is that the sunbeam, penetrating into the room, falls on the wall. It becomes brighter by reflecting the beam, and the air is not visible. Therefore, it is clear that because of the darkness in the room [in it], it is possible to see the air, and since it is light in the field, it is impossible to see it there.

Naturally, we don't see air everywhere. Avicenna here means dust motes illuminated by the rays of the Sun.

Avicenna claims that if a sunbeam, penetrating into a dark room, falls on a wall, it is reflected. We can clearly see this bright spot on the wall. "In the same way," says he, "the air in the room becomes visible in the place where the sunbeam passes: the air reflects the ray and we see it." In fact, sunlight is scattered in the air by small dust particles. We observe this diffused light in a darkened room. In the field, due to the bright lighting, this phenomenon cannot be observed.

Both here and later we will see that Avicenna quite satisfactorily explains various optical phenomena. (For example, the phenomena of reflection and refraction of rays, the mechanism of vision, etc.). but in this case, he naturally could not yet correctly explain the effect described by him, because the concept of scattered light and a dust tube in a dark room appeared only much later. Avicenna reduces the explanation of this effect to the phenomenon of light reflection, and in this sense he is partly right, since the larger the reflection and the size of the beam of light in a dark room, the greater the effect of the dust tube will be.

It should be noted that the mathematical description of the law of reflection and refraction of rays was carried out only in Europe during the Renaissance. If we omit the mathematical side of the description of these phenomena, then Avicenna's explanation completely coincides with the theory adopted several centuries later.

Let us now turn to the seventh chapter of this section.

Question: Why does the flame of a campfire seem bigger from afar than it really is, and other things seem smaller from afar?

Answer: Because the air that is around the flame in the vicinity of it seems very bright, because the flame [is] far away. The feeling of its brightness is erroneous. It is impossible to distinguish the glow [of the air] around the flame from the flame itself. It seems to the [Observer] that this glow of the air refers to the [flame itself]. That's why [he] sees the flame as bigger than it really is.

The reason that [usually] things from afar seem smaller [in size], and large in the vicinity, is that these things are observed at some angle, which is formed by the lines of rays coming from the eye. The farther away [from the observer the observed] thing is, the smaller the angle, and it seems smaller [in size], and the closer the thing is, the larger this angle, and it seems large [in size].

Avicenna says "about the air" that is around the flame of fire, but now we know that the light of the fire is scattered by dust particles in the air. This creates the effect that Avicenna writes about.

Avicenna's answer to the question of why "other things" (meaning solids) seem smaller from afar than they actually are can be explained as follows.

Let's assume in Figure 1: A is the observer's eye, VS is the observed object "thing", from a height h, r is the distance from the observer to the object, is the angle at which the object is observed.

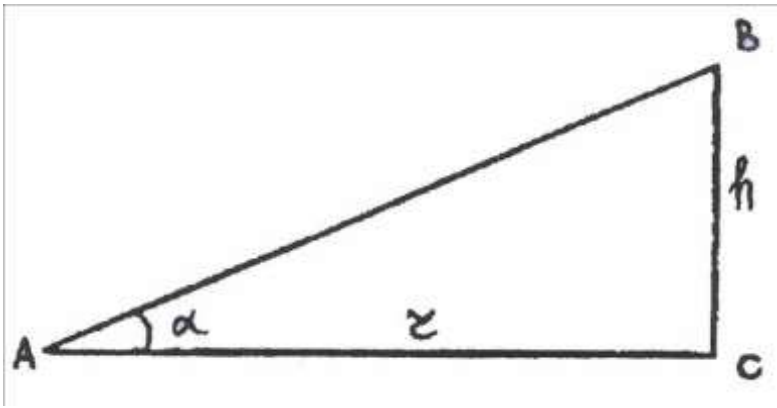

Fig. 1.

$$h = r \cdot \tan \alpha, \alpha \rightarrow 0 \Rightarrow \tan \alpha \approx \alpha$$

$$h = r \cdot \alpha \Rightarrow \alpha = \frac{h}{r} \dots\dots\dots(1)$$

It can be seen from (1) that when magnified, the observed object is observed at a smaller angle, and the observer sees the observed object as smaller than it actually is.

This phenomenon can be explained using the following drawing

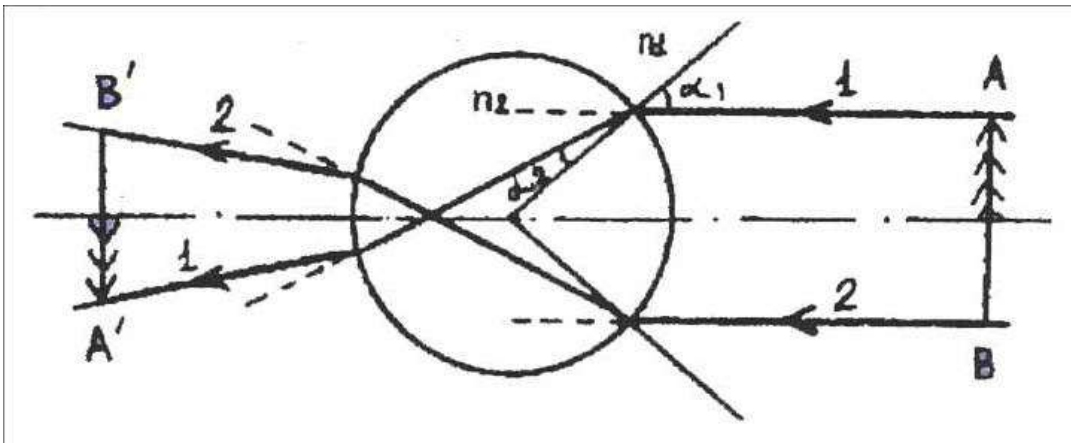

Fig. 2.

$$h' = 2 \cdot r' \cdot \tan \frac{\alpha}{2}$$

$$\Rightarrow \frac{h'}{h} = \frac{r'}{r} \Rightarrow h' = \frac{r'}{r} \cdot h$$

$$h = 2 \cdot r \cdot \tan \frac{\alpha}{2}$$

Where h- is the height of the observed object, h¹- is the height of the observed object on the retina of the eye, r¹- is the distance to the object.

$$h = \text{Const}, r' = \text{Const}, h' = \frac{\text{Const}_1 \cdot \text{Const}_2}{r} = \frac{A}{r}$$

- some constant value

It is clear that with an increase r , h it will decrease.

Avicenna's explanation is as follows. The reason that objects observed from afar seem smaller is that they are observed at some angle formed by lines of imaginary rays from the eye. The further away this object is from the observer, the smaller this angle. Therefore, the object seems smaller than it actually is.

We see, therefore, that Avicenna's answer practically does not differ from the answer that any physically literate person would give to this question.

In the eighth chapter, Avicenna discusses the following question: Why do objects behind spherical crystal look inverted?

Answer: Because the rays coming from the eye ("eye rays") and passing through the spherical crystal do not fall into the set place. Those that come from the right go to the left and vice versa, i.e. those that come from above go down. Thus, from whatever side [the rays] fall, they go in the opposite direction. For this reason, the [mentioned] rays intersect at one point, pass through each other, and after reaching the observed object, form a cone. If the rays hit the set place, the object does not appear to be upside down, but since [they] do not fall into this place, the object appears to be upside down.

An example of this. When a person deliberately looks askance at something, this one thing [he] sees as two, because the rays from both eyes do not go to the set place. The beam from the right eye goes to the left, and the beam from the left eye goes to the right, and [they] will intersect at one point.

Two rays pass through this one thing. Therefore, one object is seen as two. If the rays continuously go to the set place, then the [observed] object will be visible as one, [not two]. Therefore, it is clear that why objects [observed] through spherical crystal seem to be inverted.

In this chapter, as we can see, Avicenna discusses the reflection and refraction of rays.

It should be noted that when Avicenna speaks of rays coming from the eyes ("eye rays"), he does not mean that the rays come out of the eyes. On the contrary, he himself criticizes scientists who claim that a person sees because rays come from his eyes. Here is what he says about this: "Some of the predecessors of the great philosopher Aristotle thought that rays and light emanate from the eyes, which reach bodies, and bodies are thus felt, become visible. This is absurd, for in what eye can there be so much light that he can see the whole world from heaven to earth? Another group of doctors, who wanted to clarify this opinion without falling into absurdity, argued as follows: a small light comes out of the eyes, which mixes with the light of the air, and thus the rays of the air become an instrument of vision, and with its help you can see things. But even this is

absurd, because if the air would become sighted when combined with this light, then with a large accumulation of people, the visual power of the air would increase. It became clear that a person with poor eyesight would see with the help of other people, and not independently..."

From the point of view of modern physical representations, its concept can be interpreted as follows:

Let in Fig. 3 AB is the observed object, and A|B| is its image in a spherical crystal.

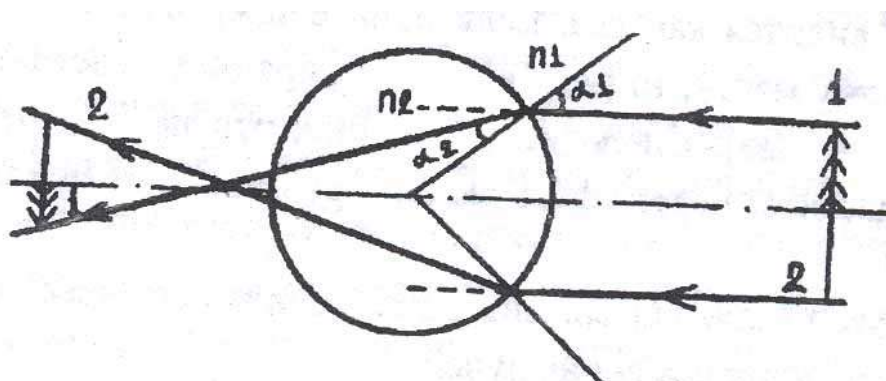

Fig. 3.

It follows from Figures 3 and 4 that when an object is observed through a refractive medium, i.e. spherical crystal, the object looks inverted. The ray that was right before passing through the crystal becomes left and vice versa, which exactly corresponds to Ibn Sina's answer.

Depending on the refractive index of the medium, n_2 rays will intersect either inside the medium (Fig. 3) or outside the medium (Fig. 4). Moreover, n_2 in Fig. 3 is greater than n_2 in Fig. 4. It is easy to show, based on the law of refraction of light:

Here α_1 is the angle between the incident beam and the normal to the medium, α_2 the angle between the refracted beam and the normal to the medium.

$$\text{From here} \quad \text{Sin} \alpha_2 = \frac{n_1}{n_2} \cdot \text{Sin} \alpha_1$$

$$\text{If the refractive index of the air, } n=1 \text{ then: } \text{Sin} \alpha_2 = \frac{1}{n_2} \cdot \text{Sin} \alpha_1$$

It follows from this that the larger n_2 , the smaller and will be α_2 , i.e. the intersection of the rays with increasing n_2 will occur closer to the center of the spherical breaking medium.

In the sixteenth chapter, Avicenna addresses one of the most interesting problems of geometric optics – the nature of the mirage.

Question: Why is the mirage visible from afar, but when you get closer you see the earth, and the mirage is not visible?

Answer: Because when people look at the plain, they see the place that is opposite their eyes. People do not see the surface of the earth in the lowlands, but when they reach this place, they will find wet earth in the lowlands. And if the place is above the lowlands, then they see its surface. Above it, they see the air filled with steam: vapors

rising from the ground, illuminated by sunlight. They are seen white and light. From afar, it seems that there is water where the vapors actually are. But people see the surface of the earth in such a way that its color and real appearance prevails over the color of vapors, and they do not notice vapors. Therefore, for this reason, you see a mirage from afar and do not see the earth.

Indeed, the nature of the mirage is very interesting. Avicenna's answer is typical of medieval science. But some aspects of his explanation of the nature of the mirage still have not lost their significance. Indeed, an important role in this deception of vision is played by the observed area of the earth, the surrounding atmosphere saturated with vapors. The refractive index of such an atmosphere saturated with vapors differs from one, the refractive index of air. It refracts rays falling from a distant lake, forest, etc., as shown in Figure 4., and creates favorable conditions for observing this object. It should be noted that the reason for the change in the refractive index may be not only water vapor, but also a temperature gradient.

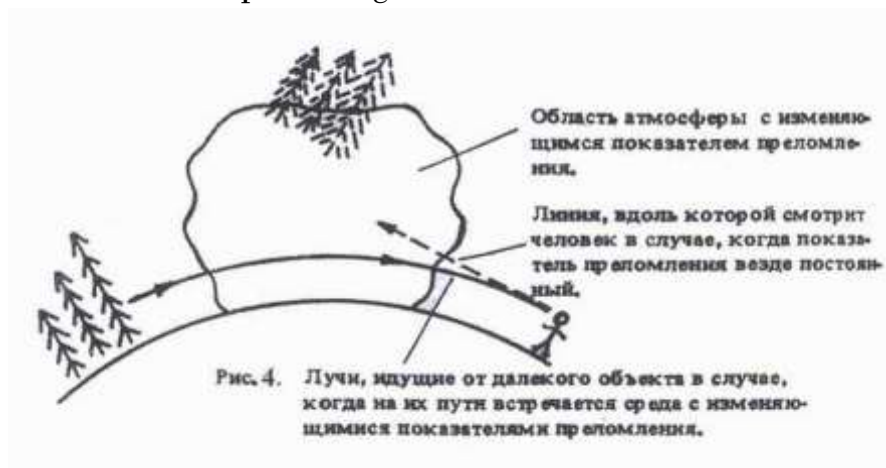

Fig.4.

An area of the atmosphere with a changing refractive index.

The line along which a person looks in the case when the indicator of surprise is constant everywhere.

Rays coming from a distant object in the case when a medium with varying refractive indices is encountered on their way.

In the end, regarding the influence of Ibn Sina's works on the work of scientists of the subsequent generation of East and West, we can say that a comprehensive and in-depth study of the "Avicenna school" will give much unexplored aspects of his work and will constitute a separate difficult scientific work for Avicenna scholars.

LITERATURE

1. Ibn Sino. Biography. – Abu Ali ibn Sino. Selected works. – Vol. 1. – Dushanbe: Irfon, 1980.
2. Ibn Sino. Donish-nama. – Abu Ali ibn Sino. Selected works. – Vol. 1. – Dushanbe: Irfon, 1980.

3. Komili Abdulkhay. Ibn Sino in the works of researchers. – Dushanbe: Echod, 2005. – 96 p. (in taj. yaz.)
4. Komili Abdulkhai. A book about Avicenna (Bualinoma). – Dushanbe: Ganji
5. Komili Abdulkhay Sharifovich. Avicenna physics. Donish Publishing House Dushanbe 2013
6. Ibn Sino. Perpisca Beruni and Ibn Sino. Selected works. T. - Dushanbe: Irfon, 1980.
7. Beruni. The book, admonitions to the rudiments of the science of the stars. Selected works. Vol. 6. Introductory article, translation into Russian and notes by B.A. Rosenfeld and A. Akhmedov with the participation of M.M. Rozhanskaya, A.A. Abdurakhmanov and N.D. Sergeeva (Ed. by A.K. Arends). – Tashkent, 1975.
8. Spassky B.I. History of Physics. Part One. Moscow State University, 1963. -331s.
9. Rozhanskaya M.M. Ibn Sina as a mechanic // Abu Ali ibn Sino on the 1000th anniversary of his birth. - Tashkent: Fan, 1980. - pp. 163-183.
10. Sultanov U. Akidahoi falsafi, ichtimoi wa ahloki Abuali ibni Sino. - Dushanbe: Donish, 1975. - 170s.
10. Khayretdinova N.G. Trigonometry in the works of al-Farabi and Ibn Sina // Questions of the history of natural science and technology. Issue 3 (28). – M

GEOGRAFIYA MUTAXASSISLIGI UCHUN OLIY MATEMATIKA FANINI
O'QITISHDA MATEMATIK MODELLARNING TADBIQLARIXolmuradov F.M.¹, Tillabayev I.N.², Sobitov R.A.³*Namangan davlat universiteti^{1,2,3}.*

Annotatsiya: *Maqolamiz geografiya sohasida matematik modellashtirishning turli tadbirlarini qamrab oladi, bu esa olimlarga yer yuzasidagi turli jarayonlarni tushunish va ularni aniqroq bashorat qilish imkonini beradi. Ushbu maqola, geografiyaning turli jabhalarida, jumladan iqlim o'zgarishini modellashtirish, yer yuzasining eroziyasi, suv resurslarining boshqaruvi va demografik o'zgarishlarni tahlil qilish kabi sohalarda matematik modellashtirishning qanday qo'llanilayotganini ko'rib chiqadi. Har bir tadbir qisqacha tavsiflanadi, muhim tenglamalar va ularning ilmiy hamda amaliy ahamiyati ko'rsatib o'tiladi.*

Iqlim o'zgarishi modellari atmosferadagi gazlar va ularning Yer haroratiga ta'sirini hisobga oladi, bu esa bizga global iqlim tizimining murakkabligini tushunishda yordam beradi. Eroziya modellari tuproqning yo'qolish darajasini va uning tabiiy resurslar uchun oqibatlarini aniqlashda muhimdir. Demografik modellar esa aholining o'sish darajasini baholash va bu o'sishning kelajakdagi iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirlarini bashorat qilishda asosiy rol o'ynaydi.

Maqolada shuningdek, matematik modellashtirishning metodologiya va cheklolari, shu jumladan ma'lumotlarning mavjudligi, model qurishdagi qiyinchiliklar va natijalarni talqin qilish masalalariga ham e'tibor qaratadi. Geografiya sohasidagi olimlar uchun ushbu maqola matematik modellashtirishning nazariy va amaliy aspektlarini chuqur tushunishlari uchun juda muhimdir.

Ularni tahlil qilish orqali, geografiyada matematik modellashtirishning bu keng spektrini o'z ichiga olgan tadbirlarning muhimligi va kerakligi ta'kidlanadi. Ushbu tadbirlar orqali erishilgan natijalar bizga kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan jarayonlarni oldindan ko'rib chiqish va ularning oqibatlariga tayyorlanish imkonini beradi, bu esa insoniyat uchun juda muhimdir. Maqola, shuningdek, matematik modellashtirishning geografiya kabi ko'p qirrali fan sohasida qanday qilib asosiy qaror qabul qilish vositasi sifatida xizmat qilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *Matematik modellashtirish, Geografiya, Iqlim o'zgarishi, Eroziya, Suv resurslari, Demografiya, Yer yuzasi jarayonlari, Bashorat qilish, GIS (Geografik Ma'lumotlar Tizimi), Atrof-muhitni boshqarish*

Geografiyada matematik modellashtirish, Yer sirtidagi turli jarayonlarni va hodisalarni tahlil qilish va bashorat qilish uchun ishlatiladigan kuchli vositadir. Ushbu uslub jonli va notirik tabiat o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish, ekologik muammolarni hal qilish, iqlim o'zgarishini kuzatish, yer resurslarini boshqarish, va

boshqa ko'plab sohalarda qo'llaniladi. Quyida geografiyada matematik modellashtirishning ba'zi tadbirlari haqida gapirib beramiz.

1. Iqlim O'zgarishi Modeli

Iqlim modellari, odatda, ko'plab murakkab tenglamalar va perimetrlik modelleme yordamida Yer atmosferasi, okeanlari va quruqlik yuzasidagi fizik jarayonlarni ta'riflaydi. Biroq, juda soddalashtirilgan ko'rinishda, CO₂ ning atmosferadagi konsentratsiyasi va uning global harorat o'rtacha ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan tenglama (Arrhenius tenglamasi) kabi misollarni ko'rib chiqish mumkin.[1].

Arrhenius tenglamasi, atmosferadagi CO₂ konsentratsiyasining oshishi bilan Yer yuzasining o'rtacha haroratining qanday o'zgarishini bashorat qilish uchun ishlatiladi. Bu tenglama quyidagicha yoziladi:

$$\Delta T = \lambda * \text{Ln} \left(\frac{C}{C_0} \right)$$

Bu yerda:

(ΔT) - Yer yuzasining o'rtacha haroratining o'zgarishi,

(C) - atmosferadagi CO₂ ning hozirgi konsentratsiyasi,

(C₀) - atmosferadagi CO₂ ning boshlang'ich konsentratsiyasi (masalan, sanoat inqilobi boshlangan paytdagi konsentratsiya),

λ -ikkilamchi ta'sir koeffitsienti (klimat tizimidagi nurlanishni kuchaytiruvchi yoki kuchsizlantiruvchi jarayonlarni aks ettiradi), Ln - natural logarifmni anglatadi [2].

Arrhenius tenglamasi sanoat oldi davr bilan solishtirganda, atmosferadagi CO₂ miqdorining oshishi global o'rtacha haroratning ko'tarilishiga qanday ta'sir qilishi mumkinligini tushunish uchun asosiy vositadir. Biroq, iqlim sistemasi murakkab bo'lganligi sababli, to'liq iqlim modellari ancha ko'p o'zgaruvchilar va jarayonlarni hisobga oladi. Okean-atmosfera o'zaro ta'siri, muz qoplarning erishi, bulutlarning hosil bo'lishi, yashil o'simliklar va okeanlarning karbonat angidridini yutilish jarayonlari kabi ko'plab murakkab jarayonlar iqlim modellarida hisobga olinadi.

Shu sababli, geofizik tadqiqotlarda soddalashtirilgan tenglamalar faqat ko'rsatma yoki ta'limiy maqsadlar uchun ishlatilishi mumkin, ammo to'liq bashoratlarni amalga oshirish uchun muhandislar va olimlar ancha murakkab kompyuterlashtirilgan iqlim modellaridan foydalanadilar [3].

$$\Delta T = \lambda * \log_2 \left(\frac{C}{C_0} \right) \quad (1.1)$$

Bu yerda, ΔT - global o'rtacha harorat o'zgarishi, (C) - atmosferadagi CO₂ ning hozirgi konsentratsiyasi, (C₀) - boshlang'ich konsentratsiya, va λ - klimatga ta'sir ko'rsatuvchi sabitdir.

2. Yer Yuzasining Eroziyasi Modeli

Eroziya jarayoni suv, shamol va muz kabi tabiiy kuchlar ta'sirida yer yuzasining asta-sekin yo'qolishidir. Universal Eroziya Tenglamasi (Universal Soil Loss Equation, USLE) er yuzasidan tuproqning yo'qolishi miqdorini baholash uchun ishlatiladi:

$$A = R * K * LS * C * P$$

Bu yerda, (A) - yillik tuproq yo'qotilish miqdori, (R) - yog'in miqdori va uning kuchliligi, (K) - tuproqning eroziyaga moyilligi, (LS) - reliefiga bog'liq koeffitsient, (C) - eroziyaga qarshi kurashish amallari, (P) - eroziyani kamaytirishni mo'ljallangan o'simlik qoplami [4].

Universal Eroziya Tenglamasi (USLE), tuproqning eroziyasi va uning tabiiy va antropogenik omillar ta'sirida yo'qolishini baholashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan keng qo'llaniladigan modellashtirish vositasidir. Bu tenglama tufayli, yer resurslarini boshqarish va muhofaza qilish bo'yicha samarali qarorlar qabul qilinishi mumkin. Quyida tenglamaning komponentlari qisqacha tavsiflanadi:

A - Yillik tuproq yo'qotilish miqdori, tonna/ektar/yil birliklarida ifodalanadi. Bu, bizga ma'lum bir joyda yil davomida necha tonna tuproqning eroziya tufayli yo'qotilishini ko'rsatadi.

R - Yog'in miqdori va uning kuchliligi, yomg'irning yerga tushishi va uning ta'sir kuchini ifodalaydi. Yomg'irning kuchliroq bo'lishi tuproqning eroziyaga uchraydigan darajasini oshiradi.

K - Tuproqning eroziyaga moyilligi, tuproqning tarkibi, tuzilishi va suvni o'tkazuvchanligi kabi xususiyatlarga asoslanadi. Turli tuproq turlari eroziyaga turlicharoq ta'sirchan bo'ladi.

LS - Reliefiga bog'liq koeffitsient, engil yoki keskin yonbag'irning (nishablikning) eroziyani kuchaytirish yoki kamaytirish ta'sirini hisobga oladi. Bu koeffitsient landshaftning mayilligi va uzunligiga bog'liq.

Eroziyaga qarshi kurashish amallari, turli eroziyani oldini oluvchi yoki kamaytiruvchi amallar yoki texnikalarning ta'sirini ifodalaydi. Masalan, qishloq xo'jaligi ekinlarining muayyan turlarini ekish yoki tuproqni qoplaydigan mulchalash texnikasi.

P - Eroziyani kamaytiruvchi o'simlik qoplami, bu esa tuproq eroziyasini pasaytiruvchi yoki oldini oluvchi o'simlik qoplami ta'sirini ifodalaydi. O'simlik qoplami suvning betini eroziyasidan himoya qilib, suv oqish tezligini pasaytiradi va tuproq zarralarini bog'lab turadi.

USLE yordamida, yer egalari, qishloq xo'jaligi muhandislari va atrof-muhit muhofazasi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar tuproqni saqlab qolish va eroziyani kamaytirish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin. Misol uchun, tuproqni qoplash, o'zgaruvchan ekish amaliyotlari yoki eroziya ta'sirini kamaytirish uchun maxsus o'simliklar ekish kabi usullar qo'llanilishi mumkin.

3. Demografik Model

Malthus modeli aholi dinamikasini tahlil qilishda foydalaniladigan eng sodda va eng qadimgi matematik modellardan biridir. Thomas Robert Malthus tomonidan 18-

asrda taklif qilingan bu model, aholi o'sishini eksponentsial sur'atda prognoz qiladi, bu esa aholi soni doimiy o'sish tezligida ortib borishini anglatadi [3].

Model quyidagi tenglama orqali ifodalanadi: $P(t) = P_0 * e^{rt}$

(**P(t)**): (t) vaqtida aholining umumiy soni.

(**P₀**): Boshlang'ich aholi soni. Bu, tahlil boshlanadigan vaqtdagi aholi soni.

(**r**): Aholi o'sish tezligi, bu har yili aholi soni qancha foizga o'sayotganini ko'rsatadi.

(**e**): Eksponentsial doimiy hisoblanadi va uning yaqinlashgan qiymati taqriban 2.71828.

(**t**): Vaqt, odatda yillarda o'lchanadi.

Malthus modeli aholi o'sishining potensial eksponentsial tabiatini ko'rsatadi, ya'ni aholi soni doimiy sur'atda va cheksiz o'saveradi, agar hech qanday chegaralovchi omillar (masalan, oziq-ovqat tanqisligi, kasalliklar, tabiiy resurslarning cheklanganligi) kiritilmasa. Malthus o'zining tadqiqotlarida aholi soni oziq-ovqat mahsulotlarining o'sishidan tezroq o'sishi mumkinligi va bu esa jiddiy muammolarga, xususan oziq-ovqat tanqisligi va aholi orasida qashshoqlik kabi muammolarga olib kelishi mumkinligini ta'kidlagan.

Shunga qaramay, Malthus modeli aholi dinamikasining murakkabligini va real dunyodagi aholi o'sishi uchun chegaralovchi omillarning ta'sirini to'liq aks ettira olmaydi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, aholi o'sishi sur'atlari o'zgaruvchan bo'lib, ko'plab mamlakatlarda demografik o'tish davri kuzatilgan. Bu davrda tug'ilish darajasi pasayib, aholi o'sish tezligi barqarorlasha boshlagan yoki hatto aksiga o'zgargan. Bu holatlar Malthus modelining cheklanganligini va aholi o'sishi prognozlarini tuzishda yanada murakkab modellardan foydalanish zaruratini ko'rsatadi.

Malthus modeli aholi o'sishi haqida sodda, lekin muhim fikrlarni taklif qiladi: Eksponentsial O'sish: Aholi soni tezligi doimiy bo'lsa, vaqt o'tishi bilan eksponentsial sur'atda o'sadi. Bu demak, agar (r) mō'tadildagi o'sish koeffitsienti musbat va doimiy bo'lsa, aholi soni (t) vaqt oqimida tezlik bilan ortadi.

Chegaralanmagan Modellan O'sish: Malthus modeli agar boshqa omillar aralashmasa (masalan, oziq-ovqat yoki boshqa resurslar cheklovi), aholi sonining cheksiz o'sishini bashorat qiladi.

Aholi O'sishining Potensial: Bu model aholi o'sishi uchun potensial tarafni ifodalaydi, lekin haqiqiy dunyoda aholi o'sishi resurslarning mavjudligi, ekologik va iqtisodiy omillar kabi cheklash omillariga duch keladi [10].

Malthusning bu prognozlariga qaramay, bugungi kunda biz ko'rgan aholi o'sish dinamikasi uning modelidan kelib chiqqan eksponentsial prognozlardan ko'ra murakkabroq. O'tgan asrlar davomida, aholi o'sish sur'ati iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik o'zgarishlar tufayli o'zgarib turdi. Ba'zi mamlakatlarda aholi o'sishining sekinlashuvi kuzatiladi, bu esa demografik o'tish nazariyasi bilan izohlanadi. Ushbu nazariya aholi o'sishi tabiatida yuz beradigan o'zgarishlarni, jumladan, tug'ilish va o'lim

darajalari pasayishini va aholi o'sish sur'atlarining vaqt o'tishi bilan o'zgarib borishini ifodalaydi [12].

Shuni ta'kidlash kerakki, real dunyoda aholi dinamikasi sodda matematik modellar bilan to'liq tavsiflanmaydi va aholi o'sishi prognozlarini tuzishda turli xil ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik omillarni hisobga olish talab etiladi.

Xulosa

Geografiyada matematik modellashtirish muammolarni hal qilishning samarali usullaridan biri hisoblanadi. Ushbu modellashtirish orqali biz atrof-muhitni ta'sirchan tarzda tahlil qilib, kelajakdagi o'zgarishlarni oldindan ko'ra bilish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Modellashtirish natijalari asosida qabul qilingan qarorlar ekologik muvozanatni saqlashda va atrof-muhit sifatini yaxshilashda muhim o'rin tutadi.

Malthus modeli aholi o'sishi haqidagi muhokamalarda muhim rol o'ynaydi va bu model orqali biz aholi sonining potensial eksponentsial o'sish jarayonini tushunishga yordam beradi. Ammo, bu modelning sodda taxminlari real dunyodagi aholi dinamikalari uchun chegarali qo'llanuvchanlikka ega. Aholi o'sish sur'atlarida kuzatiladigan sezilarli farqlar, demografik o'tish jarayonlari va turli mamlakatlardagi o'ziga xos ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar Malthusning eksponentsial o'sish modelidan farqli ravishda ro'y beradi.

Bugungi zamonaviy demografik tadqiqotlar aholi o'sishini tahlil qilish uchun ancha murakkab usullardan foydalanadi. Bu usullar iqtisodiy rivojlanish, ta'lim darajasi, salomatlik xizmatlarining sifati, jinsiy tenglik, atrof-muhit va resurslarning cheklanganligi kabi omillarni inobatga oladi. Malthusning asosiy g'oyalari esa, o'sishning iqtisodiy va ekologik jihatlarini chuqurroq tahlil qilish uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Malthus modeli aholi o'sishini tushunishda dastlabki qadam bo'lishi mumkin, biroq bugungi kunda insoniyatning demografik kelajagini prognoz qilish uchun yanada aniqlik va murakkab modellarni qo'llash muhimdir. Bu muammoni hal etishda, resurslarni samarali boshqarish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy-iqtisodiy farovonlikka erishish maqsadida keng ko'lamli yondashuvlar zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1]. Stewart, I. (2009). "In Pursuit of the Unknown: 17 Equations That Changed the World". Profile Books. ISBN: 978-1846685316.

[2]. Clarke, K. C., & Gaydos, L. J. (1998). "Loose-coupling a cellular automaton model and GIS: long-term urban growth prediction for San Francisco and Washington/Baltimore". *International Journal of Geographical Information Science*, 12(7), 699-714.

[3]. Arnell, N. W. (1999). "Climate change and global water resources". *Global Environmental Change*, 9, S31-S49.

[4]. Neitsch, S. L., Arnold, J. G., Kiniry, J. R., & Williams, J. R. (2011). "Soil and Water Assessment Tool Theoretical Documentation Version 2009". Texas Water Resources Institute.

[5]. Абдушукуров А. А., Холмуродов Ф. М. Оценивание квантильной функции в информативной модели случайного цензурирования с двух сторон //Статистические методы оценивания и проверки гипотез. – 2012. – С. 40-45.

[6]. Абдушукуров А. А., Холмуродов Ф. М. Полупараметрическая оценка квантили в информативной модели случайного цензурирования //Статистические методы оценивания и проверки гипотез. – 2011. – С. 144-151.

[7]. Abdushukurov A. A., Holmurodov F. M. Semi-Parametric Estimator of the Quantile in an Informative Model of Random Censoring //Journal of Mathematical Sciences. – 2022. – Т. 267. – №. 1.

[8]. Холмуродов Ф. М. Процентная остаточная продолжительность безотказной работы в информативной модели неполных наблюдений при случайном цензурировании с двух сторон //Труды XI международной ФАМЭБ'2012 конференции. Под ред. Олега Воробьева.—Крас-ноярс-к: НИИППБ, СФУ, 2012.—423 с. – Красноярский государственный торгово-экономический институт, 2012. – С. 372.

[9]. Rayimbaev J. et al. Test Particles and Quasiperiodic Oscillations around Gravitational Aether Black Holes //Galaxies. – 2023. – Т. 11. – №. 5. – С. 95.

[10]. Kholmuradov F. M. Asymptotic properties of semi-parametric estimation from quantile functions in the model of random censoring from both sides //Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology. – 2020. – Т. 2. – №. 3. – С. 21-27.

[11]. Zaxidov D., Xolmurodov F. Ijtimoiy tarmoqlar jamoalarini aniqlashda maksimal haqiqatga o'xshashlik metodini qo 'lash //Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук. – 2022. – Т. 2. – №. 6. – С. 29-33.

[12]. Тиллабаев И. Построение кубатурных формул на прямоугольнике повторным интегрированием //Innovations in Technology and Science Education.- 2022. -Т. 1. - №.1. – С. 248-252.

[13]. Тиллабаев И. О слабо почти совершенных отображениях суперпаракомпактных пространств //Международной научно-практической конференции «современные проблемы прикладной математики и информационных технологий» Uzbekistan, Bukhara-2022 Том-1, 128-129 стр.

[14]. Тиллабаев И. Geometriya kursida parallel va tekislikdagi almashtirishlarni o`qitish uslubiyoti. // Журнал NamDU ilmiy axborotnomasi Том-4, 756-761 стр.ISSN: 2181-0427.

[15]. RA Sobitov, JA Egamov. [Some applications in economics](#). Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions 2 (1), 32-35. January,2024

[16]. Sobitov R.A. Tanlanma va uning xarakteristikalarini mavzusini o'qitishda pedagogik texnologiyalar tahlili. NamDU ilmiy axborotnomasi - Научный вестник НамГУ 2022 йил Махsus сон. 692-694-бетлар

[17]. Sobitov R.A. Use Maple to teach Curves of the second order. International conference on contemporary mathematics and its applications - ICCMA 2021, p.102-103 pages.

[18]. Sobitov R.A. Differential LG - game of many participant players. Middle European Scientific Bulletin. Volume - 16 (2021) September 125-132-pages.

[19]. BT Samatov, MA Xorilov, RA Sobitov, [About one of the problem isaacs for lg- game](#) Scientific Bulletin of Namangan State University 2 (11), 21-27

[20]. Sobitov R.A. Fur'e qatorlarining ba'zi tatbiqlari. NamDU ilmiy axborotnomasi - Научный вестник НамГУ 2024 йил 4-сон. 42-47-бетлар.

[21]. Mamadaliev U.X., Satiboldiev I.R. Nilradikali maksimal uzunlikdagi kvazi-filiform algebra bo'lgan yechiluvchan Leybnits algebrasining to'liqligi // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. – 2022. - №1. 35-39 b.

[22]. Мамадалиев У.Х. [Описание разрешимых алгебр Лейбница с нильрадикалом \$N\(m, n\)\$](#) // Бюллетень Института Математики. - 2020. №1, стр.68-74.

**BINO VA INSHOOTLARNING TO'SUVCHI KONSTRUKSIYALARIDA YENGIL
BETONLARDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI**

Jumayev Shaxriyor Baxtiyor o'g'li

Buxoro muhandislik texnologiya instituti: stajyor o'qituvchi

Hozirgi paytdagi qurilish jarayonida energiya samarador, innovatsion qurilish materiallaridan foydalanish bino va inshootning tan narxi arzon bo'lishi hamda qurilish ishlarini tez fursatda, sifatli amalga oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Xorijiy mamlakatlarda binolarning to'suvchi konstruksiyalari uchun ishlatiladigan qurilish g'ishti o'rniga yengil betondan foydalanish keng tarqalgan bo'lib, mamlakatimizda ham ushbu qurilish materiallarini ishlab chiqarishni keng yo'lga qo'yish, bu yo'nalishda jahon tajribasini qo'llashga alohida e'tibor berilmoqda. So'nggi uch yillikda O'zbekistonda yengil betonlardan foydalangan holda uy-joy qurilishi doimiy yuqori o'sish sur'atlarini namoyon etmoqda. An'anaviy qurilish materiallari (g'isht, yog'och) uchun yuqori narxlar va binolarning umumiy issiqlik yo'qotish ko'rsatkichlari uchun talablarning kuchayishi tufayli, yengil betonlarning yuqorida tavsiflangan afzalliklari yuqori bo'lganligi uchun birinchi o'ringa chiqdi [1]. Yengil betonlardan qurilishda foydalanish orqali binolarning issiqlik-texnik va akustik xususiyatlarini yaxshilash, ularning og'irligini sezilarli darajada kamaytirish, hajmli va ko'p qavatli qurilish, shuningdek, mamlakatning seysmik hududlarida qurilish muammosini muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradi. Yengil betondan foydalanish orqali qurilish xarajatlarini 10-20% ga , qurilish maydonchalarida mehnat xarajatlarini 50% gacha kamaytirishi, mehnat unumdorligini 20% ga oshirishga erishiladi. Qurilish materiallari sanoatining asosiy vazifasi materiallarning samaradorligi, sifati va chidamliligini oshirish, energiya, xom ashyoni tejash, bino va inshootlarning og'irligini kamaytirish va mehnat xarajatlarini kamaytirishdir. Ushbu muammoni hal qilish usullaridan biri binolar qurilishida yengil betonlardan tayyorlangan to'suvchi konstruksiyalar va bloklarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanish ulushining sezilarli darajada oshishi hisoblanadi. Yengil betonlar quruq holatdagi o'rtacha zichligi 1800 kg/m³ gacha bo'lgan barcha turdagi betonlardir. Yengil betonlarni yirik g'ovakli va zich qorishmadan tashkil topgan material deb hisoblash mumkin. O'z navbatida, qorishma zich mayda to'ldiruvchi va mayda g'ovakli qumdan foydalanganda zich bo'lishi mumkin bu esa betonning zichligini ortib ketishiga sabab bo'ladi shuning uchun qorishma tarkibiga bug', ko'pik yoki havo ergashtiradigan qo'shimchalar kiritish bilan g'ovaklikni oshirish mumkin. G'ovak to'ldiruvchili yengil betonlar g'ovak to'ldiruvchilarning xususiyatlariga bog'liq ravishda an'anaviy og'ir betonlardan keskin farq qiladi. G'ovak to'ldiruvchilarning zichligi va mustaxkamligi og'ir beton to'ldiruvchilariga nisbatan sezilarli darajada kam. G'ovak to'ldiruvchilarning bu xususiyatlari yengil beton qorishmasining xususiyatlariga ham, betonning

xususiyatlariga ham taʼsir qiladi [2]. Toʻldiruvchining zich yoki gʻovakliliga qarab, betonning suvga boʻlgan ehtiyoji va beton qorishmasidagi suv miqdori keskin oʻzgaradi bu esa yengil betonning asosiy xususiyatlarining oʻzgarishiga sabab boʻladi. Yengil betonning mustahkamligi bogʻliq boʻlgan asosiy omillardan biri bu suv bilan toʻyingalik darjasidir. Yengil betonda suv bilan toʻyingalik darjasi beton qorishmasining yeng yuqori zichligiga mos keladi va betonning yeng yuqori mustahkamligiga yoki beton qorishmaning yeng yuqori hajm zichligiga muvofiq aniqlanadi. Agar suv miqdori bu qorishmaning toʻyingalik darjasidan ortsa, sement toshining zichligi va betonning mustahkamligi pasayadi [3]. Sunʼiy gʻovak toʻldiruvchili yengil betonning xajmiy ogʻirligi toʻgʻridan toʻgʻri toʻldiruvchining toʻkma zichligiga bogʻliq (1- jadval)

T/r	Gʻovakli toʻldiruvchi turi	Toʻkma zichlik (kg/m ³)	Betonning xajmiy ogʻirligi (kg/m ³)
1	Koʻpchitilgan polistrol ularlari	10-22	200-1000
2	Keramzit	280-970	500-1500
3	Perlit	40-800	500-1500
4	Agloporit	350-860	800-1600
5	Vermikulit	80-760	300-1100

1-jadval Yengil betonning xajmiy ogʻirligi.

1-jadvaldagi maʼlumotlar yordamida yeng past zichlikdagi yengil betonni koʻpchitilgan polistirol granulari yordamida olinishini mumkinligi koʻrsatilgan. Bino va inshootlarning toʻsuvchi konstruksiyalarida yengil betonlardan foydalanishning asosiy afzalliklari ikkita: - birinchidan, konstruksiyaning bugʻ oʻtkazuvchanligi tufayli turar joy binolaridagi honalarning juda yuqori ekologik tozaligiga erishish; - ikkinchidan, quruvchilar malakasiga yuqori talablar qoʻyilmasligi hamda bunday devorlarni qurishda konstruksiyaning ishlash xususiyatlarining sezilarli pasayishiga olib keladigan nuqson juda kam [4]. Mamlakatimizda ishlab chiqarilgan yengil betonlar asosan binolarning toʻsiq konstruksiyalarida ishlatiladi. Yengil betondan tayyorlangan toʻsiq konstruksiyalarini vaznini kamaytirish va yaxshilangan issiqlik himoya xususiyatlarini oshirish hozirgi kundagi qurilish talabidir. Shu bilan birga, binolarning toʻsuvchi konstruksiyalarini issiqlikdan himoya qilish xususiyatlarini yaxshilashning istiqbolli usuli - bu zichligi 300 kg/m³ gacha boʻlgan gʻovakli toʻldiruvchilardan foydalanish, bu esa yengil betonning issiqlik oʻtkazuvchanligini 25-30% ga kamaytiradi. Xulosada shuni taʼkidlab oʻtish joizki, bino va inshootlarning qishki va yoz sharoitlarida energiya samaradorligini oshirishda ularning toʻsuvchi konstruksiyalari uchun ishlatiluvchi yengil betonlarning issiqlik-texnik koʻrsatkichlarini optimallashtirish orqali erishish maqsadga muvofiqdir. Energiya samarador binolar qurilishda yengil betondan foydalanishda uning issiqlik-texnik xususiyatlariga eʼtibor qaratish lozim: ularni nafaqat toʻsuvchi konstruksiyalarda, balki binolarning yuk koʻtaruvchi elementlarida ham ishlatish umuman olganda binoning issiqlik yoʻqotishlarini kamaytirishga yordam beradi. Bundan tashqari, quruq issiq iqlim sharoitida yengil betondan kompleks

foydalanish qurilish sanoati korxonalarida bir turdagi to'ldiruvchilardan foydalangan holda konstruksiyalar va mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyasini sezilarli darajada soddalashtiradi, mehnat xarajatlari, transport xarajatlari va umuman qurilish xarajatlarining pasayishiga olib keladi.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

[1]. Samigov N.A. Darslik. Energiya tejamkor qurilish materiallari. Toshkent. 2015 yil.

[2]. Xodjaev S.A., Yoqubov A.A. Polistirolbetoning energiya samarador binolarda qo'llanishini muammolari. "Arxitektura, qurilish va dizayn ilmiy-amaliy jurnali". 2022-№ 3. 103-107 b.

[3]. Tulakov E.S. Binolarning energiya samaradorlik injeneringi. //O'quv qo'llanma. Samarqand-2020 y. – 242 b.

INCREASE STUDENT ACTIVITY IN THE PROCESS OF COLLECTING AND TEACHING COMPUTER TECHNICAL PARTS**Khonimkulov Ulugbek Suyunbayevich***Jizzakh State Pedagogical University, teacher of the Department of Informatics and Digital Educational Technologies**e-mail: Xonimkulovulugbek1985@gmail.com*

Abstract: *The problem of building personal computer assembly skills in the conditions of a real educational process and a limited set of components is considered. This article discusses the instructions for assembling and configuring computer hardware, i.e. system block parts.*

Key words: *computer, technical parts of the computer, maintenance, computer system, malfunctions, diagnostics.*

In the conditions of the modern dynamic development of society, the complexity of technical and social infrastructure, information becomes the same strategic resource as traditional material and energy resources. In the period of informatization of the society, the skills of collecting the necessary information, making hypotheses, making conclusions and conclusions, and using new information technologies in working with information are of great importance. As in all aspects of our society, reforms are being implemented in the education system, in which the introduction of modern information technologies into the educational process, and solving the problem of computerization of education are important.

Therefore, the importance of using the computer in the educational process and increasing the effectiveness of the lesson is incomparable.

The benefits of computer training are many:

- the time required for students to develop certain skills is reduced;
- the number of tasks to be performed increases;
- accelerating student success;

In a word, the use of computer technologies in the educational process solves the problem of restoring the forms of organizing the educational activities of students. Therefore, computer maintenance is the main task of today.

Since the system unit is the most important unit of the computer, we will consider it in detail. As mentioned earlier, the system unit includes the main electronic devices of the computer.

Therefore, it is considered one of the most important components of the computer.

The composition of the system block is as follows:

- System board;
- Speaker;

- Hard disk (Winchester);
- Power supply unit.

Rules and approximate procedure for assembling a system unit or disassembling a computer system unit. We will consider the sequence of disassembling the computer system unit. To disassemble the system unit of the computer, first of all, it is necessary to turn off the power supply, disconnect all external cables and move the body of the system unit to a lighted and illuminated place.

Assembling the system unit of a personal computer is carried out in reverse order according to the same scheme.

Figure 1. Correct removal of the spinal block.

Figure 2. Disconnecting all external cables.

To disassemble the computer's system unit, you need to open the computer case. It is not always immediately clear how to remove the cover of the computer system unit case. Years later, we are still sometimes surprised. Manufacturers use an endless variety

of ways to connect the case cover. What one person gathers, another can take apart. Sometimes it takes persistence. Fortunately, in most cases open is usually quite simple.

Figure 3. Loosen the cover screws.

When removing the cover of the computer system unit and assembling or disassembling the computer, we can see if it is a standard kit. A standard computer system unit consists of a case, a power supply, a motherboard, a processor, a cooler, one or more memory cards, CD or DVD optical drives, a hard drive, and a video card. In addition, the computer system unit can contain various expansion boards, including modem, sound card, network card, TV tuner, FM tuner, etc. In addition, the system unit can contain various data storage devices, including disk drive etc.

Figure 4. An overview of the computer system unit when open.

The procedure for disassembling the system unit of the computer may be different. Approximate order (sequence) of disassembling the computer system unit It is recommended to follow the following sequence of disassembling the computer system unit:

- Disconnect all cables.
- Remove all expansion boards from the computer, including the video card.
- Remove all memory cards.
- Remove the motherboard assembly with the heatsink and processor.
- Remove the storage media.
- Remove the power supply.

Figure 5. A general view of a computer system unit disassembled

with a power supply installed in it.

The sequence of assembly of the computer system unit is carried out in the following order:

- Installation of storage facilities.
- Installation of motherboard set with processor, cooler and memory board.
- Connect cables for switches and front panel indicators.
- Connecting the drive data cables.
- Installation of electricity supply.
- Connecting the power connector of the computer motherboard.
- Connect the power connector of the disk drives.
- Installing an expansion board, including a video card.
- Checking the correct assembly of the computer system unit and all the components inside.
- Close the cover of the computer system unit.
- Connecting all external cables.
- Turn on the system unit of the computer and check its operation.

Thus, it is a necessary factor in teaching the process of assembling the technical parts of a computer and performing educational tasks for students. But having a personal computer does not always help the student to solve the problems that arise when completing the educational tasks, which affects the educational results. Perhaps we can say that the motivation to study and the individual qualities of the student are important for achieving good results.

REFERENCES USED

1. Гаврилов М. В. Информатика и информационные технологии: учебник для вузов : доп. УМО вузов РФ . – М.: Гардарики, 2006. – 655 с.
2. Глебова Е. А. Влияние компьютерных технологий на развитие молодежной субкультуры // Сибирский педагогический журнал. – 2012. – №3 – с. 135–137.
3. Волков В.Ю., Вепренцева О.Н. Сервис и диагностика компьютерных и микропроцессорных систем. Новомосковск, 2009, 68 с.
4. Герасимов В.В. Опыт войны и пути совершенствования подготовки войск в современных условиях / Герасимов В.В. // Материалы военно-научной конференции 6 марта 2010 года. — М.: «Вестник Академии военных наук», № 2 (31),2010.
5. Кругляк Ю.Л. Комплекс программных тренажеров местных панелей управления ЭВМ «ббиб» / Кругляк Ю.Л., Петрич Д.О., Гусеница Я.Н. // Свидетельство о государственной регистрации программы для ЭВМ №2012616076, правообладатель: ВКА имени А.Ф.Можайского; дата поступления 11.05.2012 г., дата регистрации в Реестре программ для ЭВМ 04.06.2012 г.

6. Кругляк Ю.Л. Программный тренажер инженерного пульта центрального процессора МВК «Эльбрус» / Кругляк Ю.Л., Соловьев Ю.В., Загруднинов Ю.А., Охотников Ю.Ю., Гусеница Я.Н. // Свидетельство о государственной регистрации программы для ЭВМ №2013618506, правообладатель: ВКА имени А.Ф.Можайского; дата поступления 22.07.2013 г., дата регистрации в Реестре программ для ЭВМ 10.09.2013 г

7. Khonimkulov Ulugbek Suyunbaevich. The use of case-study technology in the formation of students' knowledge of computer hardware//JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal.2022 Y. 8(03), 78–81.

8. Хонимкулов Улугбек Суюнбаевич, и Султанов Фаррух Абдураимович. (2022). ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНО-ТВОРЧЕСКОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ НА БАЗЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. ТЖЕ - Тематический журнал образования ISSN 2249-9822, Vol-7-выпуск (Q3-2022), 111–116.

9. Khonimkulov Ulugbek Suyunbaevich. (2022). THE USE OF CASE-STUDY TECHNOLOGY IN THE FORMATION OF STUDENTS' KNOWLEDGE OF COMPUTER HARDWARE. JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 8(03), 78–81. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/YT3KZ>

**ORGANIZATIONAL-PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF
WEB-DESIGN COMPETENCE**

Rakhmonkulov Feruz Pardaboyevich

Teacher of Jizzakh State Pedagogical University

Abstract: *The latest advances in science and technology, along with production, also bring significant changes to the field of education, and the introduction of innovations creates the need to train future specialists to have the ability to adapt to modern conditions and to independently solve professional and life problems, and to teach them to approach them creatively. Therefore, today it is an important factor to develop the competence of future informatics teachers in web design.*

Keywords: *Web design, web competence, web space, graphic information space, project culture.*

INTRODUCTION

Currently, there is almost no field of human activity in which design is not used. Design as a phenomenon of social life that absorbs and adapts new knowledge and technologies to objects has become a broader concept, actively developing in all areas of human creativity, i.e. "project culture".

As a result of the rapid development of the Internet network, a new field of information technology, i.e. web design, has appeared and is developing rapidly. This field, in turn, is considered one of the dynamically developing systems that allow creating a graphic information environment for the creative work of artists, designers and specialists in the field of information technologies. This, in turn, set a task for higher education, including higher educational institutions of pedagogy, to prepare graduates who master web space technologies. That is why teaching web-design to future informatics teachers in pedagogical higher educational institutions is considered one of the important components of their professional training.

MAIN PART

In connection with the joining of our country's higher education institutions to the Bologna process, the educational process in them is being organized based on a competent approach as an important conceptual rule for updating the content of higher education. The concepts of competence and competence are used as the main unit of the updated content. In this work, a special professional competence, i.e. webdesign competence, will be formed in future informatics teachers. This competence is formed in the process of teaching the general professional subject "Web-design" [1, 2].

This describes the development of methodological support for teaching this subject, which allows for the formation of this competence, and the identification of new pedagogical pedagogical conditions for its implementation [3].

The main concepts of the research are as follows:

Methodological support - scientific-theoretical justification of the structure and content of the subject, determined on the basis of the requirements of DTS, in accordance with the educational program, as well as science and technology innovations, optimal educational and methodological complexes necessary for quality education of students, planning and creating didactic tools and methods of teaching [2].

Design (eng. design — project, drawing, picture) is a term describing the appearance of design activities aimed at forming the aesthetic and functional qualities of the environment of objects. [4, 6].

Web design is the design and development of the information architecture of the website with the help of web technologies in order to optimize and artistically formalize the program code for effective movement and use on the Internet. [8].

Competency in web design is preparation for independent design and implementation of the main components of website design [10].

During the research, the structure of modern web design including the following five components was determined (Fig. 1).

Figure 1. Modern web design structure

The information architecture of the website involves working with the principles of organizing information and acting on this structure to help the user quickly find and process the necessary information. It includes a description of the idea of the site, its purpose and mission. The logical structure of the site is a set of pre-designed hyperlinked thematic headings between the documents divided into sections and all pages of the resource. Physical structure - physical placement of files and folders published on the site.

Website creation technologies are divided into two main groups: static and dynamic. Static web pages are located on the server, and upon request, the server sends them to the browser unchanged. Dynamic pages do not exist in a predefined form on the server, but they are created using server-side scripts, which means that at the exact

same address, depending on different conditions, completely different appearance and content can be seen in the browser.

Ease of use is a microergonomic concept that defines the final level of ease of use of an object to achieve a specified goal. Usability of the website is the evaluation of the availability of the website by the potential customer. The evaluated qualities include page loading time, methods of finding the necessary information for users, optimality of the resource structure, design, ease of navigation, etc. Ease of use is an important condition for long-term activity on the Internet. Because if it is difficult for the visitor to use the resource or the information sought does not answer his main questions, he will leave the site [10].

SEO (eng. Search Engine Optimization) is the process of developing a website so that it appears in search engines. In it, the search engines improve the site not only technically, but also by the popularity of the website content, correct location, matching the search queries of users, as a result, the site pages are easily found [13].

Website SEO optimization is divided into three steps below: internal, external and traffic advertising. Internal SEO begins with identifying the semantic core, which is the keywords that attract the most visitors and are written into the website's code. Text, links, and other code structures are optimized so that search engines can successfully find them using keywords.

This structure of modern web design allows future informatics teachers to determine the following requirements for the field of activity related to the design and creation of websites. Such requirements may include the following:

- ability to create architecture and design of websites;
- ability to develop websites using client and server programs; - to know the main methods of website optimization and promotion.

These requirements, in turn, serve as a basis for determining the components of web design competence necessary for future computer science teachers to work on web design.

In order to effectively form web design competence in the study of the subject "Web design" in the field of computer science teaching methodology of higher education institutions of pedagogy, a methodological support model of specialist training including the following levels was developed.

- socio-pedagogical (social order, motivational-purpose component);
- scientific-theoretical (fundamentals of web design competence formation, axiological component, web competence components);
- educational-methodical (ontological, procedural-active, reflexive-evaluative components).

The socio-pedagogical level of the model is professional mobility for the preparation of qualified future informatics teachers who are qualified in the field of web design, competitive in the labor market, have web design competencies, are familiar with

web design technologies, are ready for continuous professional growth and implies the existence of a social order.

RESULTS AND DISCUSSION

The scientific-theoretical level of the model is the requirements of the state educational standard of higher education, the development trends of web design technology, the changing trends of the labor market requirements, the models and principles of professional training, the systematic, person-oriented and competent approach. - design describes the basics of competence formation. The mentioned elements affect the axiological component of the training of future informatics teachers, which focuses on the system of values and attitudes in the use of web technologies in the professional activities of students. At the scientific-theoretical level, we determine the content of the subject "Web-design", which allows us to form web-design competence, as consisting of the following parts: design, design, technology. Each of them, in turn, consists of theoretical, practical, laboratory training, independent education and supervision. (Table 1)

The educational-methodical level of the model includes the following three components.

The ontological component represents the content of the modular subject of general professional science "Web-design". At this stage, in the conditions of the implementation of a competent approach, the field of knowledge characterized by the transformation of the subject-thematic structure of the educational content into a systematic activity is taken into account. The training of future informatics teachers meets the level of development of web technologies and the requirements of the State Education Standard.

Table 1 Content structure of "Web-design" science

Projective	Artistic	Technological
Defining the goals, functions, and audience of the website. Creation of information architecture (logical and physical structure) of the site. Use of usability principles in website design	Understanding of composition, color science and coloristics. Creating options for block compositions, color schemes for the website. Using computer graphics to create a website design	Using static and dynamic technologies to create a website. Basic principles of SEO optimization

It aims to develop systematic thinking, design, research, technological skills, creativity, independence and activity in the field of creating websites. This goal can be achieved by using appropriate forms, methods and tools for the formation of webdesign competencies in future specialists in the field of web-design, including future informatics teachers.

The process-active component is based on such principles as variability, scientificity, convenience, demonstration, activity, systematicity and sequence, individualization of teaching, and professional orientation.

In the reflexive-evaluative component of the model, the low level of webdesign competence formation provides absolute compatibility with the content of DTS and forms the basic capabilities of future specialists, including future informatics teachers.

The secondary level allows the future specialist to engage in active professional activity and in terms of content satisfies the employer's need for this specialist, and the evaluation criterion determines the level of readiness for reproductive activity with elements of creativity.

A high degree should meet the modern requirements of the employer for a specialist, which will allow you to successfully work within the framework of the individual requests of the employer, to solve non-standard tasks depending on the specifics of the activity.

An important role in the formation of web-design competence of future teachers is played by independent work from the general professional subject "Webdesign". The result can be included in the graduate's portfolio, which allows the employer to provide more complete information about the qualifications of the future specialist.

The main goal of independent work is to strengthen the theoretical knowledge and practical skills acquired in the study of the general professional science of "Webdesign". Within the framework of this work, the student must demonstrate knowledge of the theoretical foundations of web technologies, the ability to justify the feasibility of designing a website, including various design components; must have skills such as the ability to use client and server programming technologies.

CONCLUSION

The result of the implementation of the methodical support model of the general professional subject "Web-design" in pedagogical higher education institutions is the training of a specialist with developed web-design competence, who is competitive and in demand in the labor market.

Thus, the introduction of a methodological support model for training future informatics teachers in the field of web design provides the following advantages in the formation of web design competence: modeling activities close to the conditions of a web studio. increase motivation for the winter, provide a person-oriented approach to training, form a level of knowledge that corresponds to the needs of the market. This allows the student to adequately assess his capabilities and achieve the necessary level of professional independence.

REFERENCES

1. Климов В.П., Климова Г.П. Развитие идей дизайн-образования в профессионально-педагогической парадигме: моногр. Екатеринбург: ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.- пед. ун-т», – 2009. – 110 с.
2. Carlos Flavian, Raquel Gurrea, Carlos Orús. Web design: A key factor for the website success. *Journal of Systems and Information Technology* 11(2): 168-184.
3. Rakhmonkulov Feruz Pardaboyevich, & Khonimkulov Ulugbek Suyunbayevich. (2021). Creation of student portfolio in the process of teaching computer graphics in higher education institutions. *JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 6 (11), 212–216.
4. Ткаченко Е.В., Кожуховская С.М. (2004) Дизайн-образование. Теория, практика, траектория развития. Екатеринбург: Аква-Пресс, – 240 с.
5. Нильсен Й. (2003) Веб-дизайн: книга Якоба Нильсена - Пер. с англ. - СПб: СИМВОЛ-Плюс, – 512 с.
6. Krisztina Czakoóvá (2020) Visualization of web design. Conference: 13th annual International Conference of Education, Research and Innovation DOI:10.21125/iceri.2020.2044.
7. Rakhmonkulov Feruz Pardaboyevich. (2021). Problems of teaching web design in the development of web-competencies of future computer science teachers. *JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 7(12), 342–346. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/F9N4W>
8. Rakhmonkulov F.P. & Usarov S.A. (2019). Organization of practical and laboratory activities in the educational process. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 7 (12), pp. 539-547.
9. Tangirov K.E., Jomurodov D. M., Murodkasimova S. K. The importance of e-learning and e-learning resources in individualized learning // *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 2021. Vol 10, Issue 3, March, 2021. – pp. 464-469. <http://dx.doi.org/10.5958/2278-4853.2021.00176.2>
10. Botirov D.B., Tangirov Kh.E., Mamatkulova U.E., Aliboyev S.Kh., Khaitova N.F., Alkorova U.M. (2020). The importance of teaching algorithms and programming languages in the creation of electronic education resources. *Journal of Critical Reviews*, 7(11), 365-368. [doi:10.31838/jcr.07.11.63](https://doi.org/10.31838/jcr.07.11.63)
11. Tangirov Kh. E. The use of electronic educational resources for individualization in the process of teaching algebra in schools // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. Progressive Academic Publishing, UK. 2019, Vol. 7, No. 3, - pp. 43-48.

12. Tangirov Kh.E., Mamatkulova U.E., Khasanov Z.Sh. (2022). Possibilities of individualization of learning in interactive electronic information and educational // Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal: Vol. 2022: Iss. 1, Article 17. 166-175. <https://uzjournals.edu.uz/tziuj/vol2022/iss1/17>
13. Тангиров Х.Э., Маматкулова У.Э. Значение мотивации в использование электронного средства обучения по математике // Научная дискуссия: инновации в современном мире. №8 (28): сборник статей по материалам [XXVIII международной заочной научно-практической конференции.](#) – М., Изд. «Международный центр науки и образования», 2014. – С. 114-119.
14. Тангиров Х.Э., Пардаев Ш.М. Применение информационнокоммуникационных технологий на уроках математики // Молодой ученый. Ежемесячный научный журнал. – Россия, Чита: – 2016. – № 1 (105). – С. 45-47.
15. <https://uz.wikipedia.org/wiki/SEO>

**JAMIYAT VA TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISHDA AXBOROT XAVFSIZLIGI
MUAMMOSINING DOLZARBLIGI, XAVF OMILLARI VA AXBOROT TAHDIDLARI****Bobobekov Shokir Ravshanovich***JDPU o'qituvchisi, e-mail: sh.r.bobobekov@jdpu.uz*

Annotatsiya ushbu maqolada zamonaviy dunyoda eng ustuvor vazifalardan biri bo'lgan axborot xavfsizligi muammosi va uning dolzarbligi, xavf omillari va axborot tahdidlari haqida ma'lumotlar qilingan. Shuningdek, ommaviy globallashuv va zamonaviy aloqa axborot jamiyati sharoitida o'quvchilarning axborot xavfsizligi holati modeli, axborot - ta'lim faoliyati yo'nalishlari va shaxsning axborot xavfsizligiga tahdidlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: *axborot xavfsizligi, jamiyatni axborotlashtirish, xavf, tahdid, axborotning maxfiyligi, axborotning butunligi.*

WAYS TO PREVENT CYBERATTACK AND ITS NEGATIVE EFFECTS

Annotation this article covers the problem of information security, one of the top priorities in the modern world, and its relevance, risk factors and information threats. Also mentioned in the context of mass globalization and modern communication information society are the model of the state of information security of students, the directions of information and educational activities and the threats of the individual to information security.

Keywords: *information security, informatization of society, danger, threat, confidentiality of information, integrity of information*

XX asrning so'nggi choragida insoniyat o'z rivojlanishining yangi bosqichiga - yangi sivilizasiyaning paydo bo'lishini belgilaydigan va zamonaviy madaniyatlar tizimida chuqur o'zgarishlarga olib keladigan axborot jamiyatini qurish bosqichiga kirdi.

Axborot va telekommunikasiya sohasidagi ilmiy-texnik taraqqiyotning yutuqlari jahon darajasidagi axborot tizimini yaratish uchun obyektiv shart-sharoitlarni belgilaydi. Ilmiy-texnik inqilob natijalari asosida axborot jamiyati qurildi va jahon hamjamiyatining yangi sifatga - axborot sivilizasiyasiga o'tish shartlari tayyorlandi.

Jamiyatni axborotlashtirish - bu jamiyatning har bir a'zosiga qonun asosidagi sirlardan tashqari har qanday ma'lumot manbalariga erkin kirishni ta'minlaydigan o'zaro bog'liq siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy omillar majmui [1].

Axborot ta'siriga tahdidlarning yana bir xavfli omili va manbai shaxsiy ma'lumotlardan ruxsatsiz foydalanish, shuningdek maxfiy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan ma'lumotlarni oshkor qilishdir.

Axborot xavfsizligi muammosini o'rganishda "xavf" va "tahdid" tushunchalarini

farqlash kerak. “Tahdid” tushunchasi ostida biz ma’naviy yoki moddiy zararga olib keladigan potensial yoki haqiqiy harakatlarni tushunamiz. Zamonaviy o’qituvchi va talaba xavfsizlikning eng maqbul vositalarini tanlash uchun ma’lumotlarning mumkin bo’lgan tahdidlari, shuningdek uni qayta ishlash va saqlash paytida zaif joylar haqida tasavvurga ega bo’lishi kerak.

P. N. Devyanin fikriga ko’ra, tahdid - bu kimningdir manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo’lgan potensial hodisa, harakat, jarayon yoki hodisa ekanligini ta’kidlaydi [2].

Axborot xavfsizligiga tahdid, odatda, axborotning maxfiyligi, butunligi, erkin foydalanish imkoniyatini barbod qilishga qaratilgandir. Ushbu tahdidlar natijasida axborot sizishi, oshkor bo’lishi, buzilishi, yo’q qilinishi mumkin. [3]. Bunda bir necha o’lchovlarga ko’ra tahdidlar tasnifini keltirish mumkin:

- tahdidlar manbai (ichki va tashqi);
- keltirilgan zarar xususiyati (moddiy yoki ma’naviy zarar ko’rishga olib keluvchi tahdidlar);
- paydo bo’lish ehtimolligi;
- vujudga kelish sabablari.

Axborot xavfsizligining tashqi tahdidlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- sanoat va iqtisodiyotga oid josuslik, shantaj, yolg’on axborot tarqatish;
- axborotni o’g’irlash, yo’q qilish, buzish, bo’linmalarning maromida ishlashiga putur yetkazish maqsadida himoya tizimiga hujum;
- bozorda yetarli miqdorda sertifikatsiya qilingan axborotni muhofazalash vositalarining yo’qligi;
- axborot xavfsizligining amaldagi me’yoriy-huquqiy bazasining to’laqonli emasligi.

Tahdidlarning ichki manbai sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- foydalanishdagi axborotni muhofazalash tizimining takomillashmagani;
- ma’lumotlarni saqlash va qayta ishlovchi texnik-dasturiy vositalarning eskirganligi;
- xodimlar malakasining pastligi;
- lisenziyasiz dasturiy ta’minot vositalaridan foydalanish.

Ko’riladigan zarar nuqtai nazaridan eng xavfli va eng ko’p yuz beradigani xodimlarning bilmasdan yo’l qo’ygan xatolari (masalan, ma’lumotlarni noto’g’ri kiritish, xato natijasida ma’lumotlarni o’chirib yuborish, ehtiyotsizlik, savodsizlik va boshqalar) hisoblanadi. Ko’pincha xuddi mana shu xatolar tashqi tahdid uchun axborot xavfsizligining zaif joyini tashkil qiladi. Ayni vaqtda korxonada ishlamayotgan yoki ishdan bo’shatilganligi natijada xodimlar ham yaxshigina xavf tug’diradi. Negaki, sobiq xodimlar tashkilot ish jarayoni bilan tanish bo’lishadi. Shu sababli, ishdan bo’shatish chog’ida bunday xodimlar uchun axborotdan erkin foydalanish huquqi bekor qilinishi muhim hisoblanadi. Ko’p hollarda ular biror-bir ma’lumotni o’chirib yuborish,

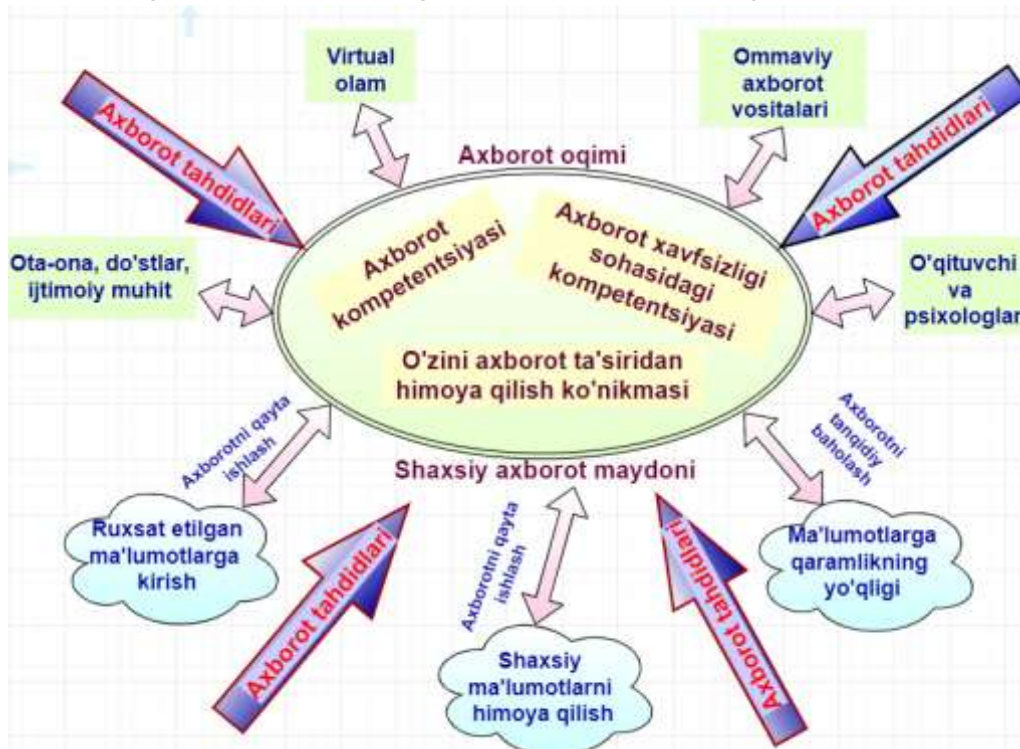
jihozlarga zarar yetkazish, dasturlarning buzilishiga olib keladigan faoliyatni amalga oshirish yoki tizim ustidan nazoratni amalga oshiradilar.

Bugungi kunda axborot ta'siridan himoya qilish muammosi, axborot tahdidlari juda xilma-xilligi va ularning ta'siri har doim ham aniq emasligi sababli axborotni himoya qilish muammosiga qaraganda ancha murakkab. Shu bois, axborot tahdidlarining oldini olish va minimallashtirish nafaqat tashkiliy-huquqiy, psixologik-pedagogik va uslubiy, balki zamonaviy axborot jamiyati hayotining turli sohalarida ham texnik yechimlarni talab qiladi.

O'quvchilarning axborot ta'siriga tahdidlari deganda biz uning sog'lig'iga, ma'naviy-axloqiy sohasiga, shaxslararo munosabatlarga ta'sir qiluvchi, ijtimoiy-pedagogik jihatdan shaxsning hayotiy manfaatlariga xavf tug'diradigan sharoitlar va omillar majmuini tushunamiz [4].

Shu bilan birga, axborot xavfsizligini ta'minlash jarayoni o'quvchi shaxsining axborot ta'siridan kelib chiqadigan tahdidini aniqlash va zararsizlantirish qobiliyatiga asoslanadi. Ushbu qobiliyat o'z-o'zidan yoki o'quvchilarni maqsadli o'qitish jarayonida olinishi mumkin. Shu munosabat bilan o'quvchining axborot xavfsizligini ta'minlash kabi muammoni hal qilish yo'llarini izlash zarurati tug'ildi [5].

1 - rasmda ommaviy globallashuv va zamonaviy aloqa axborot jamiyati sharoitida o'quvchilarning axborot xavfsizligi holati modeli keltirilgan.

1- rasm. O'quvchining axborot xavfsizligi holati modeli

Ta'lim tizimi doirasida talabalar shaxsining axborot xavfsizligi muammosining alohida ahamiyatdan kelib chiqib, maktab o'quvchilari va o'qituvchilarning axborot xavfsizligini pedagogik faoliyatni ta'minlash masalasini ko'rib chiqamiz, bu insoniyat

tomonidan olingan madaniyat va tajribalarni katta avlodlardan kichik avlodlarga o'tkazishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi.

Pedagogik faoliyatning tuzilishi - bu o'qituvchilar va o'qituvchilarning birgalikdagi ta'lim faoliyati maqsadi bilan birlashtirilgan tarkibiy qismlar tizimi. An'anaga ko'ra, yaxlit pedagogik jarayonda amalga oshiriladigan pedagogik faoliyatning asosiy turlari o'qitish va tarbiyaviy ishdur.

Haqiqiy o'quv jarayonida axborot - kommunikasiya texnologiyalari vositalari bilan har xil turdagi o'quv faoliyati, qoida tariqasida, chegaralarsiz amalga oshirilganligi sababli, I. V. Robert bunday keng qamrovli faoliyatni axborot va ta'lim faoliyati deb atashni taklif qiladi. A. A. Kuznesov, G. D. Gleyzer, I. V. Robert tomonidan axborot - ta'lim faoliyati talaba (talabalar), o'qituvchi va axborot texnologiyalari vositalari o'rtasidagi axborot o'zaro ta'siriga asoslangan va o'quv maqsadlariga erishishga qaratilgan faoliyat sifatida ko'rib chiqilgan. Shu bilan birga, talabalar va o'qituvchilar quyidagi faoliyat turlarini bajarishlari lozimli aytilgan:

- o'rganilayotgan obyektlar, hodisalar, jarayonlar, shu jumladan haqiqatan ham sodir bo'layotgan narsalar to'g'risidagi ma'lumotlarni ro'yxatdan o'tkazish, to'plash, saqlash, qayta ishlash, katta hajmdagi ma'lumotlarni uzatish;

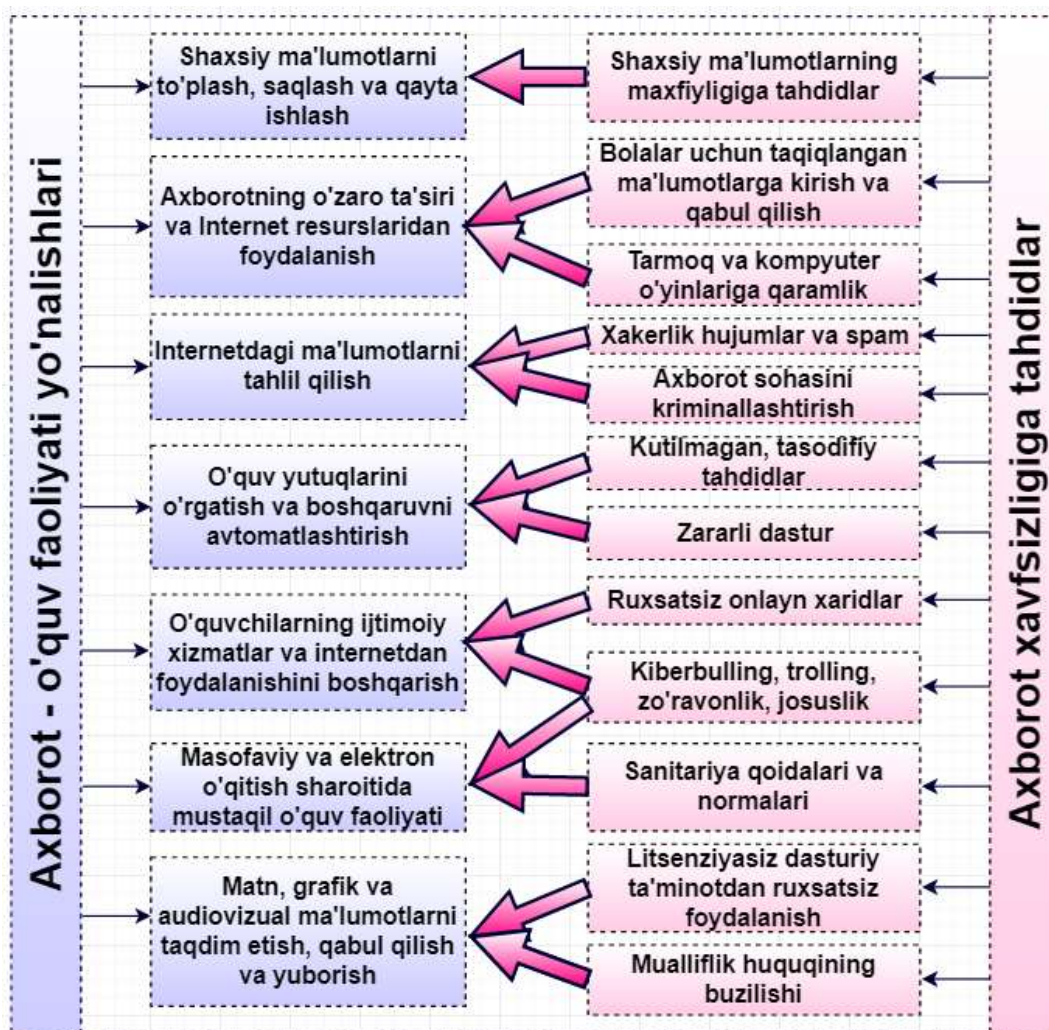
- interfaol dialog - foydalanuvchining dasturiy ta'minot (apparat va dasturiy ta'minot) tizimi bilan o'zaro ta'siri, o'quv materialining mazmuni uchun variantlarni tanlash imkoniyatini ta'minlagan holda yanada rivojlangan muloqot vositalarini amalga oshirish bilan tavsiflanadi;

- real obyektlarni boshqarish;

- ekranda turli xil obyektlar, hodisalar, jarayonlar, shu jumladan haqiqatda sodir bo'lgan modellarning ko'rinishini boshqarish;

- o'quv faoliyati natijalarini avtomatlashtirilgan nazorat qilish (o'zini o'zi boshqarish), nazorat natijalariga ko'ra tuzatish, o'qitish, sinov [6].

Axborot - ta'lim faoliyati yo'nalishlari va shaxsning axborot xavfsizligiga potensial tahdidlarning muvofiqligi 2-rasmda keltirilgan.

2 - rasm. Axborot-ta'lim faoliyati va shaxsning axborot xavfsizligiga tahdidlar

Ijtimoiy tarmoqlardan, kompyuter o'yinlaridan haddan tashqari foydalanishning ta'siri shundaki, zamonaviy o'spirin xatti-harakatlardagi tajovuzkorlik, hasad, ruhiy kasalliklar bilan ajralib turadi, natijada maktab o'quvchilarida nevrozlar soni, depressiv holatlar va boshqa ruhiy kasalliklar ko'paymoqda. Ko'pgina bolalar, asl samimiyligi, har qanday yolg'onga nisbatan sezgirligi bilan, hozirgi xatti-harakatlarning bosimiga qarshi turish ayniqsa qiyin. Bolalar shifokorlarining ta'kidlashicha, bolalarning hissiy muammolari odatiy holga aylanadi, ular haqiqat bilan aloqani yo'qotadilar. Muammo maktab nevrozi va hatto maktabgacha yoshdagi nevrozga aylanadi. Shu bilan birga, o'spirin to'qnashuvlarining keskinligi oshdi, bolalarning o'z joniga qasd qilishlari soni ko'payadi, bolalar ko'cha bolalari bo'lib, ota-onalari bilan farovon yashashdan ko'ra ko'chani afzal ko'rishadi.

Zamonaviy axborot jamiyatida o'quvchilarning ruhiy salomatligiga tahdidlarga quyidagilar kiradi:

- ongni manipulyasiya qilish;
- tarmoq va kompyuter o'yinlariga qaramlik;
- ijtimoiy tarmoqlarda kiberbulling, trolling, qo'rqitish va kamsitish.

Ongni manipulyasiya qilish tahdidi sezilarli ta'sir ko'rsatadi, bu dunyoning

buzilgan tasavvuriga olib kelishi va natijada odamlarning oldindan aytib bo'lmaydigan harakatlariga olib kelishi mumkin, bu jamoat xavfsizligi va umuman jamiyatning o'zini o'zi saqlab qolish uchun tahdiddir [7].

Bolalarning ruhiy salomatligiga zarar yetkazadigan axborot ta'sirining navbatdagi eng muhim tahdidi - bu o'yinga qaramlik, bu o'yinga kuchli psixologik bog'lanishning bir shakli - kompyuter versiyasida virtual dunyoda yashash istagi. O'yinga qaramlikning ayniqsa og'ir shakllari, o'yinga katta pul sarflash, qahva va energetik ichimliklarni iste'mol qilish, o'yindan ajralganda g'azab va g'azablanish, ovqatlanish va uyquni e'tiborsiz qoldirishni o'z ichiga oladi. Inson o'yin o'ynashda o'zini tuta olmaydi, o'z dunyosida yashaydi va qarindoshlari va do'stlari bilan muloqot qilishni xohlamaydi. O'yindan tashqari har qanday vaqt bunday inson uchun azobdir.

Kompyuterda ishlayotganda maktab o'quvchilarining sog'lig'ining yomonlashuvining asosiy sabablari: jismoniy harakatsizlik (harakatsizlik); to'g'ri holatning buzilishi; takroriy monoton harakatlar; elektromagnit nurlanish, statik elektr energiyasi, noqulay mikroiklim va boshqalar ta'sirida yopiq xonada bo'lish.

Yuqoridagilardan quyidagi xulosaga kelish mumkin, o'qituvchilar o'z darslarida va darsdan tashqari mashg'ulotlarida sog'liqni saqlash usullariga ko'proq e'tibor berishlari, sanitariya-gigiyena sharoit va qoidalariga qat'iy rioya qilishlari, ko'rish xavfsizligiga alohida e'tibor berishlari, kompyuterda ishlashda xavfsizlik qoidalari va normalarining bajarilishini nazorat qilishlari lozim.

Bugungi kunda ko'plab zamonaviy yoshlar salbiy (zararli) ma'lumotlar oqimlari orasida yashaydilar. Ushbu tadqiqot doirasida zamonaviy axborot jamiyatida bolalarning axloqiy salomatligiga tahdidlarga quyidagilar kiradi:

- bolalarga tarqatish taqiqlangan ma'lumotlarning ta'siri;
- ekstremizm va terrorizmga aralashish;
- shaxsning axborot huquqlarini cheklash;
- tarmoqdagi noto'g'ri xatti-harakatlar.

Internetda bolalar uchun eng keng tarqalgan tahdidlardan biri bu ochiq-oydin jinsiy materiallarning ko'pligi. Axir, bularning barchasi internetda cheklovlarisiz mavjud. Ko'pincha bu sahifalarni ko'rish hatto shaxsga bog'liq emas, chunki ko'plab saytlarda, masalan, pornografik rasmlarni o'z ichiga olgan qalqib chiquvchi ilovalar mavjud. Shuning uchun bolaning turli manbalardan olishi va uni yetarli darajada qabul qilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarga tayyor bo'lishi juda muhimdir.

Maktab o'quvchilarining axborot xavfsizligini ta'minlash muammosi fanlararo bo'lib, turli fanlarning sa'y-harakatlarini talab qiladi. Oliy ta'lim muassasalari nazariyasi va metodikasi sohasidagi olimlar va mutaxassislar ushbu muammoni hal qilishda bevosita ishtirok etishlari kerak, chunki bo'lajak mutaxassislar axborot xavfsizligini ta'minlashning asosiy subyektlaridan biriga aylanadi.

Yuqorida aytilganlarning barchasidan keyingi kasbiy faoliyatda maktab o'quvchilarining axborot xavfsizligini ta'minlash uchun pedagogika universitetlari

bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarni qayta ko'rib chiqish zarurati kelib chiqadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Богатырева, Ю.И. Информационно-коммуникационные технологии в науке и образовании: учебно-методическое пособие для магистров, обучающихся по направлениям подготовки 050700 «Педагогика», а также аспирантов, соискателей, слушателей курсов повышения квалификации / Ю. И. Богатырева. - Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2010.- 122 с
2. Девянин, П.Н. Теоретические основы компьютерной безопасности / П.Н. Девянин, О.О. Михальский, Д.И. Правиков, А.Ю. Щербаков. - М.: «Радио и связь». - 2000. - 156 с.
3. <https://www.iso.org/>
4. Богатырева, Ю.И. Организация безопасного информационного пространства школьников в Интернете: методические рекомендации для бакалавров и магистров направления 050100 Педагогическое образование, учителей, учащихся и их родителей / Ю.И. Богатырева, А.Н. Привалов, С.В. Пазухина. Тула: Изд-во ТулГУ, 2013. - 96 с.
5. Малых Т.А. Педагогические условия развития информационной безопасности младшего школьника: автореф. дисс. ... канд. пед. наук 13.00.01. / Малых Татьяна Александровна. — Иркутск, 2008. - 35 с.
6. Роберт, И. В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). 37е изд. / И.В. Роберт. М.: ИИО РАО, 2010. - 164 с.
7. Шипова А.В. Манипулирование сознанием и его специфика в современном обществе: дисс.... канд. филос. наук. / А.В. Шипова — Ставрополь, 2007.-156 с.

MODEL OF PEDAGOGICAL INTERACTIVE METHODS DIRECTED TO DEVELOPING THE ARTISTIC-AESTHETIC TASTE OF PRIMARY CLASS STUDENTS THROUGH MUSIC**Davladiyarova Shahzoda Komiljonovna***137 - preschool education**the organization's music director*

Annotation: *This article describes model of pedagogical interactive methods directed to developing the artistic-aesthetic taste of primary class students through music*

Key words: *Method, interactive education, rotation, brainstorming, cluster.*

Today, in the Republic of Uzbekistan, great attention is paid to education and its quality level. Development is growing rapidly in every field, including measures aimed at increasing the effectiveness of preschool education, general education, higher education and further education. At the same time, it is important to pay attention to the personality of the teacher in harmony with the creation of all the conditions at his place of work - the school. A teacher's high pedagogical skills and level of knowledge are undoubtedly one of the important factors of education. An experienced teacher with high pedagogical skills does not simply explain the lesson. If we explain this on the example of music lessons, the teacher's speech skills, playing a musical instrument, singing, using various visual and technical tools play a big role in making the lesson interesting and meaningful. . In music lessons, most of the students sing in imitation of the teacher, follow him, follow his example, the personal "example" of the teacher is important.⁷ Because practical performance takes the leading place in the lesson, no goal can be achieved with a dry narrative style. Carefully organized scientific and pedagogical training is one of the main factors that ensure the effectiveness of education. The teachers actively participating in this process regularly improve their pedagogical skills and serve as an example to others in ensuring the effectiveness of education and training, in bringing up a competent generation responsible for the future. Therefore, it is possible to achieve good results by constantly improving and encouraging the innovative activities and experiences of advanced pedagogues who conduct "Music culture" lessons at every level of education, including general education schools. In connection with the organization of innovative activities on a scientific basis, the most important thing in introducing advanced pedagogical technologies into the educational process is to take into account the readiness and interest of students in this activity and to choose the necessary technology. The main goals and tasks of using pedagogical technologies are as follows It includes: organization, working in cooperation (teacher-

⁷ Акрашина О.А. Методика музыкального воспитания в школе. Москва, Просвещение, 1983-йил.

student interaction), working in groups and individually, ensuring the activity of each student, improving, analyzing, comparing, summarizing, conclusion, control, evaluation, etc.

In the process of teaching subjects, it is appropriate for each teacher to work according to the following preparation system for using pedagogical technologies:

- Defining the topic;
- Setting the goal correctly;
- Determining key words that should be mastered on the topic;
- Tasks 1,2,3,4.... determine;
- Creation of technological process scenario; 1. Individual work; 2. Working as a group (small group) and team; 3. Question-answer, discussion, cluster, brainstorming, etc. with the whole team.
- Regulations;
- Evaluation;
- Conclusion;

Ready-made technologies that have been tested and have positive (high) results are applied to the educational process.⁸

Currently, attention is being paid to the design of educational activities and the use of technologies specific to certain subjects. A similar situation can be seen in the experience of technologyization of music lessons. As an example of this, technologies such as "Concert lessons", "Quiz lessons", "Fun and clever lessons", "Musical journey", "I am a conductor" used by advanced pedagogues can be shown. It is natural that each subject (lesson) has its own characteristics. Music teaching has many unique aspects. This is clearly manifested in its organizational structure and aspects related to practical performance. Therefore, it is possible to effectively use advanced pedagogical technologies in every activity of the lesson. The teacher conducts various activities in the lesson, such as lecture, story, explanation, demonstration, showing, listening, conversation, question-answer, singing as a group, voice tuning exercises, etc. , technologies can be applied according to the ability of teachers and students. This also shows the unique characteristics of a music teacher. Love and interest in the art of music, conduct the lesson in an emotionally uplifting spirit, develop the skills of artistry, directing, dramaturgy, love children, pay attention to their musical abilities and interests, strive to realize them, good singing and musical skills are among them.⁹ Because the features highlighted by the teacher can serve as a technological example for students in the lesson. It is known that a music teacher carries out educational work. It is important for the teacher to have good musical skills, a good voice, to read music, to be able to use various tools wisely and appropriately, to be able to improve the students'

⁸ Muhitdinova SH. S. Musiqa madaniyati darsini samaradorligini oshirishda ilg`or pedagogik texnologiyalarning o`rni va ahamiyati (metodik tavsiya) Buxoro 2021-yil.

⁹ Qodirov R. Boshlang'ich maktabda ko'p ovozli kuylash. – Toshkent, "G'. G'ulom." Nomidagi adabiyot va san'at nashiryoti, 1997-yil.

abilities in educating students through the art of music. A song performed live (playing instruments, singing) in the classroom affects students in a special way and raises their mood. The music teacher should also monitor the lessons. Due to constant observations, the teacher improves his pedagogical skills. He learns to assess the situation, to notice students' inner feelings, interests and abilities. Observation lasts from the first grade to the seventh grade. Effectiveness, convenience, interesting and convenient aspects of the used methods, forms and pedagogical technologies for children are determined.

In conclusion, the more knowledgeable a teacher is, the more knowledgeable he is in his profession and the more skillful he is in using modern pedagogical technologies, the more he can raise the next generation to become a well-rounded and well-rounded person.

LITERATURE.

1. Akrashina O.A. Методика музыкального воспитания в школе. Москва, Просвещение, 1983-yil.
2. Muhitdinova SH. S. Musiqa madaniyati darsini samaradorligini oshirishda ilg`or pedagogik texnologiyalarning o`rni va ahamiyati (metodik tavsiya) Buxoro 2021-yil.
3. Qodirov R. Boshlang`ich maktabda ko`p ovozli kuylash. – Toshkent, “G`. G`ulom.” Nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti, 1997-yil.
4. Rajabova D. Fortepiano mashg`ulotlari. – Toshkent, O`qituvchi, 1994-yil.
5. Qoraboyev U. O`zbek xalq o`yinlari. – Toshkent, “San`at” – 2001-yil.
6. Abralova M, Soliyeva D. Musiqa. O`qituvchilar uchun metodik qo`llanma. Toshkent, G`. G`ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi, 2008 – yil.

**СПОСОБЫ САМОКОНТРОЛЯ УСПЕШНОСТИ УСВОЕНИЯ
ПРЕДМЕТНОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ****Султанова Майя Туйчиевна***преподаватель АЛ САМ ГИИЯ**Академический лицей Самаркандского Института**Иностранных Языков**Республика Узбекистан, г. Самарканд*

Аннотация: *Способы самоконтроля успешности усвоения предметного содержания образования представляют собой различные методы и техники, которые помогают учащимся оценивать свой уровень знаний, навыков и умений в определенной области. Эти способы позволяют студентам самостоятельно оценивать свой прогресс, выявлять слабые места и принимать меры для их устранения. В аннотации к данной теме можно рассмотреть различные методы самоконтроля успешности усвоения предметного содержания образования, такие как тестирование, самооценка, рефлексия, использование различных образовательных технологий и инструментов. Также можно подчеркнуть важность самоконтроля для повышения мотивации и эффективности обучения, а также для развития саморегуляции и ответственности у учащихся.*

Ключевые слова: *самоконтроль, успешность усвоения, предметное содержание, образование, методы самооценки, тестирование, рефлексия, образовательные технологии, мотивация к обучению, саморегуляция*

В современном образовании одним из ключевых аспектов является способность студентов контролировать и оценивать свой собственный процесс обучения. Самоконтроль успешности усвоения предметного содержания играет важную роль в формировании активной и самостоятельной позиции обучающегося. Существует множество способов, которые помогают студентам эффективно контролировать свой процесс обучения. Одним из них является использование методов самооценки, которые позволяют оценить свои знания и навыки в определенной области. Тестирование также является важным инструментом самоконтроля, позволяющим проверить усвоение материала и выявить пробелы в знаниях.

Рефлексия играет также значительную роль в процессе самоконтроля успешности усвоения предметного содержания образования. Анализ результатов обучения, выявление ошибок и определение стратегий для их исправления помогают студентам развивать свои учебные навыки и повышать эффективность обучения. Образовательные технологии также могут быть использованы для поддержки самоконтроля студентов. Они предоставляют возможность для индивидуализации обучения, а также могут предложить различные методики обратной связи, которые

помогут студентам осознать свой прогресс и улучшить результаты. Мотивация к обучению также играет важную роль в успешности самоконтроля. Понимание целей и значимости обучения помогает студентам сохранять мотивацию и стремиться к достижению лучших результатов. Способы самоконтроля успешности усвоения предметного содержания образования являются неотъемлемой частью образовательного процесса, способствуя развитию самостоятельности, ответственности и эффективности обучения студентов. Способность студентов контролировать и оценивать свой собственный процесс обучения имеет множество преимуществ. Она помогает учащимся осознать свои сильные и слабые стороны, выявить пробелы в знаниях и разработать стратегии для их исправления. Самоконтроль также способствует развитию самодисциплины, ответственности и уверенности в своих силах.

В данной работе мы рассмотрим различные способы самоконтроля успешности усвоения предметного содержания образования, такие как методы самооценки, тестирование, рефлексия и использование образовательных технологий. Мы также обсудим важность мотивации к обучению и ее влияние на эффективность самоконтроля. Исследование этих аспектов позволит нам лучше понять, как студенты могут эффективно контролировать свой процесс обучения, повышая качество усвоения знаний и развивая навыки самостоятельности и саморегуляции.

Таким образом, способы самоконтроля успешности усвоения предметного содержания играют важную роль в формировании активной и самостоятельной позиции обучающегося. Этот аспект образовательного процесса становится все более значимым в современном мире, где важно не только получить знания, но и уметь оценить свой прогресс и достигнутые результаты.

Основная часть по теме "Способы самоконтроля успешности усвоения предметного содержания образования" может быть организована следующим образом:

1. Методы самооценки

- Рассмотрение различных методов самооценки, таких как оценка выполненных заданий, анализ результатов тестов, оценка своего уровня знаний по определенной теме.

- Обсуждение важности объективности при самооценке и способы улучшения этого процесса.

- Примеры практических упражнений для развития навыков самооценки.

2. Тестирование

- Изучение роли тестирования в процессе обучения и контроля успеваемости.

- Обсуждение преимуществ и недостатков различных видов тестирования (тесты с выбором ответов, эссе, практические задания).

- Подходы к использованию результатов тестирования для корректировки учебного процесса.

3. Рефлексия

- Описание понятия рефлексии в контексте образования и ее значения для самоконтроля.

- Рассмотрение методов рефлексии, таких как ведение дневника обучения, обсуждение уроков с преподавателем или коллегами, анализ собственного опыта.

- Примеры вопросов для стимулирования рефлексивного мышления и самоанализа.

4. Использование образовательных технологий

- Изучение возможностей современных образовательных технологий для самоконтроля и оценки успеваемости.

- Обсуждение примеров онлайн-платформ и приложений, которые помогают студентам контролировать свой прогресс и оценивать свои знания.

- Рекомендации по эффективному использованию образовательных технологий для самоконтроля.

5. Мотивация к обучению

- Анализ влияния мотивации на эффективность самоконтроля и усвоение предметного содержания.

- Обсуждение методов поддержания и повышения мотивации студентов к обучению.

- Подходы к созданию стимулирующей образовательной среды для развития мотивации и саморегуляции.

Эти разделы могут помочь структурировать основную часть и представить разнообразные аспекты самоконтроля успешности усвоения предметного содержания образования. Каждый из них может быть дополнен конкретными примерами, исследованиями и практическими советами для улучшения процесса самоконтроля студентами.

В заключении можно подвести итоги основных аспектов, рассмотренных в работе, и подчеркнуть их значимость для обучения и развития студентов. Ниже представлен пример структуры заключения:

1. Повторение ключевых моментов

- Обзор основных методов самоконтроля, таких как самооценка, тестирование, рефлексия, использование образовательных технологий и мотивация к обучению.

- Указание на важность этих методов для эффективного усвоения предметного содержания и повышения успеваемости.

2. Значимость самоконтроля для обучения

- Подчеркивание роли самоконтроля в процессе обучения и его влияния на академические достижения студентов.

- Обсуждение преимуществ самоконтроля, таких как развитие ответственности, саморегуляции и повышение мотивации к обучению.

3. Рекомендации для студентов

- Советы по эффективному использованию методов самоконтроля для улучшения усвоения предметного содержания и контроля за своим прогрессом.

- Подчеркивание важности постоянной практики самоконтроля и развития навыков самоанализа.

4. Вызовы и перспективы

- Упоминание вызовов, с которыми сталкиваются студенты при самоконтроле успешности усвоения предметного содержания.

- Обсуждение перспектив развития методов самоконтроля и возможностей современных образовательных технологий для улучшения процесса обучения.

5. Заключительное утверждение

- Важность самоконтроля для достижения образовательных целей и успеха в учебе.

- Призыв к студентам к активному использованию методов самоконтроля для повышения качества образования и личностного развития.

Такое заключение поможет подытожить основные идеи и подчеркнуть их значимость для обучения и развития студентов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Циммерман, Б.Дж. (2002). Статья саморегулируемым учеником: обзор. Теория на практике, 41 (2), 64–70.

2. Пинтрич, П. Р. (2000). Роль целевой ориентации в саморегулируемом обучении. Справочник по саморегулированию, 451-502.

3. Шроу Г. и Мошман Д. (1995). Метакогнитивные теории. Обзор педагогической психологии, 7 (4), 351–371.

4. Винн П.Х. и Хэдвин А.Ф. (1998). Обучение как саморегулируемое обучение. Метапознание в теории и практике образования, 277-304.

5. Боекартс М., Пинтрих П.Р. и Зейднер М. (2000). Справочник по саморегуляции. Академическая пресса.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI
RIVOJLANTIURUVCHI MARKAZLAR ORQALI TARBIYALASHDA SHAXSGA
YO'NALTIRILGAN YONDASHUV

Ergasheva Nodira Ulug`bek qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha ta`lim fakulteti talabasi

ergashevan186@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda rivojlantiruvchi markazlar orqali ta`lim-tarbiya olishi, tamoyillar orqali shakllanishi, bolalarning qobiliyatlari va imkoniyatlar, shaxsga yo`naltirilgan tamoyillar haqida tushuncha berib o`tilgan.*

Аннотация: *В данной статье дано понимание воспитания детей дошкольного возраста через центры развития, формирования через принципы, способностей и возможностей детей, лично-ориентированных принципов.*

Abstract: *In this article, an understanding of preschool children's education through development centers, formation through principles, children's abilities and opportunities, and person-oriented principles has been given.*

Kalit so`zlar: *rivojlantiruvchi markazlar, shaxs, tamoyil, model, ta`lim, qobiliyat, imkoniyat.*

Ключевые слова: *центры развития, человек, принцип, модель, образование, способность, возможность.*

Key words: *development centers, person, principle, model, education, ability, opportunity.*

O`zbekistonda maktabgacha ta`lim tizimining mazmunini yangilash ta`lim-tarbiya jarayonining individuallasuvi, pedagogning bolalar bilan shaxsga yo`naltirilgan muloqotini ta`minlashni nazarda tutadi. Bugungi kunda bolalar maktabgacha ta`lim tashkilotiga moslashtirilmaslik kerak, aksincha maktabgacha ta`lim tashkiloti har bir bola uchun uning qobiliyati, imkoniyati, ruhiy va jismoniy holatlarini e`tiborga olgan holda zarur sharoitlarni yaratishga intilishi kerak.

Har bir bola shaxsining betakrorligi va noyobligini hisobga olgan holda uning shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlarini qo`llab-quvvatlash pedagoglarga ta`lim-tarbiya jarayonida individual yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Maktabgacha ta`lim tashkilotlarida rivojlantirish markazlarini yaratish ta`limiy-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishning muhim omili hisoblanadi.

Guruh xonasida rivojlantirish markazlarini yaratishda maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanishida o`yin faoliyatining yetakchi rolini hisobga olib, bu o`z navbatida har bir bolaning emotsional holatini yaxshilaydi, ularning ijobiy his-tuyg`ularini,

dunyoga, odamlarga, o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabat kompetensiyalarini rivojlantirish, o‘zaro hamkorlikda bo‘lish kabi maktabgacha ta‘lim maqsadlari amalga oshiriladi.

Bugungi kunda bolalar maktabgacha ta‘lim tashkilotiga moslashtirilmaslik kerak, aksincha maktabgacha ta‘lim tashkiloti har bir bola uchun uning qobiliyati, imkoniyati, ruhiy va jismoniy holatlarini e‘tiborga olgan holda zarur sharoitlarni yaratishga intilishi kerak. Har bir bola shaxsining betakrorligi va noyobligini hisobga olgan holda uning shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlarini qo‘llab-quvvatlash pedagoglarga ta‘lim-tarbiya jarayonida individual yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. O‘zbekistonda maktabgacha ta‘lim tizimining mazmunini yangilash ta‘lim-tarbiya jarayonining individuallashuvi, pedagogning bolalar bilan shaxsga yo‘naltirilgan muloqotini ta‘minlashni nazarda tutadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv – bu pedagogning e‘tiborini bolaning ajralmas shaxsiga, uning nafaqat intellektual qobiliyatlari va fuqarolik mas‘uliyat hissini rivojlantirishga bo‘lgan e‘tiborini, balki hissiy, estetik, ijodiy moyilliklari va rivojlanish imkoniyatlariga ega bo‘lgan ruhiy shaxsni rivojlantirishga qaratishdir. Ta‘limning asosiy qadriyatining bunday e‘tirof etilishi shaxsning o‘ziga xos shakllanishidir. Biz har bir bolaga uning xususiyatlarini, hayotiy qadriyatlarini, intilishlarini aniqlash asosida o‘zlarining rivojlanish yo‘llarini tanlash huquqini berishimiz kerak.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim faollik markazida tarbiyalanuvchining o‘zi, ya‘ni bolani shaxs sifatida – uning xohish-istaklari, niyatlari, maqsadlari, noyob kichik hayot tajribasi ekanligi taxmin qilinadi. Shu munosabat bilan ta‘lim jarayoni ta‘lim “bilimlarni kattadan bolaga o‘tkazish” modelidan, “bola tashabbuslari ma‘qullanadigan va bola ta‘lim jarayonida faol ishtirok etadigan” modelga yo‘naltirilishi kerak.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limning maqsadi: bolani o‘ziga xos shakllantirish uchun zarur bo‘lgan o‘zini-o‘zi anglash, rivojlantirish, moslashtirish, boshqarish, himoya qilish, tarbiyalash mexanizmlarini kiritishdan iborat.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim modeli – bizning ta‘lim tizimimizga tanish bo‘lgan bolaga ta‘lim va intizomiy yondashuvni yengishga, pedagoglarni bolalar bilan hamkorlik ko‘nikmalariga, shuningdek, yangi pedagogik texnologiyalarga ega bo‘lishdir. Bola kattalar singari jamiyatning to‘laqonli a‘zosi bo‘lganligi sababli uning huquqlarini tan olish, pedagogik pozitsiyani “yuqoridan” emas, balki yonma-yon va birga olishni anglatadi.

Bugungi kunda har bir bola kattalarning e‘tiborida bo‘lib uning maktabgacha ta‘lim tashkiloti sharoitida barkamol rivojlanishi uchun barcha sharoitlarni yaratib berish muhim vazifadir. Pedagog faqat bola pedagogikasi va psixologiyasi bo‘yicha bilimlarga, faqat bola rivojlanish ko‘rsatkichlari to‘g‘risida ma‘lum miqdordagi bilimlarga ega bo‘lishi kerak emas. Axir, har bir bola yagona va har bir kichikintoyga bo‘lgan munosabat boshqacha bo‘ladi.

Kuzatuvlar pedagogga bola to‘g‘risida ancha ma‘lumot olishga yordam beradi, ya‘ni, boladan nimani kutish, undan nimani talab qilish, bola bilan muloqotda nimani

o'zgartirish kerakligi va unga qanday maqsadlar qo'yish kerakligini. Kuzatish diqqat maqsadli, mazmunli va tizimli bo'lishi shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida rivojlanish markazlarida ta'limiy jarayonlarni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Rivojlanish markazlari bolalarning real shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlari amalga oshiriladigan, bolalar tomonidan shaxsiy tajriba va bilimlar samarali to'planadigan ta'lim muhitidir.

Rivojlanish markazlarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv – bu pedagogning e'tiborini bolaning ajralmas shaxsiga, uning nafaqat intellektual qobiliyatlari va fuqarolik mas'uliyat hissini rivojlantirishga bo'lgan e'tiborini, balki hissiy, estetik, ijodiy moyilliklari va rivojlanish imkoniyatlariga ega bo'lgan ruhiy shaxsni rivojlantirishga qaratishdir. Ta'limning asosiy qadriyatining bunday e'tirof etilishi shaxsning o'ziga xos shakllanishidir. Biz har bir bolaga uning xususiyatlarini, hayotiy qadriyatlarini, intilishlarini aniqlash asosida o'zlarining rivojlanish yo'llarini tanlash huquqini berishimiz kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim rivojlanish markazida tarbiyalanuvchining o'zi, ya'ni bolani shaxs sifatida – uning xohish-istaklari, niyatlari, maqsadlari, noyob kichik hayot tajribasi ekanligi taxmin qilinadi. Shu munosabat bilan ta'lim jarayoni ta'lim “bilimlarni kattadan bolaga o'tkazish” modelidan, “bola tashabbuslari ma'qullanadigan va bola ta'lim jarayonida faol ishtirok etadigan” modelga yo'naltirilishi kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning maqsadi: bolani o'ziga xos shakllantirish uchun zarur bo'lgan o'zini-o'zi anglash, rivojlantirish, moslashtirish, boshqarish, himoya qilish, tarbiyalash mexanizmlarini kiritishdan iborat. Misol tariqasida o'zini namoyon qilish tamoyilini ko'rib chiqaylik. Har bir bolada o'zining intellektual, kommunikativ, badiiy va jismoniy qobiliyatlarini namoyon qilish ehtiyoji bor. Bolaning tabiiy va ijtimoiy qobiliyatlarini namoyon etish va rivojlantirish istagini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash juda muhimdir.

Individuallik tamoyili asosida ta'limiy jarayon tashkil etilganda ta'lim tashkilotining asosiy vazifasi bola shaxsiyatining individual shakllanishi uchun sharoit yaratishdir. Rivojlanish markazlarida ta'limiy faoliyatni tashkil etishda bolaning individual xususiyatlarini (fe'l atvori, odatlari, qiziqishi, rivojlanishida bo'shliq tomoni, intilishi) hisobga olish uning kelgusi rivojlanishiga har tomonlama hissa qo'shish demakligini nazarda tutiladi.

Tanlash tamoyili asosida ta'limiy jarayon tashkil etilganda tanlovsiz bolaning individual xususiyatlari va sub'ektivlikni rivojlantirish, qobiliyatlarini namoyon qilish mumkin emasligi, bola doimiy ravishda tanlashi, ta'lim jarayonini tashkil etishning maqsadi, mazmuni, shakllari va usullarini tanlashda sub'ektiv vakolatlariga ega sharoitda yashashi va tarbiyalanishi pedagogik jihatdan ma'qulligi, aynan buning uchun maktabgacha yoshdagi guruhlarda rivojlanish markazlari zarurligi inobatga olinadi.

Ishonch va qo'llab-quvvatlash tamoyili asosida ta'limiy jarayon tashkil etilganda pedagogik faoliyatni insonparvarlik, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim

texnologiyalari bilan boyitish muhimdir. Bolaga ishonch, o'zini-o'zi anglash va o'zini "men"ligiga bo'lgan intilishlarini qo'llab-quvvatlash, ortiqcha talablar va haddan tashqari nazorat o'rnatmaslik kerak. Tashqi ta'sirlar emas, balki ichki motivatsiya bolani o'qitish va tarbiyalashning muvaffaqiyatini belgilaydi.

Rivojlanish markazlarida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini qo'llash har bir bolaning individual xususiyatlariga mos keladigan usul va vositalarini aniqlaydi

Rivojlanish markazlarida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini qo'llash

No	Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari	Rivojlanish markazlarida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari	Rivojlanish markazlarida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini qo'llash
1.	Tadqiqot texnologiyasi	Fan va tabiat bilimlari, fikrlash, ruksiyalash va matematika	markazida mustaqil izlanib ko'rish, tajriba orqali bilimlarni o'zlashtirishga o'rgatiladi. Bunda bolalarga tayyor berilmaydi. Muammolarni izlash, kashfiyot orqali bilimlarni o'zlashtirish, tajriba o'tkazishga sharoit yaratiladi
2.	Kommunikativ texnologiyasi	San'at va boshqa bilimlar	bolaga o'z fikrini bayon etish, bahslashish, fikrlarni o'zaro yuritish, tasavvurlarini erkin nutq vositasida o'zlashtirishga o'rgatiladi
3.	O'yin texnologiyasi	Syujetli-rolli o'yinlar va o'zlashtirish	bilim, malaka, ko'nikmaga ega bo'lish uchun o'yinlar yaratiladi. Ta'limiy o'yinlar, voqeaband o'yinlar o'zlashtiriladi
4.	Refleksiya texnologiyasi	Til va nutq	bolalarga savollar berilib ularni fikr yuritishga, fikrni o'zlashtirishga o'rgatiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. B.X.Xodjayeov. umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. T.Sano-standart/2017 y.
2. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi 2022 yil
3. R.Yusupova "Maktabgacha tarbiya pedagogikasi" 1993 yil
4. Qodirova F.R., Qodirova R.M. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent 2006 yil

TALABALARGA IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH (PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA VA KORREKSIYA FANI MISOLIDA)

Xalmatova D.A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Pedagogika Universteti talabalarining rivojlanish sharoitida qanday kompetensiyaga ega bo'lishlari va amaliyotda qanday o'qitish metodlarini tanlashi hususida so'z boradi. Bo'lajak pedagoglar uchun egallanishi lozim bo'lgan pedagogiksifat va tayyorgarlik mazmuni yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *talaba, ijtimoiy-gumanitar, fanlar, kompetnsiya, yondashuv, asos, o'qitish metodikasi, takomillashtirish, Kasbiy tayyorgarlik, professional, mutaxassis, kompetensiya.*

Kirish.

Zamonaviy jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy sohalarida ro'y berayotgan o'zgarishlar pedagogga yangi talablarni qo'yadi. Bu keng ko'lamli umumiy madaniy, professional va maxsus vakolatlarga ega, yangi kasbiy talablar va mehnat sharoitlariga munosib javob bera oladigan mutaxassis bo'lishi kerak. Shiddat bilan o'zgarib borayotgan jamiyatda yashash va ishlashga tayyor bo'lgan professional o'qituvchini tayyorlash - bu kasbiy pedagogik ta'lim tizimi oldida turgan strategik vazifadir. Shuning uchun bugungi kunda ta'limning kompetensiya paradigmasiga o'tish dolzarblashmoqda.

Respublikasining Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistnning Taraqqiyot O'zbekiston Stategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi tadqiqot ishimizga dasturul amal bo'lib xizmat qiladi.Mamlakatimizda kasb-hunar ta'limini tashkil etish va rivojlantirish borasida tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu borada oliy ta'lim muassasalarining eng muhim vazifalaridan biri - bu bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishdir. Kasbiy tayyorgarlik - zaruriy kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish asosida yuzaga keluvchi shaxs ijtimoiy kompetentligining o'ziga xos ko'rinishi sifatida izohlanadi. Kasbiy tayyorgarlik o'z-o'zidan yuzaga kelmay balki aniq maqsadlar asosida rejalashtirilgan muayyan bosqichlarni qamrab oladi.

O'zbekiston Respublikasida ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, o'quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi. Hozirgi kunda Prezidentimizning tashabbuslari bilan mamlakatimizda yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalash, yosh avlodning har jihatdan yetuk, jismonan sog'lom, intellektual salohiyatli, ma'nan barkamol ulg'ayishi uchun, shuningdek yoshlarni qilgan mehnati, erishgan yutuqlariga

yarasha rag'batlantirishga qaratilgan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo'li - oliy ta'limda yangicha, ya'ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Kompetent yondashuv talabdan bilim va ko'nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda, o'z navbatida, o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi. Ushbu muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo'li - oliy ta'limda yangicha, ya'ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Kompetent yondashuv tinglovchidan bilim va ko'nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda, o'z navbatida, o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi.

Adabiyotlar tahlili.

Xalqaro tajribaga asoslangan, mahalliy pedagogika va psixologiya yutuqlarini e'tiborsiz qoldirib, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish o'zini oqlamaydi. Shuni ham yodda tutish kerakki, ta'limning integral konstruksiyalarini ilmiy asoslashda chet el olimlari P.Ya.Galperin, A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn ishlariga tayanganlar. Professionallik va kompetentlik bir-biriga o'xshash bo'lsada, har xil ma'noga ega bo'lgan atamalardir. Professionallik deganda nafaqat ma'lum bilimlar, balki mehnatga bo'lgan munosabat, ishning o'ziga xos xususiyatlari tushuniladi. Rivojlangan kompetensiyalar darhol seziladi, chunki professional pedagog o'z ko'nikmalarini rivojlantirishga harakat qiladi, muayyan maqsad va natijalarga erishishga intiladi, ishchan qadriyatlar ishlab chiqaradi va bular odatda ish jarayonining standartiga mos keladi. Kompetentlik esa biroz murakkab mazmunga ega, sababi, nafaqat bilimlarning mavjudligini, balkishu bilan birga ularni qo'llash qobiliyatini ham taqozo etadi. Kompetentlik faqat keng qamrovli baholash va kuzatish paytida aniqlanishi mumkin. O'qituvchining kompetentligini shakllantirish uchun asosiy narsa bu maxsus kasbiy ta'limdir.

Talabalarning kompetentligini oshirishning o'quv-metodik ta'minoti sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlar, amaliy mashg'ulotlarning virtual shakllarini joriy etish, kasbga yo'naltirilgan fanlarni o'qitishdagi kompetensiyaviy yondashuvlar, fanlararo bog'liqlikni aks ettiruvchi amaliy mashg'ulotlar asosida o'qitish ta'limning sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. O'zbek olimlaridan Abdullayeva B.S., Sarimova D.S. Pedagoglarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha kompetensiyalarni rivojlantirish, Ganiyeva S.A. Bo'lajak o'qituvchilarni ekologik kompetentligini rivojlantirish, Xasanov A.A. Muloqot kompetensiyasining tuzilmasi, Nurillayev B.N., Qurbonazarov I.T. Eksperimental masalalar orqali o'quvchilarda ijodiy va amaliy kompetensiyalarni shakllantirish, O.K

Musayev- Kompetensiyaviy yondashuv asosida pedagogik qobiliyatlar kompleksini takomillashtirish(oliy ta'lim muassasasi o'qituvchilari misolida)ish olib borganlar.

Bu esa ushbu fanlar misolida o'qitish metodikasini takomillashtirishga yo' naltirilgan ta'lim mazmuni va o' quvchilarning kompetentligini rivojlantirishdagi zaruriy tayanch va fanga oid kompetensiyalar tarkibini aniqlashtirish, tayanch va fanlarga oid umumiy kompetensiyaviy yondashuvlar asosida o'quvchilarning kompetentligini rivojlantirish modeli va metodlarini takomillashtirish zaruratini asoslaydi. Dotsent S.B.Qorayev, N.I Tirkashev o'zlarining tadqiqot ishlarida „Kompetensiyaviy yondashuvlarga asoslangan ta'limning bir qator jihatlari ko'rib o'tganlar, va kasbiy, amaliy kompetentlik turlari va ularning rivojlanish bosqichlari haqida fikr yuritilganlar. Ular o'z tadqiqot ishlarida Zamonaviy yondashuvlar o'qitish jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalarini o'zaro integratsiyalash orqali o'quvchilarda tayanch va fanga oid xususiy kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadilar. Dunyoning yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuvni kasbiy ta'lim, umumta'lim fanlari standartlari mazmuniga kiritish tamoyillari, ularning pedagogik tizim bo'g'inlaridagi o'zgarishlarga ta'siri, psixologik va metodologik asoslari va xususiyatlari, mustaqil ravishda ta'lim natijalariga erishish konsepsiyasi, kompetensiyaviy yondashuv talqini, shaxsni rivojlantirishga yo'naltirilgan, ijtimoiy va ma'lum bir sohada faoliyatga doir kompetensiyalarga oid ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. O'qituvchilarning kompetentligini oshirishning o'quv-metodik ta'minoti sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlar, amaliy mashg' ulotlarning virtual shakllarini joriy etish, kasbga yo' naltirilgan fanlarni o'qitishdagi kompetensiyaviy yondashuvlar, fanlararo bog'liqlikni aks ettiruvchi amaliy mashg'ulotlar asosida o'qitish ta'limning sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilishlarini bildirib o'tganlar.

Pedagogika fanlari nomzodi Kuliyeva Sh. X va fan o'qituvchisi Sharopova M.R. o'z tadqiqot ishlarida Bo'lajak kasbiy ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda Kompetensiyaviy yondashuv asosida o'z tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar. Ular tadqiqot ishi davomida Ta'lim jarayonida o'quvchilarda shakllantirilishi lozim bo'lgan tayanch kompetensiyalar har bir fan doirasida predmetga oid kompetensiyalarni shakllantirish bilan parallel ravishda olib borilishi maqsadga muvofiq degan fikrlarni ilgari surmoqdalar. Kuliyeva Sh.X. va fan o'qituvchisi Sharopova M.R larning ilmiy ishlarida bo'lajak kasbiy ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyatli jihatlari keltirilgan. Kompetensiya tushunchasiga tavsif berilgan. Bo'lajak o'qituvchi kompetensiyasini rivojlantirishda e'tibor qaratishi lozim bo'lgan jihatlari asoslangan.

V.I.Baidenko I.A.Zimney metodologik tahlil darajalariga mos kelishi asosida kompetensiyaga asoslangan yondashuvning mohiyatini ochib beradi, uning boshqa yondashuvlar bilan aloqasini asoslaydi. Oliy ta'limga kompetensiyaviy yondashuvni

joriy etish muammolarini yanada rivojlantirish uchun ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan quyidagi xulosalar chiqaradi:

- kompetensiyaga asoslangan yondashuv — metodologik uchinchi (konkret-ilmiy) darajadagi yagona, o'ziga xos yondashuv.
- kompetensiyaga asoslangan yondashuvni izohlash mumkin tizimli yondashuv sifatida;
- ta'limda ko'p yondashuv zamonaviy ta'limning eng muhim xususiyati hisoblanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasi omillarida quyidagilar muhim o'rin tutadi:

Psixologik tayyorlash asoslari. Bu asoslarda quyidagilar negiz hisoblanadi:

- bola psixologiyasi bo'yicha bilim berish;
- bola psixologiyasini rivojlantirish bo'yicha metod bilan qurollantirish;
- bola bilan psixologik ishlashga tayyorlash.

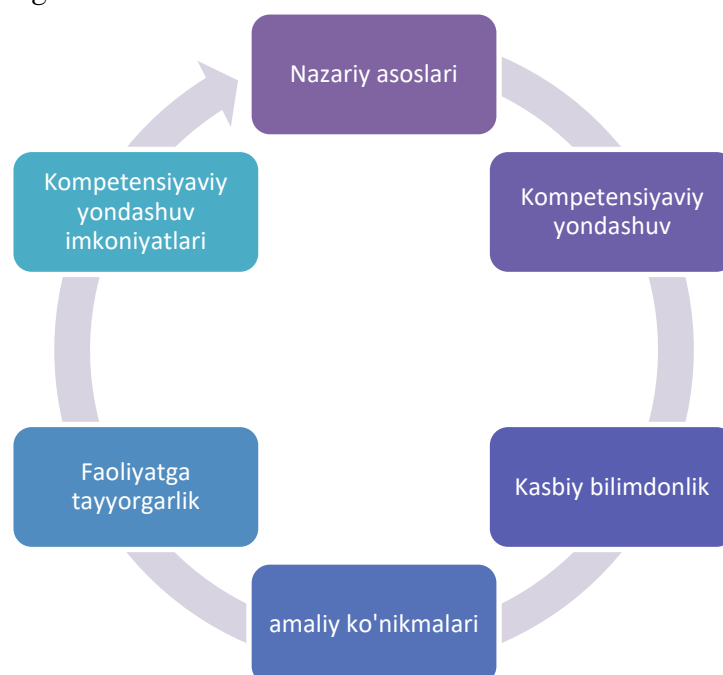
Bunday yondashuv kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda psixologik omillarga tayanish imkonini beradi.

Pedagogik tayyorlash asoslari. Mazkur asoslarning eng muhim tayanchlarini quyidagilar tashkil etadi:

- bolani aqliy rivojlantirish asoslari bilan tanishtirish;
- bolani ijtimoiylashtirish asoslari bilan qurollantirish;
- bolani maktabga tayyorlash asoslari bilan tayyorlash.

Mazkur pedagogik asoslar kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik tayanchlarini beradi.

Shunday qilib kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning psixologik-pedagogik omillari o'ziga xos xususiyatlari bilan muhim ahamiyatga ega.

1.rasm. Komp eten tsiya viy yondashuv asosida bo 'ajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tarbiyalash tehnologiyasinin g nazariy modeli.

Tadqiqot tahlillari asosida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, o'qituvchining professional kompetentligi uning kasbiy (ta'limiy, texnologik, metodologik) tayyorgarlik darajasi hamda o'quvchilarning bilim olishga motivatsiyaning kuchliligi bilan baholanadi. O'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligini o'rganishni quyidagi uch yo'nalishda amalga oshirishni talab etadi: - tarkibiy tuzilishiga ko'ra (funksional savodxonlik, o'qituvchi, kasbiy kompetentlik tushunchalarining o'zaro bog'liqligi); - funkcionalligiga ko'ra (amaldagi tadbiqi); - genetik (faoliyatni o'tmish, bugun va kelajakda o'rganish asosida o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish).

Ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismlariga (maqsad, mazmun, usullar, shakl va vositalar, o'quv natijalari) muvofiq belgilangan yondashuvlar birgalikda mavjud bo'lib, bir-birini to'ldiradi. Tadqiqotchilar kompetensiyaga asoslangan yondashuv ulardan biri bo'lib, amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim jarayoniga hissa qo'shishini ta'kidlaydi, "...o'z mazmunini o'ziga xos shaxsiy komponentlar bilan sezilarli darajada kengaytiradi, bu esa uni insonparvarlikka yo'naltiradi".

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bugungi ta'limni modernizatsiyalash sharoitida oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining kompetensiyasini rivojlantirish va bu jarayonda quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- pedagog kadrlarda kasbiy faoliyat va sohaga tegishli yangi kompetensiyalar va ko'nikmalarni faol o'zlashtirish motivatsiyasini rivojlantirish;
- ta'lim jarayonida sifatga urg'u berish orqali pedagogik jarayonga ijodiy yondashuv va novatorlikni rivojlantirish;
- hamkorlikdagi ta'lim, loyihaviy va muammoli ta'lim elementlarini o'z ichiga olgan «tadqiqotlar orqali ta'lim» kontseptsiyasini amaliyotga keng joriy etish;
- ijodiy seminarlar, kastinglar, master klasslar tashkillashtirish orqali pedagoglar va talabalarni hamkorlikdagi tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish va pedagoglarda tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish va boshqarish sohasidagi zaruriy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish;
- pedagoglarning innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish va tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi maxsus kurslarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim yo'nalishlardan sanaladi.

REFERENCES:

1. Allayorova, S. (2023). Theoretical and methodological basis of the cluster approach in education as the basis of pedagogical innovations. *Science and innovation*, 2(B5), 215-218.
2. Baxtiyorovna, A. S. (2023). Ta'lim jarayonidagi klaster yondashuvi hamda uning nazariy asoslari. *Fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi*, 4(6), 28-34.
3. Allayorova, S. B., Mirsodiqova, R. L. (2023). Oila jamiyatning boshlang'ich ijtimoiy bo'g'ini sifatida. *Konferensiya*, 1(1), 38-40.
4. Allayorova, S. B. (2023). Ta'lim klasterida pedagogik innovatsiyalar tushunchasi. *Mugallim*, 1(1), 219-223.
5. Allayorova, S. B. (2023). Ta'lim samaradorligini o'stirishda integratsiya sharoitining didaktik imkoniyatlari. *Mugallim*, 1(1), 213-218.
6. Allayorova, S. B. (2023). Ta'limda innovatsion uslublarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etishning nazariy asoslari. *NamDU xabarлари*, 2(2), 453-460.
7. Allayorova, S. B. (2022). Ilmiy tadqiqot klasterning nazariy asoslari. *Konferensiya*, 3(3), 174-176.
8. Allayorova, S. B., Ximmataliyev, D. O. (2022). Ta'lim tizimida integratsiya pedagogik innovatsion klasteri. *Konferensiya*, 2(2), 125-127.
9. Allayorova, S. B. (2022). O'quvchilarda didaktik o'yinlar orqali kreativ fikrlashni shakllantirish. *Konferensiya*, 1(1), 431-433.
10. Allayorova, S. B., Janbayeva, M. S. (2022). Formation of Creative Activity in Students Through the Use of Problematic Education in the Educational Process. *International Journal of Development and Public Policy*, 2(3), 110-114.
11. Аллаёрова, С. Б., & Қораев, С. Б. (2021). Ўқиш саводхонлигига кўйилаётган замонавий талаблар (PIRLS халқаро баҳолаш тадқиқотлари мисолида). *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 1538-1541.
12. Allayorova, S. B. (2021). O'quvchilarning tadqiqotchilik va ijodkorlik qobiliyatini shakllantirish. *Eurasian journal of academic research*, 1(8), 411-414.
13. Allayorova, S. B., Turg'unova, M. Q. (2020). Boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik asoslari. *Konferensiya*, 1(3), 10-11.
14. Khalmatova, D. A. (2023). Improvement of independent creative activity of students based on competence approach. *Science and Innovation*, 2(5), 219-223.
15. Xalmatova, D. A. (2023). Aralash ta'limning pedagogik va psixologik asoslari. *Konferensiya Ural*, 1(1), 293-296.
16. Xalmatova, D. A. (2023). Pedagogical and psychological foundations of mixed education. *Konferensiya Ural*, 1(1), 297-300.
17. Xalmatova, D.A., Inomova, Z. I. (2023). Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish. *Konferensiya Ural*, 1(1), 289-293.

18. Alimjanovna, D. X., & Qizi, I. Z. U. (2023). Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish (oliy ta'lim muassasalari pedagogika misolida). *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 290-294.
19. Xalmatova, D. A. (2023). Aralash ta'limning pedagogik va psixologik asoslari. *Mugallim*, 1(7), 253-262.
20. Xalmatova, D. A. (2023). Aralash ta'limning pedagogik asoslari. *NamDu xabarlari*, 1(2), 574-579.
21. Rustamovna, A. S., & Baxromovna, A. M. (2022). OTMda bo'lajak o'qituvchilar o'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirish. *Journal of new century innovations*, 16(1), 13-15.
22. Dusnazarova, M. I. (2022). Legal Regulation of Marriage-Wedding Traditions in Modern Uzbekistan. *Modern Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(11), 23-29.
23. Elamanovna, D. M. (2021, March). Works and environmental education. *Archive of Conferences*, 17(1), 79-80.
24. Astanova, G. A. (2020). Historical truth in the images of women in shakhrizad stories. *Scientific reports of Bukhara State University*, 4(1), 204-207.
25. Aminovna, A. G., & Ozjan, A. O. (2023). Hindi spirit in the tales of one thousand nights. *Journal of education, ethics and value*, 2(4), 47-49.
26. Akhmedov, B. A. (2024). Dialogue Leading to a Problematic Situation and Its Place In School Education. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 28, 17-21.
27. Akhmedov, B. A. (2023). Socratic methods in education based on conflict dialogue. *Sciential Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 1(3), 1-7.
28. Akhmedov, B. A. (2024). Reorganization of teaching manual in higher education in Tashkent region. *Uzbek Scholar Journal*, 24, 13-25.
29. Akhmedov, B. A. (2024). Methods Of Improving the Quality of Dissertation Works in The Exact Sciences of The Tashkent Region. *Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments*, 2(1), 39-57.
30. Akhmedov, B. A. (2023). Socratic dialogue as a response to the challenge of the Epoch. *Sciential Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 1(1), 1-9.
31. Akhmedov, B. A. (2023). Physics is a Science Forming Knowledge About Health. *Diversity Research: Journal of Analysis and Trends*, 1(3), 350-355.
32. Тангиров, И. X., & Ахмедов, Б. А. (2021). Перспективы развития правового государства. *Политика и общество*, 7(18), 178-186.
33. Axmedov, B. A., & Muxamedov, G. I. (2021). Klaster Mobile DGU 09834.
34. Akhmedov, B. A. (2023). Use of information technology in medicine, history, biology, literature, physical education. *Uzbek Scholar Journal*, 22, 17-29.

35. Inomjonov, N., Axmedov, B., & Xalmetova, M. (2023). Kasbiy faoliyatida axborot-kommunikativ kompetentlikni oshirish usullari. *Academic research in educational sciences*, 4(CSPU Conference 1), 580-586.
36. Akhmedov, B. A., & Khimmataliyev, D. O. (2023). The emergence-theoretical aspects of dialogue in education. *Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 1(2), 1-7.
37. Inomjonov, N., Axmedov, B., & Xalmetova, M. (2023). Kasbiy faoliyatida axborot-kommunikativ kompetentlikni oshirish usullari. *Academic research in educational sciences*, 4(CSPU Conference 1), 580-586.
38. Akhmedov, B. A. (2023). Prospects and trends of digital twins in education. *Uzbek Scholar Journal*, 23, 6-15.
39. Akhmedov, B. A., Makhmudova, D. M., & Akhmedjonov, D. G. (2024). Using the Socrates method in improving the quality of education in pedagogical universities. *Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 2(1), 16-24.
40. Samiyeva, M. (2023). RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SOLIQLAR VA BOSHQA MAJBURIY TO ‘LOVLARNI AMALGA OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 1(10), 284-287.
41. Самиева, М. Парпиева, Р. (2023). Зарубежный опыт развития системы системы цифрового образования. Та’лим tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari, 356-358.
42. Самиева, М. (2023). BARQAROR XIZMAT KO ‘RSATISHGA ASOSLANGAN SANOAT KORXONALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI SAMARALI QO ‘LLASH. *International Journal of Economics and Innovative Technologies*, 11(2), 353-359.
43. qizi Samiyeva, M. F., & qizi Madyarova, M. A. (2023). Text mining and it is development stages. *Science and Education*, 4(4), 1346-1352.
44. Sadinov, A., Rajabov, S., & Samieva, M. (2023). Improving waste recycling in Uzbekistan in digital technologies. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 452, p. 05023). EDP Sciences.
45. Samiyeva, M. F. Q. (2023). Barqaror xizmat ko’rsatishga asoslangan biznes modellari sanoat kompaniyalarida raqamli texnologiyalar salohiyatini o’rganish. *Science and Education*, 4(3), 823-828.
46. Narzullaeva, M., Nabieva, F., & Samieva, M. (2022, December). A DATA ANALYTICS APPROACH FOR ASSESSING THE ROLE OF CHAIN SUPERMARKETS IN THE ECONOMY. In *Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems* (pp. 387-394).

IJTIMOIY-GUMANITAR FANLARNI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING
KLASTERLI MUHITI

Allayorova S. B.

Chirchiq davlat pedagogika univiersiteti

Annotatsiya: *maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishni takomillashtirishning klasterli muhiti haqida gap borgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim klasteri, kasbiy ta'limning amaliyotga yo'naltirilgan yo'nalishi, jamiyatning ijtimoiy sohasi, dolzarb vakolatlar, aql, ijtimoiy sohadagi ta'lim klasterining modeli, shaxsning ijtimoiy-faol rivojlanishi.*

Inglizcha Cluster so'zining ma'nolaridan biri o'ziga xos metafora bo'lib, Rossiya iqtisodiyotini raqobatbardosh qiladigan mutaxassislarni tayyorlashning "umumiy hovlisini" qurish istagini anglatadi. Ta'lim klasteri tarmoq asosida o'zaro bog'liq bo'lgan kasb-hunar ta'limi muassasalarining sa'y-harakatlarini sanoat korxonalarini bilan yagona makonga birlashtirishga qaratilgan. Ta'lim klasteri g'oyasi davlatning ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi munosabatlarga aralashuvi tufayli ta'lim muassasalarini moliyalashtirish muammolarini hal qilish, kasbiy ta'limning amaliy yo'naltirilgan yo'nalishini kuchaytirish, uni ishlab chiqarishga yaqinlashtirish orqali mamlakatning mehnat resurslari tanqisligini qoplash uchun amaliy amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasining o'n to'rtta ta'lim klasteri sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining ehtiyojlariga e'tibor qaratib, talabalarning kasbiy faoliyatga bo'lgan harakatining yagona maydonlarini tashkil etadi. Xarakterli narsa: gumanitar mutaxassislar tayyorlash ta'lim klasterlari tashqarisida qolmoqda. Shu bilan birga, bo'lajak yuristlar, psixologlar, sotsiologlar va boshqa gumanitar fanlarning kasbiy tayyorgarligini birlashtirish imkoniyatlarini baholab, ularning ta'lim muassasalarini tayyorlash bugungi kunda o'z klasterlarini yaratishni boshlaydi. Bunday klasterlarning muhim yo'nalishi jamiyatning ijtimoiy sohasi bo'lishi mumkin, unda inson boshqa odamning faoliyati ob'ekti bo'lib xizmat qiladi.

Bunday Klaster integratsiyasi tajribasi Ieupning (Toshkent shahri) Zelenodol filiali psixologiya fakultetida to'plangan bo'lib, u erda uch yil davomida ijtimoiy sohada ta'lim klasteri modelini ishlab chiqish va eksperimental amalga oshirish amalga oshirilmoqda. U ta'lim klasterining an'anaviy modelidan cheklangan joy, o'zaro ta'sir sub'ektlari soni, shuningdek kasbiy faoliyat profilining yo'nalishi bilan ajralib turadi. Ishlab chiqilayotgan modelga psixologiya fakulteti ("ijtimoiy psixologiya" ixtisosligi), bir qator maktablarning ijtimoiy-gumanitar profillari sinflari, shaharning ijtimoiy muassasalari kiradi. O'zaro hamkorlik tomonlarning huquqlari va majburiyatlarini, qo'shma harakatlarning tuzilishi va mazmunini belgilaydigan shartnoma asosida quriladi. Ta'lim va ijtimoiy muassasalarni birlashtirishning ushbu shakli ularning kam himoyalangan

aholi guruhlari bilan birgalikda ishlashini, talabalar va talabalar yoshlarini faol ijtimoiy faoliyatga, ko'ngillilar harakatiga jalb qilishni ta'minlaydi.

Oliy maktab filialining ijtimoiy muassasalar va umumta'lim maktablari bilan integratsiyalashuvining ushbu modelini ta'lim klasteri deb hisoblash mumkin, chunki u kasbiy (talabalar uchun) va kasbiy (talabalar uchun) ta'limning amaliy yo'naltirilgan maydonini shakllantirishga qaratilgan. Yagona amaliyotga yo'naltirilgan makonni yaratish quyidagilar bilan ta'minlanadi:

- * talabalar va maktab o'quvchilarini shaharning ijtimoiy markazlari bilan birgalikda amalga oshiriladigan ko'ngilli harakatlarga jalb qilish,

- * universitet o'qituvchilari va talabalarining maktab o'quvchilarini o'z ichiga olgan ijtimoiy loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirishdagi ishtiroki,

- * talabalarga maxsus kurslarni o'qish va oliy maktab o'qituvchilari tomonidan o'rta maktab o'quvchilari bilan o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish uchun yuqori malakali ijtimoiy xizmat xodimlarini jalb qilish.

Shunday qilib, ijtimoiy sohadagi ta'lim klasterining ishlab chiqilgan g'oyasi ham ta'lim, ham ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan. Birinchisi, shaxs, faoliyat va aloqa sub'ekti, shuningdek, ijtimoiy o'zaro ta'sir va kasbiy faoliyatning vakolatlari bilan bog'liq bo'lgan dolzarb kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Ikkinchisi, etim bolalar, kam ta'minlanganlar, qariyalar, ma'lum bir yashash joyi bo'lmagan odamlarga yordam berish bilan bog'liq ijtimoiy faoliyatga jalb qilishni o'z ichiga oladi, bu hayotning qiymat-semantik xabardorligiga, fuqarolik burchini tushunishga yordam beradi, aholining turli toifalari bilan ishlashda dolzarb kasbiy ko'nikmalarni shakllantiradi, sizning professional tanlovingizni anglashga yordam beradi va professional vazirlikka.

Psixologiya talabalarini ijtimoiy markazlarning hayotiy faoliyatiga jalb qilish (aholiga ijtimoiy yordam markazi, oila va bolalarga yordam markazi, "Nestyshko" bolalar boshpanasi, "ishonch" nogiron bolalar uchun reabilitatsiya markazi va boshqalar) ularga kasbiy faoliyat asoslari bilan tanishish imkoniyatini beradi.

Kasbiy faoliyat bilan tanishish qismli xarakterga ega bo'lmasligi uchun umumiy fakultet rejasi ishlab chiqilgan va amalga oshirilmoqda, bu nafaqat talabalarning kasbiy faoliyat sohasini bosqichma-bosqich bilishini, balki unda talab qilinadigan ko'nikmalarni rivojlantirishni ham ta'minlaydi. Ushbu rejaga ko'ra, birinchi kursdan boshlab talabalar asta-sekin ko'ngillilar harakatiga jalb qilinib, ijtimoiy markazlar mutaxassislari tomonidan o'tkaziladigan turli treninglarda ishtirok etish uchun jalb etiladi. Ikkinchi kursda, o'quv amaliyoti orqali ular shaharning ijtimoiy ob'ektlarini, ularning funksional vazifalarini maqsadli o'rganadilar, ijtimoiy markazlar bazasida o'tkaziladigan tadbirlarda qatnashadilar. Uchinchi to'rtinchi kursda talabalar ijtimoiy markazlar va filialning qo'shma aktsiyalarida qatnashadilar, ijtimoiy-gumanitar sinf o'quvchilari bilan ishlashga jalb qilinadilar (qo'shma treninglar, o'quvchilarga tadqiqot o'tkazishda yordam berish yoki o'rta maktab o'quvchilarini kurs loyihalari doirasida o'z

tadqiqotlarida ishtirok etishga jalb qilish). To'rtinchi-beshinchi kurslarda ijtimoiy markazlar asosida ishlab chiqarish va ilmiy-tadqiqot amaliyoti ko'zda tutilgan. Bu erda ixtisoslashuv fanlari doirasida o'quv jarayonini tashkil qilish uchun ijtimoiy markazlarning resurslaridan faol foydalaniladi, bundan tashqari, ushbu markazlar mutaxassislari tomonidan alohida fanlar olib boriladi.

Kasbiy faoliyatining muvaffaqiyati ularning shaxsiy fazilatlari bilan ta'minlanadigan psixologlarning yuqori malakali mutaxassislari talabalar bilan ishlashga jalb qilish talabalarni o'zlarining shaxsiy rivojlanishining kasbiy talablarga muvofiqi to'g'risida o'ylashga majbur qiladi.

Talabani kasbiy rivojlanishidagi ta'lim klasterining imkoniyatlari mutaxassis psixologning ijobiy qiyofasini yaratish bilan cheklanmaydi, balki o'zini baholash faoliyati ob'ektiga aylantirishga imkon beradigan turli xil diagnostika vositalaridan foydalanishni ta'minlaydi. Shunday qilib, psixologning kasbiy faoliyati aql-idrok kabi fazilatning mavjudligini nazarda tutadi, bu psixologning kasbiy rivojlanishi uchun qo'llanma-amaliyotdir. Intellektuellikning asosiy tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish (aqliy faoliyat madaniyatini egallash, ta'lim, sezgirlik, befarqlik, qabul qilish va tushunish qobiliyati, fidoyilik) va talabalarning o'zlarida ularning rivojlanish darajasini baholashni tashkil etish shaxsga pedagogik ta'sirning ijobiy manbasini ta'minlaydi. O'qituvchi guruh bilan suhbatda aql tushunchasini shakllantirib, psixolog-amaliyotning kasbiy rivojlanishida ushbu sifatning ahamiyatini belgilaydi. Psixolog mutaxassisining shaxsiyatining dolzarb sifati sifatida aql-idrokning ahamiyatini tahlil qilish ijtimoiy markazlarga, ta'lim muassasalariga tashrif buyurish paytida talabalarning amaliy psixologlar faoliyati bo'yicha kuzatuvlarini tahlil qilish asosida amalga oshiriladi (shu bilan birga, amalda talabalar ijobiy va salbiy xatti-harakatlarga duch kelishlari mumkin.).

Talabalar tomonidan o'z aql-zakovati darajasini o'lchashning umumiy rasmini taqdim etgan holda, o'qituvchi olingan natijalardan darsda keyingi muhokama mavzularini shakllantirish uchun foydalanadi.

Bo'lajak psixologlarning kompetensiyalarini rivojlanishini o'lchash alohida yo'nalishga aylanadi, shu bilan birga o'lchov ob'ektlari talabalar turli toifadagi fuqarolar bilan ishlaydigan va turli xil ishlarni bajaradigan psixologlarning amaliy faoliyati bilan tanishish jarayonida ajralib turadi (maslahat berish, ishonch telefonida ishlash, trening o'tkazish, so'rov protokollarini ro'yxatdan o'tkazish va boshqalar).

Ta'lim klasteri umumiy ta'lim muassasasi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Hamdo'stlik tufayli gumanitar Profil sinflarining ijtimoiy yo'nalishi amalga oshirilmoqda. O'zaro munosabatlarning ishlab chiqilgan tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'limning ijtimoiy-gumanitar sohasidagi talabalar mutaxassislik fanlari bo'yicha talabalarning ba'zi o'quv mashg'ulotlarida qatnashishlari mumkin, shuningdek, o'rta maktab o'quvchilarini talabalar bilan birgalikda boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashga, qo'shma ijtimoiy loyihalarni ishlab chiqishga jalb qilish mumkin. Shunday

qilib, "choy kafesi – bag'rikenglik maydoni" ijtimoiy markazining loyihasi ijtimoiy xizmatlar xodimlari, biznes vakillari, shahar ommaviy axborot vositalari, psixologiya fakulteti talabalari va ijtimoiy-gumanitar sinf o'quvchilari ishtirokida amalga oshirildi.

Tarmoq ta'lim klasterlarining shakllanishi jamiyatimizda yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, ijtimoiy taraqqiyotning dolzarb muammolarini hal qilish zarurati bilan belgilanadi. Shu bilan birga, faoliyatda, odamlar o'rtasidagi munosabatlarda sotsializmning ustuvorligi, insonga nafaqat "pul ishlab chiqaruvchi" sifatida emas, balki ijtimoiy sub'ekt sifatida munosabat ta'lim muassasalarining ijtimoiy institutlar, shu jumladan hokimiyat instituti bilan o'zaro munosabatlarining bunday shakllarining faol rivojlanishini nazarda tutadi. Insonning o'zida sotsializmi rivojlantirish uchun sharoit yaratiladi.

"Ijtimoiy" Klaster modelida kasbiy ta'limning bir yo'nalishi bo'yicha yopilishning hojati yo'q, u ko'p tarmoqli bo'lishi mumkin. Unga kelajakdagi yuristlar, iqtisodchilar, ijtimoiy ishchilar va boshqalarni kiritish. Jamiyat bugungi kunda aholining iqtisodiy faol qismiga aylanmaganlardan olishi mumkin bo'lgan turli xil imtiyozlarni kengaytiradi. Shu bilan birga, talabalarni turli xil ijtimoiy faoliyat turlariga jalb qilish talabalarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi. Ijtimoiy sohadagi ta'lim klasteri modelining eng muhim xususiyati uning harakatchanligi, faoliyat markazini yangi paydo bo'layotgan muammolarga tezda yo'naltirishdir. Shunday qilib, bugungi kunda kelajakdagi psixologlar, yuristlar, iqtisodchilar inqirozga qarshi tadbirlarda (maslahat, trening va boshqalar) to'liq ishtirok etishlari mumkin. Ta'lim muassasalari va ijtimoiy xizmatlarning kichik shahar miqyosidagi integratsiyalashuvining sinovdan o'tgan modelini ta'lim klasteri modeli sifatida ko'rib chiqib, uni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilash mumkin. Bularga bitta shahar hududida joylashgan va turli vazirlik va idoralarga bo'ysunadigan tashkilotlar va muassasalarni gumanitar mutaxassislar tayyorlash bo'yicha oliy o'quv yurtlari bilan birlashtirish kiradi. Bunday modelning samaradorligi tarmoq vazirliklarining alohida mintaqa makonida ijtimoiy muammolarni hal qilishda kompleks yondashuvlarni amalga oshirishda o'zaro hamkorligi bilan ta'minlanadi. Mahalliy ta'lim klasterlarini shakllantirishda kompaniyaning ijtimoiy tashkil etilishining u yoki bu sohasini o'z ichiga olgan tarmoq vazirliklarining sa'y-harakatlarini birlashtirish kasbiy kareradagi individual harakatlarning muvaffaqiyati, yosh avlodning ijtimoiy-faollik rivojlanishining kaliti bo'lishi mumkin, shu bilan birga ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun qo'shimcha resurslarni taqdim etadi.

REFERENCES:

47. Allayorova, S. (2023). Theoretical and methodological basis of the cluster approach in education as the basis of pedagogical innovations. *Science and innovation*, 2(B5), 215-218.

48. Baxtiyorovna, A. S. (2023). Ta'lim jarayonidagi klaster yondashuvi hamda uning nazariy asoslari. *Fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi*, 4(6), 28-34.
49. Allayorova, S. B., Mirsodiqova, R. L. (2023). Oila jamiyatning boshlang'ich ijtimoiy bo'g'ini sifatida. *Konferensiya*, 1(1), 38-40.
50. Allayorova, S. B. (2023). Ta'lim klasterida pedagogik innovatsiyalar tushunchasi. *Mugallim*, 1(1), 219-223.
51. Allayorova, S. B. (2023). Ta'lim samaradorligini o'stirishda integratsiya sharoitining didaktik imkoniyatlari. *Mugallim*, 1(1), 213-218.
52. Allayorova, S. B. (2023). Ta'limda innovatsion uslublarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etishning nazariy asoslari. *NamDU xabarлари*, 2(2), 453-460.
53. Allayorova, S. B. (2022). Ilmiy tadqiqot klasterning nazariy asoslari. *Konferensiya*, 3(3), 174-176.
54. Allayorova, S. B., Ximmataliyev, D. O. (2022). Ta'lim tizimida integratsiya pedagogik innovatsion klasteri. *Konferensiya*, 2(2), 125-127.
55. Allayorova, S. B. (2022). O'quvchilarda didaktik o'yinlar orqali kreativ fikrlashni shakllantirish. *Konferensiya*, 1(1), 431-433.
56. Allayorova, S. B., Janbayeva, M. S. (2022). Formation of Creative Activity in Students Through the Use of Problematic Education in the Educational Process. *International Journal of Development and Public Policy*, 2(3), 110-114.
57. Аллаёрова, С. Б., & Қораев, С. Б. (2021). Ўқиш саводхонлигига кўйилаётган замонавий талаблар (PIRLS халқаро баҳолаш тадқиқотлари мисолида). *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 1538-1541.
58. Allayorova, S. B. (2021). O'quvchilarning tadqiqotchilik va ijodkorlik qobiliyatini shakllantirish. *Eurasian journal of academic research*, 1(8), 411-414.
59. Allayorova, S. B., Turg'unova, M. Q. (2020). Boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik asoslari. *Konferensiya*, 1(3), 10-11.
60. Xalmatova, D. A. (2023). Improvement of independent creative activity of students based on competence approach. *Science and Innovation*, 2(5), 219-223.
61. Xalmatova, D. A. (2023). Aralash ta'limning pedagogik va psixologik asoslari. *Konferensiya Ural*, 1(1), 293-296.
62. Xalmatova, D. A. (2023). Pedagogical and psychological foundations of mixed education. *Konferensiya Ural*, 1(1), 297-300.
63. Xalmatova, D.A., Inomova, Z. I. (2023). Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish. *Konferensiya Ural*, 1(1), 289-293.
64. Alimjanovna, D. X., & Qizi, I. Z. U. (2023). Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish (oliy ta'lim muassasalari pedagogika misolida). *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 290-294.
65. Xalmatova, D. A. (2023). Aralash ta'limning pedagogik va psixologik asoslari. *Mugallim*, 1(7), 253-262.

66. Xalmatova, D. A. (2023). Aralash ta'limning pedagogik asoslari. *NamDu xabarlari*, 1(2), 574-579.
67. Rustamovna, A. S., & Baxromovna, A. M. (2022). OTMda bo'lajak o'qituvchilar o'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirish. *Journal of new century innovations*, 16(1), 13-15.
68. Dusnazarova, M. I. (2022). Legal Regulation of Marriage-Wedding Traditions in Modern Uzbekistan. *Modern Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(11), 23-29.
69. Elamanovna, D. M. (2021, March). Works and environmental education. *Archive of Conferences*, 17(1), 79-80.
70. Astanova, G. A. (2020). Historical truth in the images of women in shakhrizad stories. *Scientific reports of Bukhara State University*, 4(1), 204-207.
71. Aminovna, A. G., & Ozjan, A. O. (2023). Hindi spirit in the tales of one thousand nights. *Journal of education, ethics and value*, 2(4), 47-49.
72. Akhmedov, B. A. (2024). Dialogue Leading to a Problematic Situation and Its Place In School Education. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 28, 17-21.
73. Akhmedov, B. A. (2023). Socratic methods in education based on conflict dialogue. *Sciential Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 1(3), 1-7.
74. Akhmedov, B. A. (2024). Reorganization of teaching manual in higher education in Tashkent region. *Uzbek Scholar Journal*, 24, 13-25.
75. Akhmedov, B. A. (2024). Methods Of Improving the Quality of Dissertation Works in The Exact Sciences of The Tashkent Region. *Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments*, 2(1), 39-57.
76. Akhmedov, B. A. (2023). Socratic dialogue as a response to the challenge of the Epoch. *Sciential Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 1(1), 1-9.
77. Akhmedov, B. A. (2023). Physics is a Science Forming Knowledge About Health. *Diversity Research: Journal of Analysis and Trends*, 1(3), 350-355.
78. Тангиоров, И. X., & Ахмедов, Б. А. (2021). Перспективы развития правового государства. *Политика и общество*, 7(18), 178-186.
79. Axmedov, B. A., & Muxamedov, G. I. (2021). Klaster Mobile DGU 09834.
80. Akhmedov, B. A. (2023). Use of information technology in medicine, history, biology, literature, physical education. *Uzbek Scholar Journal*, 22, 17-29.
81. Inomjonov, N., Axmedov, B., & Xalmetova, M. (2023). Kasbiy faoliyatida axborot-kommunikativ kompetentlikni oshirish usullari. *Academic research in educational sciences*, 4(CSPU Conference 1), 580-586.
82. Akhmedov, B. A., & Khimmataliyev, D. O. (2023). The emergence-theoretical aspects of dialogue in education. *Sciential Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 1(2), 1-7.

83. Inomjonov, N., Axmedov, B., & Xalmetova, M. (2023). Kasbiy faoliyatida axborot-kommunikativ kompetentlikni oshirish usullari. *Academic research in educational sciences*, 4(CSPU Conference 1), 580-586.
84. Akhmedov, B. A. (2023). Prospects and trends of digital twins in education. *Uzbek Scholar Journal*, 23, 6-15.
85. Akhmedov, B. A., Makhmudova, D. M., & Akhmedjonov, D. G. (2024). Using the Socrates method in improving the quality of education in pedagogical universities. *Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 2(1), 16-24.
86. Samiyeva, M. (2023). RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SOLIQLAR VA BOSHQA MAJBURIY TO ‘LOVLARNI AMALGA OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 1(10), 284-287.
87. Самиева, М. Парпиева, Р. (2023). Зарубежный опыт развития системы системы цифрового образования. Та’лим tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollar, 356-358.
88. Самиева, М. (2023). BARQAROR XIZMAT KO ‘RSATISHGA ASOSLANGAN SANOAT KORXONALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI SAMARALI QO ‘LLASH. *International Journal of Economics and Innovative Technologies*, 11(2), 353-359.
89. qizi Samiyeva, M. F., & qizi Madyarova, M. A. (2023). Text mining and it is development stages. *Science and Education*, 4(4), 1346-1352.
90. Sadinov, A., Rajabov, S., & Samieva, M. (2023). Improving waste recycling in Uzbekistan in digital technologies. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 452, p. 05023). EDP Sciences.
91. Samiyeva, M. F. Q. (2023). Barqaror xizmat ko’rsatishga asoslangan biznes modellari sanoat kompaniyalarida raqamli texnologiyalar salohiyatini o’rganish. *Science and Education*, 4(3), 823-828.
92. Narzullaeva, M., Nabieva, F., & Samieva, M. (2022, December). A DATA ANALYTICS APPROACH FOR ASSESSING THE ROLE OF CHAIN SUPERMARKETS IN THE ECONOMY. In *Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems* (pp. 387-394).

TA'LIM KLASTERI MUHITIDA PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR LOGISTIKASI

Allayorova S. B.

Chirchiq davlat pedagogika unviersiteti

Annotatsiya: *maqolada ta'lim klasteri muhitida pedagogik innovatsiyalar logistikasi.*

Kalit so'zlar: *ta'lim klasteri, kasbiy ta'limning amaliyotga yo'naltirilgan yo'nalishi, jamiyatning ijtimoiy sohasi, dolzarb vakolatlar, aql, ijtimoiy sohadagi ta'lim klasterining modeli, shaxsning ijtimoiy-faol rivojlanishi.*

Kirish

O 'zbekiston jamiyatining postindustrial formatsiyaga o' tishi ta ' lim tizimiga yangi axborot va xizmatlar yaratuvchi "bilim xodimlari" sifatida yosh avlod fuqarolarini tayyorlashdan iborat bo ' lgan talablarni belgilaydi. Bu ta'limning innovatsiyalarga aksiologik yo'nalishini belgilaydi, chunki kognitiatni faqat innovatsiyalarga asoslangan ta'lim muhiti sharoitida tayyorlash mumkin.

Ichki ta'limda bunday muhitni yaratish juda faol, ammo bu jarayon postindustrial jamiyat shartlariga javob beradigan, pedagogik innovatsiyalarni shakllantirishning butun yo'lini qamrab oladigan metodologiyaga muhtoj. Bunday metodologiyaning asosi sifatida logistika harakat qilishi mumkin, bu g'oyaning paydo bo'lishidan tortib, unga qiziqqan shaxslarga etkaziladigan pedagogik yangilikda uning dizayniga qadar innovatsiyalarni rivojlantirishning to'liq tsikli ta'minlaydigan mexanizmdir.

"Logistika" atamasi iqtisodiyotda paydo bo'ldi, uning yordami bilan tashkilotga xos bo'lgan oqimlarni boshqarish qonuniyatlarini o'rganadigan fan va shu bilan birga tegishli muammolarni hal qilish bilan bog'liq amaliy faoliyat sohasi tasvirlangan. Oqim ma'lum bir vaqt oralig'ida ma'lum bir yo'nalishda harakatlanadigan elementlar to'plami sifatida qaraladi, bu davrda har qanday birlikda o'lchanadi. Har qanday muassasada ko'plab oqimlar mavjud – axborot, moddiy, xizmat ko'rsatish, moliyaviy va boshqalar. Ularni qamrab olgan holda, logistika har qanday oqimni optimallashtirish metodologiyasi [4] ijtimoiy tizimlarda va shu bilan birga ushbu tizimlarni boshqarishning samarali usuli.

Bu logistikani iqtisodiy bilimlar sohasidan ta'lim sohasiga jalb qilish, uni alohida ta'lim tashkilotlari yoki ularning birlashmalari tasniflanishi mumkin bo'lgan ta'lim tizimlari faoliyatiga tatbiq etish uchun asos yaratadi. Ikkinchisi hududiy ta'lim klasterlari tomonidan taqdim etilgan bo'lib , ular tarkibiga mintaqaning umumiy ta'lim makonini yaratish uchun mintaqaviy ta'lim vazirligi (yoki universitet) homiyligida gorizontall integratsiya tamoyili bo'yicha birlashtirilgan ko'p bosqichli ta'lim va boshqa tashkilotlar to'plami bo'lgan ta'lim xoldinglari kiradi.

Bunday ta'lim tizimlarining rivojlanishi innovatsiyalarni boshqarishga asoslangan bo'lib, bu bizga ushbu faoliyatning metodologiyasi va mexanizmini ochib beradigan

"pedagogik innovatsiyalar logistikasi" tushunchasini kiritishga imkon beradi. Pedagogik innovatsiyalar logistikasini rivojlantirish modellari (paradigmaları) ta'rifi bilan biz tadqiqotimizning maqsadini bog'laymiz.

Ushbu maqolada keltirilgan tadqiqotning maqsadi ta'lim xoldingidagi yangiliklarni boshqarish metodologiyasi va mexanizmi sifatida pedagogik innovatsiyalar logistikasini rivojlantirish paradigmalarini aniqlashdir.

Tadqiqot gipotezasi shuni ko'rsatadiki, belgilangan paradigmalar pedagogik innovatsiyalar logistikasining qiymat, mazmun va instrumental asoslarini shakllantiradi, bu esa uni amalga oshirish va rivojlantirish samaradorligini oshiradi.

Ishtirokchilar. Tadqiqot Ulyanovsk viloyatining ta'lim xoldingi asosida amalga oshirildi: innovatsion platformalar bo'lgan ta'lim tashkilotlari (maktabgacha, umumta'lim, bolalar uchun qo'shimcha ta'lim, kasb-hunar ta'limi). 15 yil davomida (2003/2004 yildan 2017/2018 o'quv yiliga) tadqiqot davom etar ekan, ularning soni har yili o'zgarib turdi (66 dan 132 gacha ta'lim tashkilotlari), yiliga o'rtacha 100 ta muassasani tashkil etdi.

Usullari. Innovatsion faoliyat natijalariga ko'ra, xolding ishtirokchilari har yili amalga oshirilayotgan innovatsion loyihaning texnik topshirig'i bilan belgilangan hisobot materiallari to'plamini (ishini) taqdim etdilar (nazariy ishlanmalar, uslubiy materiallar, o'quv dasturlari, me'yoriy hujjatlar, tahliliy ma'lumotnomalar, maqolalar, qo'llanmalar, monografiyalar va boshqalar). Hammasi bo'lib biz 1492 ta ishni yig'dik va qayta ishladik. Ularda mavjud bo'lgan innovatsion ish natijalari tahlil va umumlashtirish mavzusiga aylandi, ta'lim xoldingida pedagogik innovatsiyalar logistikasini rivojlantirish paradigmalarini aniqlash uchun asos bo'ldi.

Ta'lim tashkilotlarining innovatsion faoliyatining adabiy manbalari va natijalarini tahlil qilish, ta'lim xoldingida pedagogik innovatsiyalar logistikasini rivojlantirish paradigmalarini aniqlash muammosini hal qilishga qaratilgan mantiqiy umumlashtirish (induksiya va deduksiya) usul sifatida ishlatilgan.

Joriy asrda mahalliy ta'limda "logistika" toifasi juda faol qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda ta'lim logistikasi va pedagogik logistika kabi tushunchalar orqali ta'limdagi logistika masalalarini ochib beradigan ikkita ilmiy pozitsiya shakllandi.

"Ta'lim logistikasi" atamasi yordamida ta'limdagi oqimlarni o'rganish usullarini (moddiy, moliyaviy, axborot va boshqalar) birlashtirgan fan, shuningdek, shu asosda ta'lim tizimining barqaror ishlashini belgilaydigan amaliy faoliyat sohasi tasvirlangan. Har qanday muassasada (maktabda, universitetda) ta'lim logistikasi o'quv fanlari, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy yordamning uzluksizligini ta'minlaydi va shu orqali ta'lim maqsadlari to'plamiga erishadi.

Shu ma'noda, ta'lim logistikasi ta'limning pedagogik maqsadlari va mazmuni, uning shaxs va uning rivojlanishiga yo'naltirilganligi uchun tashqi vositadir. Ta'lim logistikasini ta'lim muassasasi infratuzilmasiga yo'naltirilgan boshqaruv deb ta'riflash mumkin. Bunday infratuzilma o'qituvchilarning ishini qo'llab-quvvatlaydigan yoki

unga to'siqlar yaratadigan sharoitlarni shakllantiradi, ammo u pedagogik faoliyat sifatini belgilamaydi. Ushbu holatni e'tiborsiz qoldirish, ta'lim tizimini ko'rib chiqishda infratuzilma tarkibiy qismlarini "almashtirish" va pedagogik tarkibiy qismlarni almashtirishga olib kelishi mumkin.

Pedagogik logistika infratuzilma masalalariga emas, balki ta'lim tashkilotida amalga oshiriladigan pedagogik tizimga e'tibor qaratadigan pedagogik tarkibiy qismlarga qaratilgan. Shunga ko'ra, bunday logistikaning maqsadi o'quv jarayonining samaradorligi va sifatini ko'paytirishdir. Ushbu ilmiy pozitsiyaga muvofiq ishlaydigan mualliflar pedagogik logistikani fan va faoliyat sohasi sifatida tushunadilar, uning predmeti pedagogik oqimlarni boshqarish – bilim, o'qitish, axborot, sog'liqni saqlash, psixologik oqim, boshqaruv oqimlari, talabalar oqimi, ta'lim oqimi va boshqalar. birlashtirish, bu oqimlar pedagogik tizimni uyg'unlashtiradi, jarayon va natijalarni aniqlaydi ta'lim tashkilotida ta'lim va tarbiya

Shu bilan birga, pedagogik oqimlarni boshqarish pedagogik logistika amalga oshiriladigan tizimning ishlashini ta'minlashga qaratilgan, ammo rivojlanishini ta'minlamaydi. Bunday ustuvorlikning yo'qligi va ma'lum darajadagi yutuqlarni ko'paytirishga e'tibor uni ta'lim logistikasi bilan birlashtiradi va ularning mintaqaviy ta'lim xoldingini boshqarish masalalarida cheklanganligini aniq ko'rsatib beradi. Pedagogik innovatsiyalar logistikasiga klasterli yondashuv asosida ikkita logistikani birlashtirganda ushbu cheklovni engib o'tish mumkin. Uning asosiy g'oyasi bir vaqtning o'zida ta'lim tashkilotida amalga oshiriladigan pedagogik tizimni va uni qo'llab-quvvatlovchi infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan. "Pedagogik innovatsiyalar logistikasi" atamasi bilan biz "pedagogik yangiliklarni ishlab chiqarish, sinovdan o'tkazish va amalga oshirish uchun etarli sharoitlarni yaratish, shuningdek, olingan natijalarni targ'ib qilish uchun ta'lim tizimidagi jarayonlar va oqimlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan nazariy tadqiqotlar va amaliy faoliyat sohasini" tushunamiz.ta'lim muhiti". Bunday logistikaning maqsadi pedagogik innovatsiyalarning barqaror oqimini shakllantirish uchun ta'lim xolding oqimlarini uyg'unlashtirishdir. Ikkinchisi ham faoliyat natijasi, ham hududiy ta'lim klasterini rivojlantirish omilidir.

Pedagogik innovatsiyalar logistikasi ishlaydigan oqimlarni uning ta'lim tizimining infratuzilma yoki pedagogik tarkibiy qismlarining ishlashi yoki rivojlanishiga yo'naltirilganligini tavsiflovchi parametrlar asosida tavsiflash mumkin. Parametrlar maydonida biz beshta ipni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- pedagogik (ta'lim va tarbiya oqimlari) - ta'lim tizimining haqiqiy pedagogik tarkibiy qismlarining kombinatsiyasi natijasida hosil bo'ladi;
- infratuzilma-ta'lim tizimining moddiy va iqtisodiy resurslari bilan belgilanadi;
- integrativ-ma'lumot (ma'lumot) va ularni ta'lim klasterida ko'chirish vositalarini, odamlar muloqot qiladigan sharoitlarni birlashtiradi;

- shovqin oqimi-odamlarning ta'lim tizimining mavjud status-kvosini saqlab qolish istagi bilan shakllanadi, bu uning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan sharoitlarni keltirib chiqaradi;

- pedagogik innovatsiyalar oqimi - "logistika infratuzilma va pedagogik tizimni rivojlantirishga bir vaqtning o'zida yo'naltirilganligi bilan"shakllanadi. U ta'lim munosabatlari sub'ektlarining faoliyati va faoliyati samaradorligini oshirishni ta'minlaydigan ta'lim tizimiga pedagogik yangiliklarni ishlab chiqish va joriy etishga qaratilgan faoliyati bilan shakllanadi.

Pedagogik innovatsiyalar va ta'lim xoldingi logistikasini rivojlantirish yo'nalishlari logistika mafkurasi bilan belgilanadi, bu sub'ektlarning dunyoga, odamlarga, voqealarga, faoliyatga, sodir bo'layotgan o'zgarishlarga bo'lgan munosabatlari tizimini aks ettiruvchi qarashlar to'plami. Biz uni beshta paradigma (modellar, echim namunalari) – aksiologik, gumanitar, o'zaro ta'sir paradigmasi, mazmunli va texnologik bilan konkretlashtirishni taklif qilamiz. Ular pedagogik innovatsiyalar logistikasini amalga oshirish va rivojlantirish uchun qiymat, mazmun, shuningdek instrumental asosni shakllantiradi.

Ulardan birinchisining mohiyati logistikaning ta'lim xoldingining rivojlanishiga hissa qo'shadigan resurslar va sharoitlarga qiymat munosabatiga yo'naltirilganligi bilan belgilanadi: pedagogik yangiliklar va innovatsiyalar, innovatsiyalar va logistika sub'ektlari, Klaster ishtirokchilari va ularning munosabatlari, umuman xolding. Innovatsion izlanishlarni rag'batlantirish va tanishtirish usullarini ishlab chiqish, innovatsion faoliyatda o'zini o'zi anglash uchun shart-sharoitlarni ta'minlash, innovatorlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va shunga o'xshash masalalarni hal qilish pedagogik innovatsiyalar logistikasini rivojlantirishning aksiologik yo'nalishini belgilaydi.

Gumanitar paradigma logistika g'oyasi bilan shaxsning o'zini o'zi yangilash manbai sifatida ochib berilishi mumkin. Ta'lim xoldingida odamlar pedagogik innovatsiyalar oqimining asosiy bo'g'ini-uning manbai, innovatsiyalarni tartibga soluvchilar va ularning iste'molchilari, logistika sub'ektlari hisoblanadi. Xoldingni rivojlantirish uchun sharoit yaratib, logistika unda ishtirok etadigan har bir inson – o'qituvchi, rahbar, ekspert, maslahatchining innovatsion salohiyatini ochib berishga yordam beradi. Bu o'qitish (malaka oshirish va qayta tayyorlash), professional jamoalarga (uyushmalar, klublar, maktablar) jalb qilish, konsalting va sub'ektlarni innovatsiyalar sohasidagi muvaffaqiyatlarga tayyorlashga qaratilgan boshqa faoliyat turlari orqali amalga oshiriladi.

Ushbu faoliyat shakllarining barchasi ta'lim xolding sub'ektlarining o'zaro ta'siriga asoslangan bo'lib, ular pedagogik innovatsiyalar kabi mahsulotni yaratish va ilgari surishga qaratilgan kelishilgan birgalikdagi faoliyati orqali logistikaning ahamiyatini ochib beradi. O'zaro ta'sir paradigmasi logistika istiqbollari quriladigan ikkita mustaqil vektorni belgilashga imkon beradi. Ulardan biri xolding ishtirokchilarining bir - biri

bilan va klasterga tashqi muhitda bo'lgan sheriklar bilan munosabatlarining xilma-xilligini belgilaydigan ichki va klasterlararo o'zaro ta'sir mexanizmini takomillashtirish bilan belgilanadi. Shubhasiz, ushbu o'zaro ta'sirning samaradorligi turli omillar bilan belgilanadi, ular orasida quyidagilar aniqlanadi: xolding tarkibiga kiruvchi ta'lim tashkilotlari rahbarlarining harakatlarini sinxronlashtirish sifati, tegishli maqsadlarning mavjudligi, yondashuvlar va printsiplarni tanlash, shakllar, usullar va vositalar, bunday o'zaro ta'sirni baholash mezonlari. Ikkinchi vektor xolding ichidagi va undan tashqaridagi pedagogik yangiliklarning harakati (diffuziya, uzatish, tarqalish) bilan bog'liq. An'anaviy va o'ziga xos xususiyatlarga moslashtirilgan muammolarni, shuningdek o'zaro ta'sirning yangi shakllarini qo'llash pedagogik innovatsiyalar oqimining etarli miqdori, xilma-xilligi va sifatini ta'minlashga imkon beradi.

Ta'lim xoldingida turli xil oqimlarni tashkil etuvchi elementlarning harakatiga muvofiq to'rtinchi, mazmunli paradigma paydo bo'ladi. Uning pedagogik innovatsiyalar logistikasining vazifalaridan birini aks ettiruvchi asosiy tezisi oqimlarning predmet tomonini va ularning xususiyatlarini (tipik va o'ziga xos tarkib), bunday ta'sir natijasida yuzaga keladigan oqimlar, hodisalar va xususiyatlarning o'zaro ta'sirini har tomonlama o'rganishdir. Moddiy paradigma asosida logistikaning mustaqil vazifalari pedagogik innovatsiyalar oqimining dinamik xususiyatlarini o'rganish, shuningdek oqimlarga ta'sir qilish va boshqarish usullarini aniqlashdir.

Ushbu muammolarni hal qilishni izlash bizni pedagogik innovatsiyalar logistikasini instrumental takomillashtirish zarurligiga qaratadigan texnologik paradigmani amalga oshirish bilan bevosita bog'liq. Ushbu jarayon bir necha yo'nalishda sodir bo'lishi mumkin va ulardan biri sifatida siz ta'lim xoldingida ko'plab yuqori sifatli va turli xil pedagogik yangiliklarni yaratish vositalari va usullarini izlashni belgilashingiz mumkin. Raqamlashtirish, o'yinlashtirish, ekspert baholash va boshqalar texnologiyalari an'anaviy logistika usullarini (tizimlar nazariyasi, murosalar nazariyasi, rejalashtirish usullari, "o'z vaqtida" tushunchasi va boshqalar) haqiqiy ta'lim muammolarini hal qilish uchun yangilash va/ yoki moslashtirishga imkon beradi. Ushbu o'zgarishlar pedagogik innovatsiyalar logistikasini baholashda yangi yondashuvlarni va tegishli amaliy echimlarni – mezonlar va ko'rsatkichlarni aniqlash, ma'lumotlarni qayta ishlash algoritmlari va samaradorlik monitoringini faol izlash bilan birga bo'lishi tushunarli.

Xulosalar

Xulosa qilib aytganda, pedagogik innovatsiyalar logistikasi va uning mintaqaviy ta'lim xoldingidagi rivojlanish paradigmalarni ko'rib chiqish natijalarini sarhisob qilish mumkin.

Iqtisodiyotda paydo bo'lgan "logistika" tushunchasi bir vaqtning o'zida ijtimoiy tizimlarda mavjud bo'lgan turli xil oqimlarni boshqarish bilan bog'liq fan va amaliy faoliyatni tavsiflaydi. Shu asosda logistika gorizontal integratsiyalashgan ta'lim muassasalari klasteri bo'lgan ta'lim xoldinglari faoliyatiga taalluqlidir.

Ta'limda logistikani qo'llash "ta'lim logistikasi" va "pedagogik logistika" toifalarining paydo bo'lishiga olib keldi. Ularning yordami bilan ta'lim tizimining infratuzilma va haqiqiy pedagogik tarkibiy qismlarining barqaror ishlashini ta'minlashga qaratilgan nazariy tushunchalar va empirik echimlar tavsiflanadi. Asosiy g'oyasi innovatsiyalarga asoslangan rivojlanish bo'lgan ta'lim xoldingining vazifalari nuqtai nazaridan ta'lim va pedagogik logistika imkoniyatlari juda cheklangan. Ushbu cheklovni pedagogik innovatsiyalar logistikasi yordamida engib o'tish mumkin, bu ham pedagogik tizimni, ham ta'lim xolding infratuzilmasini rivojlantirishga qaratilgan. Ta'limda menejmentning uslubiy asosi va amaliy manbai bo'lgan pedagogik innovatsiyalar logistikasi ta'lim xoldingidagi bir qator oqimlarni uyg'unlashtirishga qaratilgan, ular orasida pedagogik (ta'lim va tarbiya oqimlari), infratuzilma (moddiy va moliyaviy), integrativ (axborot va odamlar), shovqin oqimi, pedagogik yangiliklar oqimi.

Ta'lim xoldingini boshqarish nazariyasi va amaliyoti sifatida pedagogik innovatsiyalar logistikasi beshta paradigma bilan belgilanadigan yo'nalishlarda rivojlanmoqda. Aksiologik paradigma xolding sub'ektlarining ta'lim innovatsiyalariga bo'lgan qadriyat munosabatini, gumanitar – xoldingda logistika sub'ekti sifatida insonning ustuvorligini ta'kidlaydi. O'zaro ta'sir paradigmasi xolding ichida ham, undan tashqarida ham aloqalar va munosabatlarning rivojlanishi bilan bog'liq. Mazmunli paradigma xoldingda oqimlarni tadqiq qilishni tashkil etishni, pedagogik innovatsiyalar logistikasini texnologik – instrumental takomillashtirishni o'z ichiga oladi.

Pedagogik innovatsiyalarning logistikasi va uni amalga oshirish doirasi va rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydigan paradigmalar ta'lim xoldinglarini boshqarish bilan bog'liq istiqbolli ilmiy tadqiqotlar va faoliyat sohasidir.

REFERENCES:

93. Allayorova, S. (2023). Theoretical and methodological basis of the cluster approach in education as the basis of pedagogical innovations. *Science and innovation*, 2(B5), 215-218.
94. Baxtiyorovna, A. S. (2023). Ta'lim jarayonidagi klaster yondashuvi hamda uning nazariy asoslari. *Fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi*, 4(6), 28-34.
95. Allayorova, S. B., Mirsodiqova, R. L. (2023). Oila jamiyatning boshlang'ich ijtimoiy bo'g'ini sifatida. *Konferensiya*, 1(1), 38-40.
96. Allayorova, S. B. (2023). Ta'lim klasterida pedagogik innovatsiyalar tushunchasi. *Mugallim*, 1(1), 219-223.
97. Allayorova, S. B. (2023). Ta'lim samaradorligini o'stirishda integratsiya sharoitining didaktik imkoniyatlari. *Mugallim*, 1(1), 213-218.
98. Allayorova, S. B. (2023). Ta'limda innovatsion uslublarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etishning nazariy asoslari. *NamDU xabarlar*, 2(2), 453-460.

99. Allayorova, S. B. (2022). Ilmiy tadqiqot klasterining nazariy asoslari. *Konferensiya*, 3(3), 174-176.
100. Allayorova, S. B., Ximmataliyev, D. O. (2022). Ta'lim tizimida integratsiya pedagogik innovatsion klasteri. *Konferensiya*, 2(2), 125-127.
101. Allayorova, S. B. (2022). O'quvchilarda didaktik o'yinlar orqali kreativ fikrlashni shakllantirish. *Konferensiya*, 1(1), 431-433.
102. Allayorova, S. B., Janbayeva, M. S. (2022). Formation of Creative Activity in Students Through the Use of Problematic Education in the Educational Process. *International Journal of Development and Public Policy*, 2(3), 110-114.
103. Аллаёрова, С. Б., & Қораев, С. Б. (2021). Ўқиш саводхонлигига кўйилаётган замонавий талаблар (PIRLS халқаро баҳолаш тадқиқотлари мисолида). *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 1538-1541.
104. Allayorova, S. B. (2021). O'quvchilarning tadqiqotchilik va ijodkorlik qobiliyatini shakllantirish. *Eurasian journal of academic research*, 1(8), 411-414.
105. Allayorova, S. B., Turg'unova, M. Q. (2020). Boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik asoslari. *Konferensiya*, 1(3), 10-11.
106. Xalmatova, D. A. (2023). Improvement of independent creative activity of students based on competence approach. *Science and Innovation*, 2(5), 219-223.
107. Xalmatova, D. A. (2023). Aralash ta'limning pedagogik va psixologik asoslari. *Konferensiya Ural*, 1(1), 293-296.
108. Xalmatova, D. A. (2023). Pedagogical and psychological foundations of mixed education. *Konferensiya Ural*, 1(1), 297-300.
109. Xalmatova, D.A., Inomova, Z. I. (2023). Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish. *Konferensiya Ural*, 1(1), 289-293.
110. Alimjanovna, D. X., & Qizi, I. Z. U. (2023). Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish (oliy ta'lim muassasalari pedagogika misolida). *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 290-294.
111. Xalmatova, D. A. (2023). Aralash ta'limning pedagogik va psixologik asoslari. *Mugallim*, 1(7), 253-262.
112. Xalmatova, D. A. (2023). Aralash ta'limning pedagogik asoslari. *NamDu xabarlari*, 1(2), 574-579.
113. Rustamovna, A. S., & Baxromovna, A. M. (2022). OTMda bo'lajak o'qituvchilar o'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirish. *Journal of new century innovations*, 16(1), 13-15.
114. Dusnazarova, M. I. (2022). Legal Regulation of Marriage-Wedding Traditions in Modern Uzbekistan. *Modern Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(11), 23-29.
115. Elamanovna, D. M. (2021, March). Works and environmental education. *Archive of Conferences*, 17(1), 79-80.

116. Astanova, G. A. (2020). Historical truth in the images of women in shakhrizad stories. *Scientific reports of Bukhara State University*, 4(1), 204-207.
117. Aminovna, A. G., & Ozjan, A. O. (2023). Hindi spirit in the tales of one thousand nights. *Journal of education, ethics and value*, 2(4), 47-49.
118. Akhmedov, B. A. (2024). Dialogue Leading to a Problematic Situation and Its Place In School Education. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 28, 17-21.
119. Akhmedov, B. A. (2023). Socratic methods in education based on conflict dialogue. *Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 1(3), 1-7.
120. Akhmedov, B. A. (2024). Reorganization of teaching manual in higher education in Tashkent region. *Uzbek Scholar Journal*, 24, 13-25.
121. Akhmedov, B. A. (2024). Methods Of Improving the Quality of Dissertation Works in The Exact Sciences of The Tashkent Region. *Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments*, 2(1), 39-57.
122. Akhmedov, B. A. (2023). Socratic dialogue as a response to the challenge of the Epoch. *Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 1(1), 1-9.
123. Akhmedov, B. A. (2023). Physics is a Science Forming Knowledge About Health. *Diversity Research: Journal of Analysis and Trends*, 1(3), 350-355.
124. Тангиоров, И. Х., & Ахмедов, Б. А. (2021). Перспективы развития правового государства. *Политика и общество*, 7(18), 178-186.
125. Axmedov, B. A., & Muxamedov, G. I. (2021). Klaster Mobile DGU 09834.
126. Akhmedov, B. A. (2023). Use of information technology in medicine, history, biology, literature, physical education. *Uzbek Scholar Journal*, 22, 17-29.
127. Inomjonov, N., Axmedov, B., & Xalmetova, M. (2023). Kasbiy faoliyatida axborot-kommunikativ kompetentlikni oshirish usullari. *Academic research in educational sciences*, 4(CSPU Conference 1), 580-586.
128. Akhmedov, B. A., & Khimmataliyev, D. O. (2023). The emergence-theoretical aspects of dialogue in education. *Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 1(2), 1-7.
129. Inomjonov, N., Axmedov, B., & Xalmetova, M. (2023). Kasbiy faoliyatida axborot-kommunikativ kompetentlikni oshirish usullari. *Academic research in educational sciences*, 4(CSPU Conference 1), 580-586.
130. Akhmedov, B. A. (2023). Prospects and trends of digital twins in education. *Uzbek Scholar Journal*, 23, 6-15.
131. Akhmedov, B. A., Makhmudova, D. M., & Akhmedjonov, D. G. (2024). Using the Socrates method in improving the quality of education in pedagogical universities. *Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 2(1), 16-24.
132. Samiyeva, M. (2023). RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SOLIQLAR VA BOSHQA MAJBURIY TO ‘LOVLARNI AMALGA OSHIRISHDA

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 1(10), 284-287.

133. Самиева, М. Парпиева, Р. (2023). Зарубежный опыт развития системы системы цифрового образования. Та'lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari, 356-358.

134. Самиева, М. (2023). BARQAROR XIZMAT KO 'RSATISHGA ASOSLANGAN SANOAT KORXONALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI SAMARALI QO 'LLASH. *International Journal of Economics and Innovative Technologies*, 11(2), 353-359.

135. qizi Samiyeva, M. F., & qizi Madyarova, M. A. (2023). Text mining and it is development stages. *Science and Education*, 4(4), 1346-1352.

136. Sadinov, A., Rajabov, S., & Samieva, M. (2023). Improving waste recycling in Uzbekistan in digital technologies. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 452, p. 05023). EDP Sciences.

137. Samiyeva, M. F. Q. (2023). Barqaror xizmat ko'rsatishga asoslangan biznes modellari sanoat kompaniyalarida raqamli texnologiyalar salohiyatini o'rganish. *Science and Education*, 4(3), 823-828.

138. Narzullaeva, M., Nabieva, F., & Samieva, M. (2022, December). A DATA ANALYTICS APPROACH FOR ASSESSING THE ROLE OF CHAIN SUPERMARKETS IN THE ECONOMY. In *Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems* (pp. 387-394).

СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОСЛОВИЦ И СПОСОБЫ ЕГО ВЫРАЖЕНИЯ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.

Сафронов Эльбек Олегович

Магистр, ассистент преподаватель, соискатель учёной степени

доктора философии (PhD) по филологическим наукам

Кафедра русского языка и литературы

Ургенский государственный университет

Республика Узбекистан

elbek.safronov@yandex.ru

Аннотация. Данная статья предоставляет информацию о докторском исследовании на получение степени (PhD) по филологическим наукам, в которой используются материалы диссертации Сафронова Эльбека Олеговича. В которой рассматривается семантическая роль пословиц и поговорок русского и узбекского языков. Использованы материалы докторского диссертационного исследования (PhD) по филологическим наукам, лингвистические и статистические характеристики паремнологических структур с базовой концепцией мира универсальных международных структур. В её основе лежит послание Президента Республики Узбекистан Мирзиёева Шавката Миромоновича: «Одним из главных приоритетов реализации идеологии национальной независимости является формирование духовно богатой и нравственно целостной, гармонично развитой личности с независимым мировоззрением и самостоятельным мышлением, основанным на бесценном наследии о наших предках и общечеловеческих ценностях».

Это исследование не имеет аналогов в мире, поэтому оно актуально не только для научной сферы, но и для всего человечества.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, семантика, роль, структура, терминология, мир, русский язык, узбекский язык.

SEMANTIC AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF PROVERBS AND WAYS OF ITS EXPRESSION IN RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES.

Safronov Elbek Olegovich

Master's degree, assistant teacher, candidate for the degree

Of Doctor of Philosophy (PhD) in philological sciences

Department of Russian Language and Literature

Urgench State University of the Republic of Uzbekistan

elbek.safronov@yandex.ru

Annotation. *This article provides information about the doctoral research for obtaining a degree (PhD) in philological sciences, which uses the materials of the dissertation of Safronov Elbek Olegovich. Which examines the semantic role of proverbs and sayings of the Russian and Uzbek languages. The materials of the doctoral dissertation research (PhD) in philological sciences, linguistic and statistical characteristics of paremiological structures with the basic concept of the world of universal international structures are used. It is based on the message of the President of the Republic of Uzbekistan Mirziyoyev Shavkat Miromonovich: «One of the main priorities of the implementation of the ideology of national independence is the formation of a spiritually rich and morally integral, harmoniously developed personality with an independent worldview and independent thinking based on the priceless heritage of our ancestors and universal values».*

This research has no analogues in the world, so it is relevant not only for the scientific field, but also for all mankind.

Keywords: *proverbs, sayings, semantics, role, structure, terminology, world, Russian language, Uzbek language.*

В современном мире мы часто используем пословицы и поговорки, но никогда не задумывались о том, какие временные связи они несут. В этой статье мы попытаемся раскрыть этот вопрос на примере русского и узбекского языков, поскольку пословицы и поговорки имеют большее сходство. Пословица - специфический малый жанр устного народного творчества. Дать определение пословице очень сложно, поскольку по своим структурным и семантическим особенностям она очень близка к другим малым фольклорным жанрам (поговоркам, афоризмам, поговорочкам и т.д.).

Пословицы и поговорки являются отражением народной мудрости - действительности.

Президент Республики Узбекистан Мирзиёев Шавкат Мироманович в одном из своих посланий народу говорит: «Одним из главных приоритетов реализации идеологии национальной независимости является формирование духовно богатой и нравственно цельной, гармонично развитой личности, обладающей независимым мировоззрением и самостоятельным мышлением, опирающейся на бесценное наследие наших предков и общечеловеческие ценности»¹⁰.

Следуя этим традициям, следует все более активно развивать исследования межкультурных контактов, что встраивается в парадигму обозначенную метафорой «диалог культур». А это значит, что актуальной становится возможность взглянуть и оценить родной и неродной мир, через призму другого языкового сознания.

¹⁰ Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана. 20/12/2022

Первые попытки выявить отличительные черты пословиц и поговорок, определить устойчивые критерии их разграничений были предприняты русскими языковедами А.А. Потебней [Потебня, 1888], В.И. Далем [Даль, 1957], Ф.И. Буслаевым [Буслаев, 2004].

Проблема дифференциации и критерии разграничения пословиц и поговорок освещается и в работах М.А. Рыбниковой [Рыбникова, 1961], В.П. Жуков [Жукова, 1991], Н.М. Шанского [Шанский, 1965] и других. Опираясь на содержания этих работ, предлагаем таблицу, демонстрирующую сходства и различия пословиц, поговорок, фразеологизмов.

Основные сходства и различия пословицы, поговорки и фразеологизма в целом сводятся к следующему:

Основные сходства и различия пословицы, фразеологизма, поговорки

Пословица	Фразеологизм	Поговорка
Смысл пословицы может быть передан только предложением	Смысл фразеологизма передается, словом или словосочетанием	Смысл поговорки может быть передан и предложением и словосочетанием
Выражает суждение (законченное)	Выражает понятием	Характеризуется незавершенностью умозаключения
Может одновременно употребляться в буквальном и переносном смыслах	Не может одновременно употребляться в буквальном и переносном смыслах	Имеет только буквальный план
Состоит из слов с определенным самостоятельным значением	Компоненты фразеологизма полностью или частично лишены семантической самостоятельности	Краткое образное изречение, отличается от пословиц незавершенностью умозаключения
Слова, входящие в состав пословиц, могут быть выделены логическим ударением	Ни на одном из компонентов фразеологизма нельзя сделать логического ударения	Слова, входящие в состав пословиц, могут быть выделены логическим ударением
Пословица в грамматическом отношении составляет законченное предложение, синтаксически не члененное	Грамматически фразеологизмы лишены актуального членения	В грамматическом отношении составляет законченное предложение, синтаксически членимое

Общеизвестно, что критерием различия пословиц, поговорок и фразеологизмов являются их структурные различия. Пословицы, на наш взгляд, относятся к самостоятельным устойчивым речевым единицам, со свойственной им специфической синтаксической функцией. В отличие от фразеологизмов, пословицы лишены прочной связи слов. В.Н. Телия также пишет, что «дополнительным аргументом в пользу не включения пословиц во фразеологический фонд языка может быть то, что значения отдельных слов, составляющих пословицу, никогда не

сливаются в единое неделимое целое, как это происходит в идиомы» [Телия, 1988, с. 65].

Являясь руководящими принципами деятельности – социальной, производственной, бытовой и т.д., пословицы разных народов используются для наставления и назидания, совета и предостережения, для похвалы и критики, для обличения и осуждения, объяснения и оправдания своих и чужих поступков.

Используя такого рода пародию для выражения мысли, человек вступает в диалог с пословичным отношением, определяя его как нечто «свое» личное или «чужое» [Арутюнова, 1998, с. 263].

Следует учитывать, что в каждой конкретной ситуации употребление пословиц выполняет, как правило, не одну, а несколько функций. В то же время в каждой ситуации можно выделить доминирующую функцию паремиологического текста. Чтобы выявить степень функциональной нагрузки пословиц, мы рассмотрели паремиологические единицы разных типов языков, таких как русский и узбекский.

При ситуативном употреблении пословиц наиболее частотными являются такие функции как:

- 1) коммуникативная;
- 2) познавательная;
- 3) регулятивная;
- 4) эмоционально-экспрессивная и т.д.

Коммуникативная функция пословиц соответствует референции, то есть содержанию сообщения. Эта функция называется коммуникативной, потому что она является основной для языка вообще. При наличии коммуникативного акта эта функция проявляется при абсолютно любых типах информации, соответствующих самым различным целям.

Следующая функция пословиц – **познавательная**. Рассматривая роль языка в познании, Н.Б. Мечковская отмечает, что следует различать два аспекта:

- 1) участие языка и речемыслительных механизмов сознания в процессах предметного восприятия и формирования представлений, понятий, суждений, умозаключений;
- 2) участия языка в механизмах памяти, участия языка в хранении и передаче от поколения к поколению общественно-исторического опыта людей [Андреева, 2000, с. 15].

Ключевой функцией пословичных суждений во всех сопоставляемых языках является регулирование поведенческих норм, т.е. **регулятивная** функция. Пословицы в данном случае, как видно из примеров, формулируют желательную модель поведения адресата.

Регулятивная функция пословиц позволяет контролировать не только поведение носителей языка, но и сознание. В ней передается словесная модель желанной закономерности.

Следующая функция пословиц, реализуемая в исследуемых нами ом, русском и узбекском языках – **эмоционально-экспрессивная**. Она проявляется в том случае, если в высказывании прямо выражено отношение человека к тому, о чем он говорит, или к ситуации.

В рамках лингвокогнитивного подхода наряду с паремиологическими единицами, являющимися носителями культурно-национальной информации, так как они сохраняют и воспроизводят менталитет народа, его культуру, культурные ценности, особенности функционирования языкового мышления, особенностей образной картины мира и установки народа на восприятие, осознание времени можно выявить и на материале художественных текстов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Андреева Л.А. Стилистика русского языка. – Казань: Идель, 2000 – 15 с.
2. Аникин В.П., Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. – М, 1957.
3. Арутюнова Н.Д. Время: модели и метафоры // Логический анализ языка: Язык и время. – М., 1997. – 352 с.
4. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 388 с.
5. Джусупов М., Алибекова К.Е., Мажитаева Ш. Специальная лексика и пословицы (лингвоконтрастивные и методические аспекты). – Ташкент: MERIUS, 2013.
6. Джусупов М., Кудакаева А.З., Мажитаева Ш. Фразеология русского языка: лингвистические и методические проблемы. – Ташкент: Фан, 2008. – 223 с.
7. Джусупов М., Сапарова Н.Б. Пословица как вид паремиологических клише. ВЕСТНИК Казахского государственного университета им. Аль-Фараби. Филологическая серия, №7/41. – Алма-Аты, 2000. – с.20-25.
8. Пименова М.В. Типология структурных элементов концептов внутреннего мира (на примере эмоциональных концептов) / Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. №1. – с. 83-90.
9. Саримсоков Б.И., Мусакулов А.К., Ўзбек халқ мақоллари. – Тошкент: “Шарк”, 2003. – 512б.
10. Телия В.И. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – с. 173-204.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги Фармони. / Халқ сўзи, 2017 йил, 8 феврал. – № 28.

12. Фелицина В.П., Прохоров Ю.Е. Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения: Лингвострановедческий словарь /Институт русского языка имени А.С.Пушкина; Под.ред.Е.М.Верещагина, В.Г.Костомарова. Москва: Русский язык, 1988, 235 с.

FUTBOLCHILARNING PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINI MOHIYATI VA
XUSUSIYATLARI

Xolmatov Nizomjon O'marjonovich

Namangan davlat universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrasi o'qituvchisi mustaqil izlanuvchi

Kirish. Davlatimiz va jamiyatimizning bugungi kuni, ayniqsa, kelajagi uchun g'oyat muhim bo'lgan sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash vazifasini o'z oldimizga qo'yar ekanmiz, avvalambor, biz yashayotgan XXI asr-intellektual boylik, yuksak bilim va salohiyat talab etiladigan, aynan shu qadriyatlar ustuvor ahamiyat kasb etadigan asr, degan hayotiy haqiqatdan kelib chiqqan edik.

Sportda psixologik faoliyatining psixologik xususiyatlari. Sport inson faoliyatining maxsus faoliyatidan biri bo'lib hisoblanadi. Sport faoliyati ijodiy harakterlanadi va bu faoliyat jamiyat va insonlarni ehtiyojini qondirishga qaratilgan jarayon bo'lib hisoblanadi.

Bizga ma'lumki, inson psixikasi va shaxsini shakllanishi faoliyat bilan bog'liqdir. Har kuni va har doim trenirovka va musobaqalarda qatnashish shaxsida jismoniy va psixik funksiyalarni rivojlantirish sport faoliyatini negizini tashkil etadi. Shuning uchun sport faoliyati insonning faoliyat turlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Futbolchilarni psixologik tayyorgarlik mohiyati sport musobaqalarida darsdan keyingi sport mashg'ulotlarida hamda kun tartibidagi jismoniy sog'lomlashtirish tadbirlarida amalga oshiriladi.

Tadqiqot maqsadi: futbolchilarni psixologik tayyorgarlik mohiyatini o'rganib yoritib berishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

1.Mavzuga oid bo'lgan ilmiy, nazariy va uslubiy manbalarni o'rganish, taxlil qilish muammoning dolzarbligini ilmiy jihatdan asoslash.

2.Futbolchilarni psixologik tayyorgarlik mohiyatini trenirovka mashg'ulotlarini kuzatib o'rganib va tahlil qilish.

3.Futbolchilarni psixologik tayyorgarlik jarayonlarida qo'llaniladigan metod va uslublarini o'rganish.

Mavzuni o'rganganlik darajasi. Ushbu muammo yuzasidan Akramov R.A. (1989), Qo'shbaxtiev I.A. (2001), Iseev Sh.T. (2003), Nurimov R.I. (2005), G'affarov Z. (1999), O'. Ibrohimov (2004), Ye. Ma'sharipov (1998), G'oziev E,G'. (1992), Davletshin G'. (1981) va boshqalar turli yillarda ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Bizga ma'lumki, inson psixikasi va shaxsini shakllanishi faoliyat bilan bog'liqdir. Har kuni va har doim trenirovka va musobaqalarda qatnashish shaxsida jismoniy va psixik funksiyalarni rivojlantirish sport faoliyatini negizini tashkil etadi. Shuning uchun sport faoliyati insonning faoliyat turlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Jamiyat insonni shu faoliyat bilan shugʻullanib koʻrsatgan natijalariga qarab baholaydi. Masalan, Xizmat koʻrsatgan sport ustasi, Jahon chempioni, Olimpiya chempioni, Sport a'lochisi, Sport faxriysi va hokazolarni olishimiz mumkin.

Sport faoliyati oʻzining umumiy maxsus xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bularga:

1. Sport faoliyatining predmeti boʻlib insonning oʻzi ishtrok etadi. U bu faoliyatning nafaqat sub'ekt balki ob'ekt boʻlib ham hisoblanadi.

2. Sport faoliyati harakat faolligini oshirishning maxsus tashkil etiladigan formalaridan biridir.

3. Musobaqa sport faoliyatining asosi boʻlib hisoblanadi. Bellashuvlar sportchilardagi turli xil qobiliyatlarini namoyon qilishga yordam beradi. Musobaqasiz sport faoliyati oʻzining mohiyatini yoʻqotadi.

4. Sport faoliyatini joylashtirish jismoniy yuklamalarni kuchaytirib yuqori natijalarga erishishdir.

5. Sport faoliyatida sportchining bir turga qiziqishi, fidoyiligi asosiy xususiyatlaridan biri boʻlib hisoblanadi.

6. Sport faoliyati ayrim hollarda juda yuqori jismoniy va psixik zoʻriqish hollari bilan bogʻliq.

7. Sport faoliyati faqatgina muskul apparatlarini ish bilan bogʻliq boʻlmay yuqori texnikani egallash bilan bogʻliq, bu esa yillar davomida trenirovka sharoitida namoyon boʻladi.

8. Sport faoliyati oʻsish, rivojlanish, takomillashib borish bilan birga yonma-yon boradi.

9. Sport faoliyatining yakuniy mevasi-sport natijasi boʻlib hisoblanadi.

10. Sport faoliyati ma'naviy ijtimoiy xususiyatlarga ham ega boʻlib hisoblanadi.

Sport faoliyatining ijtimoiy funksiyasi. Sport faoliyati turi sifatida ijtimoiy munosabatlar tizimiga qabul qilingan va oʻzining ijtimoiy –iqtisodiy rivojlanish faktorlari bilan shartlashgan. Falsafa, sotsiologiya, psixologiya va boshqa ijtimoiy fanlar sportni jamiyatdagi tutgan oʻrni haqida doimo ijobiy xulosalarni berib kelmoqda. Sport faoliyati oʻz faoliyati jarayonida quyidagi ijtimoiy funksiyalarni amalga oshiradi:[2].

1. Sport musobaqasi faoliyati sifatidagi funksiyasi musobaqalarsiz oʻzining mohiyati va xususiyatini yoʻqotadi. Sportda asosiy jismoniy va psixologik zoʻriqishlarning yuqori darajadagi sharoitlarda maksimal natijalarga erishishdir.

2. Sport insonni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash va boshqa faoliyat turlariga tayyorlash vositasi sifatidagi funksiyasidir. Sport insonning har tomonlama barkamol, etuk boʻlib rivojlanishning vositasi hisoblanadi. Sport faoliyati bilan shugʻullanuvchilarni har tomonlama tarbiyalash uchun katta imkoniyatlarga egadir. Inson hayotining asosidan joy olgan sport faoliyati ularni ahloqiy tarbiyalash va shaxsni shakllanishida asosiy faktorlaridan bir boʻlib hisoblanadi.

3.Sportni sog'lomlashtirish funksiyasi. Sport bilan shug'ullanish inson organizmiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sport faol dam olishning ham osoni va mashhuri bo'lib hisoblanadi. Sport turli xil kasalliklar masalan, gipodinamiya (kam harakatlik), psixologik charchoqni oldini olish va boshqalarni oldini olishni ham eng ajoyib vositalaridan biridir.

4.Sportning estetik tuzilishi va jozibadorligi. Sport qadimdan o'zining jozibadorligi va mashhurligi bilan ajralib turgan. Maydonda borayotgan o'zaro kurash, bellashuv tomoshabinlarda turli xil psixologik xolatlarni namoyon qiladi, dam oldiradi. Harakatlarning go'zalligi, texnik usullarining o'sib rivojlanishi sportchilar tomonidan uning san'at darajasida qo'llanishi tomoshabinlarda ko'tarinki psixologik holatlarni keltirib chiqadi. Shuning uchun sport saroylar, o'yingohlar doimo tomoshabinlar bilan to'ladir.

1.Sport keng ijtimoiy munosabatlar atrofidagi funksiyasi. O'zaro munosabatlar, jamoalar, millatlar va xalqaro munosabatlar xalqlar o'rtasidagi o'zaro birlik, tinchlik va do'stlikni ta'minlaydi. Bundan tashqarii sportchi – sportchi bilan, trener – sportchi bilan, trener va xakam doimiy o'zaro munosabat va aloqada bo'ladi. Bu maxsus munosabatlar keng ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiritilgan.

2.Sportni iqtisodiy ahamiyati – funksiyasi. Sport faoliyatining iqtisodiy samaradorligi asosan sport bilan shug'ullanuvchilar sog'ligini mustahkamlash, kasallanish darajasini kamaytirish va ishchanlikni oshirishda namoyon bo'ladi. Bundan tashqarii sport musobaqalaridan, sport inshootlaridan, sport lotereyalaridan, reklamadan moliyaviy tushumlar iqtisodiy ahamiyatga egadir.

Sport faoliyatining tizimi. Sport faoliyatida insonning qatnashishi va faolligi uning ma'lum ehtiyojini qondirish uchun kerak bo'lgan jarayondir.

Ehtiyoj, maqsad, motiv, vosita va natijalar sport faoliyatining tizimini tashkil etadi va quyidagicha namoyon bo'ladi.[4].

Psixologik tayyorgarlikning asosiy vazifasi - yuqori psixologik-irodaviy sifatlarni tarbiyalash. Psixologik tayyorgarlik vazifalarini rivojlantirish:

- jarayonlarni idrok qilishni (to'pni, vaqtni, bo'shliqni his qilishni) rivojlantirish;
- diqqatni rivojlantirish;
- kuzatishni rivojlantirish;
- kuzatishni rivojlantirish (qiyin o'yin sharoitida orientastiya);
- eslash qobiliyati (pamyat), fikrlashni (o'yin faoliyati xususiyatlari) rivojlantirish;
- o'zini tuta bilishni (emostiya) boshqarishni rivojlantirish;
- taktik fikrlashni rivojlantirish (o'yin holatini baholash va samarali natijani qabul qilish demakdir.

Psixologik tayyorgarlik jarayonida futbolchida nomaqbul holat yuzaga kelishi mumkinligi hisobga olinadi (tushkunlik, «start bezgagi», o'z-o'ziga ishonish, demobilizastiya). Murabbiy futbolchida g'alabaga intiluvchanlikni tarbiyalashi lozim. O'yinga tayyorlashda har bir futbolchining individual xususiyatlarini hisobga olish

lozim. Shu bilan birga, o'yinning ahamiyati, turnirdagi, chempionatdagi g'alabaning tub mohiyatini yetkaza bilish lozim.

Suhbatlarning (moslamaning) cho'zilishi, murabbiyning bezovtalanishi o'yinchilar psixologikati salbiy ta'sir ko'rsatadi, hayajonini kuchaytiradi. Odatda, begona shaxslarning aralashuvi, ularning maslahatlari jamoaning o'yinga tayyorgarligini susaytiradi.[2].

Har bir futbolchida iroda sifatleri rivojlangan bo'lishi lozim.

Iroda sifatlerining rivojlanishi jismoniy, texnik, taktik, nazariy tayyorgarliklar bilan bog'liq. Iroda sifatleri o'yin holatiga mos mashqlar uzluksiz ravishda bajarilganda tarbiyalanadi. O'z kuchiga ishonchni tarbiyalash, mas'uliyatni sezish, maqsad va vazifalarni tushuntirish, murabbiyning talabchanligi, kundalik o'z-o'zini nazorat qilish - bularning barchasi iroda sifatlerini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sportchining mashq qilish faoliyatida yuzaga kelgan ayrim harakat malakalari, taktik kombipastiyalar va hokazolar sportchilarda harakat dasturini shakllantirishga olib keladi. Shakllantirilgan dastur ruxiyat orqali boshqariladi. Sportchining harakat dasturi ikki yo'l bilan ishlab chiqiladi. Xususan empirik - harakatlarni ko'p marta takrorlash yo'li bilan va maksadga yo'unaltirilgan - bu maxsus yo'l sportchi harakatini boshqarish uchun ruxiyaning kerakli tomonini mashq qildirish, musobaqa jarayonida rivojlantirishga yordam beradi.

Hozirgi zamon talabiga ko'ra sportchining musobaqaga tayyorlik holati muxim muammo bo'lib hisoblanadi.

Futbolchini ruxiy tayyorlash - bu murabbiyning pedagogik faoliyatidagi muhim bir qismidir. Murabbiy sport faoliyatida yuqori natija ko'rsatishi uchun sportchiga kerakli bo'lgan ruxiy omillarni chuqur bilishi, ularni maqsadga muvofiq rivojlantirishi sportchilarning yuqori darajali mahoratga ega bo'lishlarini, musobaqalarda ishonch bilan barqaror natijalar ko'rsatishlarini ta'minlaydi.[4].

Hozirgi vaqtda ko'p sport psixologlari ruxiy tayyorlashning ikki turini farqlaydilar:

1. Umumiy ruxiy tayyorlash.
2. Musobaqaga ruxiy tayyorlash.

Umumiy ruxiy tayyorlash o'z ichiga qo'yidagi vazifalarni oladi:

1. Futbolchi shaxsig xos zarur xususiyatlarning (ma'naviyati, dunyoqarashi, auri xil qiziqishlari, futbolga bo'lgan motivastiyasi, axloqiy va emostional-irodaviy xarakter xususiyatlarl va boshqalar) shakllanishi va takomillashishiga imkoniyat tug'diradi.

2. Ruxiy jarayonlarni rivojlantirishga yordam beradi. Ularga: sezgi, idrok, ixtisoslashtirilgan idrok turlari, diqqatning shu sport turiga xos xususiyatlari, tafakkur, tezlik, reakstiya, harakat xotirasi, xayol, irodaviy jarayonlar va boshqalar kiradi.

2. Musobaqa sharoitiga moslashish.

Musobaqaga ruxiy tayyorlashning vazifasi sport bellashuvlarida qagnashish uchun sportchida ruxiy tayyorgarlik holatini yaratadi va uni sport kurashi jarayonida saqlay bilishni ta'minlaydi.

Murabbiyning amaliy ishida sportchi shaxsini o'rganish ikki sababga ko'ra dolzarbdir: birinchidan, shaxs xususiyati sport faoliyatini ijobiy amalga oshishida sezilarli ta'sir ko'rsatadi, ikkinchidan, sport shaxsini tarbiyalash va shakllanishida samaradorli ta'sir ko'rsatuvchi vosita bo'lib hisoblanadi. Bundan qarama-qarshi aloqalarning mavjudligi trenerga sportchi shaxsini psixologiyasini to'g'risidagi bilimga ega bo'lishiga talabni kuchaytiradi. Umumiy psixologiya kursidan bizga ma'lumki, shaxsni o'rganish uchta bo'limni o'z ichiga oladi:

1. Motivatsiya.
2. Qobiliyat.
3. Shaxs tuzilishi.

Mavzu bo'yicha adabiyotlarni o'rganish, tahlil qilish va pedagogik kuzatuv natijalari shuni ko'rsatdiki psixologik tayyorgarlikning asosiy vazifasi - yuqori psixologik-irodaviy sifatlarni tarbiyalash. Psixologik tayyorgarlik vazifalarini rivojlantirish: jarayonlarni idrok qilishni (to'pni, vaqtni, bo'shliqni his qilishni) rivojlantirish; diqqatni rivojlantirish; kuzatishni rivojlantirish; kuzatishni rivojlantirish (qiyin o'yin sharoitida orientastiya); eslash qobiliyati (pamyat), fikrlashni (o'yin faoliyati xususiyatlari) rivojlantirish; o'zini tuta bilishni (emostiya) boshqarishni rivojlantirish; taktik fikrlashni rivojlantirish (o'yin holatini baholash va samarali natijani qabul qilish demakdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1.Адель О.М., Саид. Контроль и оценка быстроты точности решения тактических задач футболистами разного возраста и квалификации. Канд.дис. М., 1983.

2. Komilovich, S. S. (2023). MUSOBAQANING STRESSLI HOLATI VA SPORTCHILARDA TAYYORGARLIK VA MUSOBAQADAN OLDINGI RUHIY STRESSNING O'ZIGA XOS BELGILARI. *SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH*, 2(14), 3-7.

3.Акрамов Р.А. Игровые и тренировочные нагрузки в футболе. Учебное пособие. Т.: Абу Али Ибн Сино., – 2000.

4. Komilovich, Satiev Shuxrat, and Muqimov Mirzoxid Mansurjon oqli. "TURLI MALAKALARGA EGA BO'LGAN JAMOALARDAGI FUTBOLCHILARNING HARAkat FAOLIYATINI BAXOLASHNING XUSUSIYATLARI VA NATIJALARI." *World of Science* 6.10 (2023): 70-76.

5.Амалин М.Е., Шилов О.Е. Методика оценки соревновательной деятельности в спортивных играх. Теория и практика физ. культурѣ. 1980.

6.Андреев С.И. Футбол–твоя игра. Учебн. издание—М.: Просвехение, 1988.

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ТРЕНЕРОВ ПО ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ****Юлдошев Илхомжон Шавкат угли***Наманганский государственный университет
Преподаватель кафедры физической культуры –
независимый исследователь*

Аннотация: В статье изложено эффективность подготовки квалифицированных спортсменов в процессе многолетней спортивной подготовки в первую очередь использована для анализа литературы, обобщен опыт работы ведущих тренеров и специалистов, проведены исследования.

Ключевые слова –компитеция, физические качества борца, скорость передвижения, выносливость и ловкость, технико-тактическая подготовка.

Введение -Современная система воспитания спортсменов высших квалификаций – членов олимпийских сборных команд предъявляет особые требования к профессиональной подготовке тренеров. Она включает систему фундаментальных знаний и уровень профессиональной деятельности специалистов в области теории и методики спортивной тренировки.

Проблема подготовки специалиста к профессиональной деятельности была предметом внимания таких выдающихся педагогов прошлого, как Я.-А. Коменский, А. Дистервег, К.Д. Ушинский, П.Ф. Лесгафт и др. Разработкой научных основ профессиональной подготовки «нового учителя» занимались советские деятели образования - Н.К. Крупская, А.В. Луначарский, П.П. Блонский, С.Т. Шацкий и др.

Содержание любой профессии определяется прежде всего объективными требованиями того общества, в котором осуществляется данная профессиональная деятельность. Для профессии тренера в нашей стране эти требования выражаются в целях и задачах физического воспитания и спорта. Основная цель спортивной тренировки состоит в том, «...чтобы через достижение высоких спортивных результатов развить духовные и физические способности спортсмена, чтобы использовать спортивную деятельность как фактор гармонического формирования личности и воспитания в интересах общества» (Л.П. Матвеев). В соответствии с этой целью в процессе спортивной тренировки должны решаться в единстве – образовательные, воспитательные и оздоровительные задачи. В целом, признавая большую ценность результатов вышеназванных исследований в области педагогического образования, необходимо отметить, что целый ряд вопросов, связанных с формированием профессиональной компетентности будущих педагогов-тренеров по вольной борьбе, в том числе отсутствие системности в видении самой проблемы профессиональной компетентности педагога-тренера по

вольной борьбе; неполное раскрытие механизмов ее формирования; неразработанность педагогических условий и средств формирования профессиональной компетентности педагога-тренера по вольной борьбе, требует более глубокого изучения.

Цель исследования состоит в том, чтобы раскрыть теоретико-методологические основы формирования профессиональной компетентности будущих педагогов-тренеров и обосновать педагогические условия его осуществления.

Концепцией модернизации спортивного образования на период до 2010 года определены основные задачи профессионального образования – подготовка квалифицированного работника соответствующего уровня и профиля, конкурентоспособного на рынке труда, компетентного, ответственного, свободно владеющего своей профессией и ориентированного в смежных областях деятельности, способного к эффективной работе по специальности на уровне мировых стандартов, готового к постоянному профессиональному росту, социальной и профессиональной мобильности, удовлетворение потребностей личности в получении соответствующего образования.

Смена методологических ориентиров, произошедшая в отечественном образовании под влиянием бурных социальных процессов конца 80 – начала 90-х гг., вызвала необходимость в переосмыслении критериев качества педагогической деятельности. К этому времени в психолого-педагогической литературе появляются идеи о необходимости формирования целостной личности педагога, его педагогического мастерства (С.Б. Елканов, И.А. Зязюн и др.) и педагогической культуры (Е.В. Бондаревская, В.В. Краевский, В.В. Сериков, В.А. Сластенин и др.).

В основе подготовки педагога-тренера, по мнению П.Е. Решетникова, лежит овладение опытом профессиональной деятельности. Учебно-воспитательная профессиональная деятельность студентов выступает в качестве интегрирующего фактора всей системы подготовки. Логика образовательного процесса строится по схеме – от практики, субъективного опыта к теоретическим обобщениям.

По мнению Работина И.В., составляющими профессионализм педагога должны быть творчество и инновационность. Он считает, что инновационность должна стать свойством педагогической деятельности будущего педагога-тренера. К пяти основным компонентам педагогической деятельности педагога (гностический, проектировочный, конструктивный, организаторский и коммуникативный компоненты) необходимо добавить еще один – инновационный. А вузовское образование должно строиться с учетом насущной потребности формирования инновационного компонента педагогической деятельности будущего педагога.

Вопросы профессиональной компетентности в отечественной психолого-педагогической науке рассматривались различными авторами (В.С. Безрукова, В.Р.

Веснин, В.Г. Горчакова, И.А. Зимняя, Н.Б. Крылова, А.А. Леонтьев, М.И. Розенова, Д.В. Чернилевский, и др.).

Исследованиям проблемы компетентностей и компетенций посвящены работы отечественных ученых и исследователей В.И. Байденко, Э.Ф. Зеера, И.А. Зимней, Н.В. Кузьминой, А.К. Марковой, Р.П. Мильруда, Е.И. Пассова, Ю.Г. Татура, Ю.В. Фролова, А.В. Хуторского, В.Д. Шадрикова и др. и зарубежных Л. Бахмана, Ч. Вельде, Б. Оскарссона, Д. Равена, Д. Хаймса, В. Хутмахера, С. Шо и др.

Компетенция – совокупность взаимосвязанных качеств личности, знаний, умений и навыков, способов деятельности, задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов и необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним. Если же человек владеет необходимыми компетенциями, то это состояние его развития характеризуют термином «компетентность».

Под компетентностью большинство авторов понимают интегрированную характеристику качеств личности, результат подготовки выпускника вуза для выполнения деятельности в определенных областях (компетенциях). Компетентность так же, как и компетенция, включает в себя когнитивный (познавательный), мотивационно-ценностный и эмоционально-волевой компоненты. Компетентность – это ситуативная категория, поскольку выражается в готовности к осуществлению какой-либо деятельности в конкретных профессиональных (проблемных) ситуациях.

Модель выпускника вуза должна содержать виды компетентности, характеризующие его в первую очередь как работника определенной сферы производства, науки или культуры. Это могут быть, по мнению И.А. Зимней, такие компетентности:

- компетентности, относящиеся к самому себе как личности, субъекту деятельности, общения;
- компетентности, относящиеся к социальному взаимодействию человека с другими людьми;
- компетентности, относящиеся к деятельности человека.

Под профессиональной компетентностью понимаем способность работника качественно и безошибочно выполнять свои функции, успешно осваивать новое и быстро адаптироваться к изменяющимся условиям.

В основе профессиональной компетентности заложена профессиональная пригодность, понимаемая как совокупность профессиональных компетенций, необходимых для осуществления эффективной профессиональной деятельности.

М.И. Розенова понятие «профессиональная компетентность» описывает достаточно узко – «как хорошее знание работником предмета своей непосредственной деятельности, которое формируется в ходе учебно-

профессиональной подготовки на специальных дисциплинах», но, тем не менее, полагает, что знанием предмета деятельности ситуация профессионального труда не ограничивается.

Мы считаем, что профессиональная компетентность педагога-тренера приобретает в настоящее время новое толкование, интегрирующее знания, умения, опыт, личностные качества, обеспечивающие профессиональное развитие и самореализацию специалиста.

В структуре профессиональной компетентности можно выделить профессионально-содержательный, профессионально - деятельностный и профессионально-личностный компоненты.

Профессионально-содержательный компонент предполагает наличие у педагога теоретических знаний по основам наук, изучающих личность человека, что обеспечивает осознанность при определении педагогом содержания его профессиональной деятельности по воспитанию, обучению и образованию детей.

Профессионально-деятельностный компонент включает профессиональные знания и умения, апробированные в действии, освоенные личностью как наиболее эффективные.

Профессионально-личностный компонент включает профессионально-личностные качества, определяющие позицию и направленность педагога как личности, индивида и субъекта деятельности.

В список профессиональных компетенций для будущего педагога-тренера, наряду с ключевыми компетенциями специалиста, необходимо добавить еще одну – двигательную, которая предполагает умения выполнять физические упражнения, навыки оказания физической помощи и страховки и ряд прикладных умений (установка и ремонт оборудования, туристические навыки и т.д.)

Анализируя подходы различных ученых к исследованию понятия «профессиональная компетентность» и учитывая специфику физической культуры как науки и как учебного предмета, мы пришли к выводу, что профессиональная компетентность педагога-тренера, — это комплексная характеристика личности, включающая гармоничное сочетание профессиональных, коммуникативных и личностных свойств, позволяющая достигать качественных результатов в процессе решения типовых задач в основных видах профессиональной деятельности в сфере физкультуры.. Структура профессиональной компетентности педагога-тренера включает в себя три компонента: профессионально-деятельностный, коммуникативный и личностный, каждому из которых соответствуют определенные компетенции и профессионально-личностные свойства, базовые для данной компетенции.

Народные традиции физического воспитания представлены в исследованиях В.И. Прокопенко, С.А. Пушкарева, Н.К. Шамаева, И.С. Портнягина, Н.Д. Неустроева, В.П. Кочнева и др. как уникальный культурный пласт

духовной жизни народов Севера, как воспитание, функционирующее в соответствии с климатическими, природными, социальными, этническими законами этого региона. Оно не имеет аналогов и представляет собой непреходящую ценность для мировой и отечественной культуры. Эти авторы выдвигают, несомненно, интересное положение: на одно из первых мест в национальных школах должно быть поставлено физическое воспитание как базовое, как основа всего воспитательного и образовательного процесса молодого поколения северян.

По данным Г.С.Туманяна, Б.М.Рыбалко, В.М.Игуменова, борьба как вид спорта представляет собой единоборство между двумя противниками, которое осуществляется в соответствии с установленными правилами. Правила соревнований по борьбе предусматривают условия присуждения победы, ограничивают возможные действия борцов с тем, чтобы обеспечить зрелищность, образовательный и воспитательный эффект.

Борьба была знакома всем народам и во все времена служила мощным средством физической закалки молодежи. Именно это обстоятельство, а также возможность связать славные традиции прошлого с потребностями и идеалами физического совершенствования современной молодежи сделали борьбу одним из наиболее распространенных в мире видов спорта.

В истории известно, что занятия борьбой способствовали формированию личности таких выдающихся людей, как Сократ, Платон, Авиценна, Руставели, А.Линкольн, Л.Н.Толстой, А.И.Куприн, Р.Тагор и др.

Якутская национальная борьба «Хапсагай» имеет древнюю историю. Национальная борьба «Хапсагай» в переводе на русский язык означает «ловкость», «быстрота», «сила», «выносливость». «хапсагай» в прямом переводе означает ловкость, но если разобрать по частям, слово состоит из двух корней: «хап» - «лови» и «сагай» - «толкни, дерни», то есть «улови момент и бросай». Она развивалась вместе с самим народом с незапамятных времен.

В этом отношении вольная борьба близка духу якутян, поскольку развитие этого вида единоборства корнями уходит в историю родоплеменных отношений народов и базируется на национальных видах борьбы, среди которых видное место занимает якутский «хапсагай». Со временем «хапсагай» нашел свое логическое продолжение и массовое развитие в таком популярном и родственном виде спорта, как вольная борьба.

На протяжении всей истории высшего педагогического образования имела место тенденция к совершенствованию подготовки будущих специалистов. Стремясь решить эту проблему, ученые изучали связь теории и практики, способы активизации самостоятельной деятельности студентов. Значительное внимание уделялось исследованию различных методов, средств и форм обучения и воспитания как факторов совершенствования вузовской подготовки будущих педагогов.

Национально-региональный компонент высшего образования – это часть государственного образовательного стандарта подготовки специалиста в сфере физической культуры, которая, в соответствии с принципом регионализации, обеспечивает формирование профессиональных, духовных и творческих качеств личности, отвечающих запросам региональной (в том числе этнокультурной), профессиональной среды и потребностям личности.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Керимов Н.А. Скоростно-силовая подготовка дзюдоистов и борцов вольного стиля/Методические рекомендации. -Т, 1990, 20 с.
2. Никифоров, Н. В. Этнопедагогические условия формирования профессиональной компетентности педагогов - тренеров по вольной борьбе / Н. В. Никифоров // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И Герцена : аспирантские тетради. –2008. - № 31 (69). - С. 444-448.
- 3, Никифоров, Н. В. Физическое самосовершенствование личности подростков, занимающихся вольной борьбой / Н. В. Никифоров // Вестник Якутского государственного университета. – 2008. – Т. 5, № 4. – С. 68-72.
- 4,Никифоров, Н. В. Технология формирования профессиональной компетентности будущих педагогов-тренеров по вольной борьбе / Н. В. Никифоров // Педагогическое образование и наука. – 2009. - № 3. – С. 82- 84.
- 5, Komilovich, Satiev Shuxrat. "Musobaqaning stressli holati va sportchilarda tayyorgarlik va musobaqadan oldingi ruhiy stressning o'ziga xos belgilari." *SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH* 2.14 (2023): 3-7.

**NUTQ NUQSONIGA EGA BOLALARNI TARBİYALASHDA XALQ OG'ZAKI
IJODIYOTI NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI**

Saparov.A

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika institutining assistent o'qituvchisi .

Тел: 90 714 31 21

P.S.Jur'atbekovna

*NDPI Maktabgacha ta'lim fakulteti Defektologiya logopediya yo'nalishi 4- kurs
talabasi.*

Тел: 97 650 27 47

Annotatsiya: *Ushbu maqolada nutq nuqsoniga ega bolalarni tarbiyalashda xalq og'zaki ijodining o'rni, xalq og'zaki ijodi namunalarining ahamiyati, bolalar nutqini rivojlantirishda ertaklarning o'rni haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *xalq og'zaki ijodi, ertak, bolalar tarbiyasi, xalq og'zaki ijodi namunalari ertak terapiya.*

Bizning o'zbek xalqimiz qadimdan mehnatkash, savodxon xalq bo'lgan. Farzandlarni mehnatkash, savodxon bo'lishida ularni tarbiyasiga juda katta e'tibor bergan. Bolalarga ta'lim-tarbiya berishda asosan xalq og'zaki ijodi bilan ta'sir qilish yo'lidan borgan. Boy va rang-barang xalq ijodi namunalari yozma adabiyotning maydonga kelishi va rivojlanishida boy manba bo'lib xizmat qiladi. Bolalarni tarbiyalash va kamol toptirishda xalq og'zaki ijodining o'rni beqiyos. Xalq og'zaki ijodining kichik shakllari bola eshitadigan birinchi san'at asarlaridir: bolalar qofiyalarining so'zlarini va ularning ritmini tinglab sekin yuradi, raqsga tushadi va og'zaki matnning tezligiga qarab harakat qiladi. Xalq og'zaki ijodi o'zining rang-barangligi, yuksak g'oyalar bilan yo'g'rilganligi, xalq turmushi, mehnati xalq hayotining barcha tomonlari bilan uzviy bog'liq. Bolalar folklori ko'pincha kattalar tomonidan ijro etiladi (alla), ba'zi hollarda bolalar o'z o'yinchoqlari asosida o'zlari ham alla, qo'shiq va ovutmachoqlar to'qiydilar. Bularning barchasi bir bo'lib faqat yaxshi tarbiyani targ'ib qiladi. Bolalar xalq og'zaki ijodining pedagogika bilan bog'lanishi alladan boshlanadi. Xalq og'zaki ijodining eng rivojlangan janrlaridan biri bu-alladir. Alla bolalar beshikdaligida, hali tili chiqmasdan oq aytiladi. Alladan yaxshi tarbiya ko'rgan bola jamoat orasida, to'y-tomoshalarda ota-onaning obro'yi, uning shuhrati sifatida ta'riflanadi. Bola yoqimli qo'shiqlar ohangini oson o'rganib oladi. Alla bolaga zavq bag'ishlaydi, unga ma'naviy-tarbiyaviy ozuqa beradi.

Maqollar

O'zbek xalq ijodida maqollarning o'ziga xos o'rni bor. Bolalar ta'lim-tarbiyasida maqollarning o'rni katta. Maqollar ona-vatanni sevishga, uning har qarich yeri uchun kurashga "Yurt qo'risang o'zarsan, qo'rimasang to'zarsan", kasb-hunar egasi

bo'lishga "Yigit kishiga yetmish hunar ham oz", ahil-inoq bo'lib mehnat qilishga "Ko'pchilik qo'lida unum ko'p", to'g'ri so'z va halol kishilar bo'lib kamol topishiga "Egri ozadi, to'g'ri o'zadi", yaxshi va oliyjanob xulq egasi bo'lishga "Odob bozorda sotilmas".

Topishmoqlar

Xalq og'zaki ijodiyotida topishmoqlar bolalarni o'ylashga, topqirlikka o'rgatuvchi janrlardan biri hisoblanadi. Har bir topishmoq zamirida "kim?", "nima?" so'roqlariga yashirin javob yotadi. Har bir topishmoq uni yaratgan xalqning urf-odati, o'ziga xos rasm-rusmlari bilan bog'liq holda bo'lib, bolalar orasida keng tarqalgan.

Tez aytishlar

Tez aytishlar kichik yoshdagi bolalarda og'zaki nutq mashqi bo'lib, bolalarda tovushlarni to'g'ri va ohangdor talaffuz qilish ko'nikmalarini orttiradi. Xalq og'zaki ijodida bu janrga mansub asarlar bolalarni biyron so'zlashga o'rgatish bilan birga, ularga estetik zavq beradi, fikrlash qobiliyatlarini o'stiradi, xotirasini mustahkamlaydi.

Ertaklar

Ertaklar xalq og'zaki ijodida eng boy va rang-barang janrlardan biri hisoblanadi. Ertaklarning eng muhim xususiyatlaridan biri uning hamisha xalq hayoti, kurashi, tarixi, dunyoqarashi, urf-odatlari bilan chambarchas bog'lanishi, insonlarga axloqiy va ma'naviy yo'ldosh bo'lib kelishidadir. Ertaklarda xalqning kelajakka bo'lgan ishonchi, adolatning adolatsizlik ustidan g'alabasi, ozod va baxtiyor hayotga erishish g'oyalari yorqin obrazlar orqali tasvirlangan.

Bizning dono xalqimiz "Ertaklar-yaxshiliklar yetaklar", deb bejiz aytishmagan. Ertak bolalarning ongi va qalbiga ezgu fazilatlarni jo qilishda, ularning ma'naviy olamini boyitishda muhim ahamiyatga ega. Ular yordamida bolalarning xotirasi, diqqati e'tibori va tafakkuri rivojlanadi. Ertaklarni tinglash til va nutqning rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bolalardagi nutqiy kamchiliklarni hikoya va ertaklar eshitish, she'r yodlatish, so'zlarni to'g'ri talaffuz qildirish va turli xil mashqlar bajarish orqali bartaraf etish mumkin. Ertak mazmuni asosida bolalarda ezgu xislatlarni tarbiyalash, insoniy fazilatlarni tarbiyalash, ular o'rtasida o'zaro do'stona munosabatlarni shakllantirish va mustaqil fikrlashga o'rgatish lozim. Shu jumladan, hayvonlar haqidagi "Tulkining taqsimoti" ertagida ayyorlik va tilyog'lamalik tulki obrazi orqali ifodalangan. "Uch og'a-ini botirlar" ertagi ota nasihati bilan boshlanadi. Botirlar obrazida axloq va odobning yuksak namunasi odamiylik, donishmandlik, jasurlik kabi sifatlar namoyon bo'ladi. Tarbiyachi tomonidan ertak o'qib berilgach, bolalarni umumiy xulosa chiqarishga undash kerak. "Agar sen uning o'rnida bo'lganingda nima qilgan bo'lar eding?", kabi savollar berib, erkin muloqotga chaqirish ularning faolligini oshirishga yordam beradi. Har bir ertakning o'z g'oyasi bor. "Sholg'om" ertagi bolalarni fikrlashga, voqealarni ketma-ket aytishga undasa, "Kuch birlikda" degan g'oyani anglab yetishini ta'minlasa, "Zumrad va Qimmat" ertagida Zumradning mehnatsevarligi ulug'lanadi. Qimmat esa dangasa, ishyoqmas sifatida gavdalanadi. Ertaklar turli mavzularda bo'ladi. Ular hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli

ertaklar, hayotiy-maishiy ertaklar, hajviy ertaklarga bo'linadi. Hayvonlar haqidagi ertaklar barcha qiziqadigan fantastik hikoyalardir. Ulardagi asosiy mazmun majoziy, ya'ni ko'chma ma'noga ega. Masalan, ayyorlik va munofiqlik tulki, qonxo'rlik, laqmalik bo'ri orqali ifoda etiladi. «Bo'ri bilan tulki», «Echkining o'ch olishi», «Ochko'z bo'ri», «Ayiqqolvon» kabi ertaklar ana shunday asarlardir. Sehrli ertaklar ham biz sevib va qiziqib o'qiydigan fantastik hikoyalardir. Ularda voqealar sehr-jodu, fantastik uydirmalar asosiga qurilgan, asar qahramonlari har narsa qo'lidan keladigan mo'jizakor kimsalar «ur to'qmoq», «ochil dasturxon», «semurg'», «susambil» kabi ertaklaridan iborat. Johillik, ikkiyuzlamachilikni la'natlash, aql-farosatlilik, tadbirkorlik, jasurlik, rahmdillik, ahillik kabi chin insoniy xislatlarni targ'ib qiladi. Xalq ertaklari aqlga ham, yurakka ham faol ta'sir ko'rsatadi: aqlni to'ldiradi, yurakni hissiyotchan qiladi. Barcha inson farzandlarini jasur va intiluvchan, diyonatli, e'tiqodli, aqlli bo'lib voyaga yetishini hohlaydi. Buning uchun esa, uning tarbiyasiga ijobiy ta'sir qiladigan, aqliy salohiyatini o'stiradigan ertaklardan foydalansak bo'ladi.

Hozirgi kunda bolalar nutqini rivojlantirishda ertak terapiyasini o'tkazish samarali usullardan biridir. Ertak terapiyasi bolaning nutqini rivojlantirish uning nutq qobiliyatini yaxshilashning eng samarali va qulay usuli hisoblanadi. Ertak terapiya kontseptsiyasining manbalari L.S.Vigotskiyning asarlarida, D.B.Elkonin, tadqiqot va tajribada, B.Bettelxaym hikoyalarida, Gardner asarlarida, E.Fromma va E.Bernning g'oyalari G.Jung va M.L.fon Franzning masallari va hikoyalarida ertak terapiyasi aks etgan. Pezeshkyan, bolalar submulturasini o'rganish M.Osorinaning asarlarida, Proppa g'oyalarida E.Romanova psixoterapevtik ertaklar va g'oyalarida A.Gnezdilova va A.Zaxarova tajribalarida aks etgan. Bugungi kunda ertak terapiyasi usulidan faol foydalanish tendentsiyalari mavjud, unga tobora ko'proq mutaxassislar murojaat qilishadi: psixologlar, shifokorlar, defektologlar, o'qituvchilar. Ertak terapiyasi vositasida davolash orzu va xayolat tuyg'usi kuchli bo'lganlarga to'g'ri keladi. Ruhiiy yashirin holatlarni, qarama-qarshi vaziyatlarni va ichki o'zgarishlarni tushinishda ijobiy qo'llaniladi. Bu davolash usuli, ayniqsa, yosh bolalarda ijobiy ta'sir kuchiga ega bo'lib, bolalar ertakni tinglash yoxud o'zi ertak aytib, o'zi ham syujetlarni to'qib, ertaklardagi kabi hikoya qilishiga zamin yaratadi. Ertak terapiyasi syujetni mustaqil yaratish davomida bolalarning ichki dunyosini boyitadi, o'zini orzu va xayoloti, his-hajonini anglashi, qiyin vaziyatlardan chiqib ketishni o'rganadi. Ertak terapiyasi bolaga tengdoshlari va kattalar bilan sog'lom shaxslararo munosabatlarni to'liq o'rnatishga imkon beradi.

XULOSA. Bolalarni tarbiyalashda xalq og'zaki ijodining o'rni judayam katta. Xalq og'zaki ijodi orqali bolalarni vatanni sevishtga, kattalarni hurmat qilishga, jamoat orasida o'zini tutishga, birdamlikda ish olib borishlikka o'rgatib shu ruhda tarbiyalaymiz. Ertaklar orqali bolaning dunyoqarashini kengayadi, uning hayotga ongli munosabati shakllanadi. Bolalar ertak orqali yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlikni bir-biridan farqlashni o'rganadi. Bu tushuncha uning ongida bir umrga muhrlanib, voyaga

yetganidan keyin u foydali va ezgu ishlarga odatlanadi. Oilada har bir ona ertaklarni o'z farzandlariga obrazli va qiziqarli tarzda aytib bersa, farzandlari hayoti davomida, yaxshilik, insonparvarlik hamda vatanparvarlik tuyg'usida voyaga yetadi.

ADABIYOTLAR

1. Mamasoli Jumaboyev. Bolalar adabiyoti va folklor. Darslik. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.

2. Gnezdilov A. V. Puti piligrimov: terapevticheskie skazki. — SPb.: Rech, 2005

3. Zinkevich-Evstigneeva, T.D. Sehr-joduga yo'l. Ertak terapiyasi nazariyasi va amaliyoti / T.D. Zinkevich-Evstigneeva. - Sankt-Peterburg: Zlatoust, 1998.

4. O. Madayev. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent "Mumtoz so'z" 2010

5. E.M. Razbayeva, X.A. Axmedova "Nutq o'stirish metodikasi" Toshkent 1978

**BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILARNI SAVODGA O‘RGATISHNING
SAMARALI USULLARI****Rahmonova Nozima Shavkatjon qizi**

*Namangan viloyati To‘raqo‘rg‘on tumani Maktabgacha va maktab bo‘limiga qarashli
11-umumiy o‘rta ta‘lim maktabining Boshlang‘ich ta‘lim fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya. *Maqolada ta‘lim tizimida millat ruhiyatining nozik jihatlariga kirib borish va boshlang‘ich ta‘limda savodxonlik asoslarini puxta egalash hamda hisoblash tafakkurini shakllantirish, o‘qish va yozish malakasiga oid boshqa turlari bilan ham bog‘liqligini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash nihoyatda muhim hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar: *qadriyatlar, o‘qish, yozish, orfografik, orfoepik o‘qish, fonematik.*

KIRISH

Mamlakatimiz taraqqiyotining ko‘p jihatlari olib borilayotgan yoshlar ta‘lim-tarbiyasiga oid davlat siyostiga bog‘liq bo‘lib, unda ta‘lim-tarbiya sohasida sezilarli sifat o‘zgarishlari qilib, yuqori samaradorlikka erishish asosiy e‘tiborda bo‘ladi. Bunday jihlar uzluksiz ta‘lim tizimida qo‘lga kiritilayotgan sifat o‘zgarishlarning mazmun-mohiyatiga bog‘liq bo‘lib, u ko‘proq boshlang‘ich ta‘limga ham tegishlidir.

Bunga sabab boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilar savodxonlik asoslari, hisoblash tafakkuri, mehnat ko‘nikmalari va shaxs ma‘naviyati elementlari bilan qurollantiriladi hamda yuqori sinlarda o‘rganiladigan fanlar asoslari bilan tanishtiriladi. Shu sababli ham zamonaviy ta‘lim tizimi, uning maqsad va vazifalari mamalakatimiz taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ta‘lim-tarbiya jarayoni odiga qo‘yilgan muammo yechimiga mos kelishi kerak. Bular zamonaviy ta‘lim tizimida millat ruhiyatining nozik jihatlariga kirib borish va boshlang‘ich ta‘limda savodxonlik asoslarini puxta egalash hamda hisoblash tafakkurini shakllantirishning innovatsion usullarini yaratishni taqozo etadi.

Kelajagimizning munosib vorislari-yoshlarimizning barkamol inson qilib tarbiyalashda ajdodlar merosiga tayanish, ayniqsa milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash nihoyatda muhimdir.

Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz” deb nomlangan kitobida “Biz yoshlarimizning milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur”, deb ta‘kidlaydi.

Til fikrni shakllantirish va bayon qilish, taassurot, his-kechinmalarni ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Til jamiyat a‘zolarining bir-biri bilan o‘zaro aloqasi uchun xizmat qiladigan vositadir. Bu vosita qanchalik takomillashsa, fikr shunchalik aniq, ta‘sirchan ifodalanadi. Demak, kishilarning o‘zaro munosabati, his-tuyg‘ulari, kechinma va

holatlari til vositasida aniqlashadi. Maktabda ona tilini chuqur o'rganish zarurati tilning bajaradigan asosiy vazifalaridan kelib chiqadi. K.D.Ushinskiy boshlang'ich maktab o'quv predmetlari tizimida ona tiliga katta ahamiyat berib, uni markaziy va yetakchi predmet hisoblagan. Ona tili boshqa fanlarni o'qitish vositasi hamdir: jamiyat tarixi ham, tabiiy fanlar ham ona tili yordamida o'rganiladi. Demak, ona tili bolaning umumiy kamol topishida ham, bilim va mehnatga havasini uyg'otishda ham alohida o'rin tutadi.

Maktabda o'qitish elementar o'qish va yozishga o'rgatishdan boshlanadi.

“Alifbe”ga asoslangan holda qisqa muddatda o'quvchilar o'qish, yozishga o'rgatiladi, so'ng o'qish va yozish ko'nikmasi takomillashtiriladi, bora-bora malakaga aylantiriladi. O'qish va yozish malakasi nutqqa oid malaka hisoblanadi. O'qish va yozish malakasi nutq faoliyatining boshqa turlari bilan ham bog'liq. Malakaning shakllanishi uchun bir faoliyat bir necha marta takrorlanishi mumkin.

Yozuvda o'quvchi tovushni harfga, o'qishda esa harfni tovushga aylantirishdek murakkab aqliy faoliyatni bajaradi. Bu faoliyat doimiy ravishda yuz berishini nazarda tutib, o'qish va yozish parallel olib boriladi. O'qituvchi savod o'rgatish jarayonida o'quvchilarga tovushlar haqida ma'lumot berishda o'zbek tilining fonetik xususiyatlarini hisobga olishi zarur. Savod o'rgatish analitik-sintetik tovush metodida olib boriladi. Bu metodga dastlab pedagog olim K.D.Ushinskiy tomonidan asos solinganligi. Bu metodda so'z bo'g'inga ajratilishi, bo'g'indan kerakli – o'rganilayotgan tovush ajratilib olinishi, tahlil qilinadi, o'rganilgan harf bilan sintezlanadi.

Savod o'rgatishda tovush-harf bilan tanishtirish unilardan boshlanadi. Savod o'rgatishda oldin so'z boshida keladigan e tovushi so'ng undoshdan keyin keladigan e tovushi o'rgatiladi. **O** harfi o'zbekcha, umumturkiy so'zlarda quyi keng, lablangan **o** tovushini ifodalaydi. Ruscha – internasional so'zlarda urg'usiz bo'g'inda **a** tarzida (kalxoz), **o'** tovushi kabi (to'nna), qisqa **i** tarzida (rektir) talaffuz qilinadi. Shuning uchun bu unilili so'zlar savod o'rgatish davridan so'ng o'quv jarayoniga kiritiladi. O'zbek tilida 23 ta undosh tovush bor. Shulardan 3 tasi harf birikmasi. 23 ta undosh tovush 22 ta undosh harf bilan belgilanadi. Undoshlarni o'rgatishda ham muayyan tartibga, talabga asoslanadi.

Alifbo davri sonor – ovoqli (ovozdor) tovushlarni o'rgatishdan boshlanadi. Lekin **ng** sonor undoshi **n** va **g** undoshi tovush harfi bilan tanishtirilgach o'rgatiladi. Harf birikmalarini o'rgatishdagi qiyinchilik hisobga olingan holda ular alifbe davrining oxirrog'ida o'rganiladi. **J** harfi ikki tovushni ifodalaydi, shuni hisobga olib, unga alohida darslar ajratiladi. Savod o'rgatish jarayonidayoq harfning 4 xil shakli (bosma, yozma, bosh va kichik) o'rgatiladi

O'quvchilarni o'qishga o'rgatish bo'g'in asosida olib boriladi. O'qishning dastlabki bosqichida orfografik o'qishdan foydalanilsa, sekin-asta orfoepik o'qish ko'nikmalari shakllantiriladi. Bo'g'inlab o'qishga o'rgatish uchun so'zni bo'g'inga bo'lish, bo'g'in

hosil qiluvchi tovushni aniqlash, ochiq-yopiq bo‘g‘inlarni farqlashga o‘rgatish muhim sanaladi.

O‘qish ham yozish ham murakkab nutq faoliyati. U kichik yoshdagi o‘quvchidan iroda, aql, hatto jismoniy harakatni ham talab qiladi. Kichik yoshdagi o‘quvchini o‘qishga o‘rgatishda quyidagilar kuzatiladi:

1. Bola o‘qish paytida bitta harfni ko‘radi, uni bilish uchun oldingi ko‘z oldiga keltirilgan rasmlarni yo boshqa harflarni eslaydi, esga tushirgach, uni aytishga oshiqadi, biroq o‘qituvchi aytishga yo‘l qo‘ymaydi, ikkinchi harfni eslab qo‘shguncha birinchisi esdan ko‘tariladi, yoki ularni qo‘shib bo‘g‘in, bo‘g‘indan so‘z hosil qilguncha o‘qish jarayoni sustlashadi.

2. Ko‘pincha bola o‘qiyotgan qatorni yo‘qotib qo‘yadi, harfni, bo‘g‘inni, so‘zni qayta o‘qishga to‘g‘ri keladi. O‘quvchining diqqati kengaygan sari bo‘g‘in va so‘zni butunicha idrok eta boshlaydi.

3. O‘qishni endi o‘rganayotgan bola o‘qiyotgan matn mazmunini o‘zlashtirmaydi, chunki so‘zni qanday o‘qishga kuch beradi-da, so‘z ma‘nosiga e‘tibor bermaydi. Darslikdagi rasmlar, o‘qituvchining savollari, ko‘rgazmali qurollar ongli o‘qishlarini ta‘minlaydi.

4. Tajribasiz kitobxon so‘zni birinchi bo‘g‘iniga yoki rasmga qarab topadi. Bu xato o‘qishga olib keladi. Bu xatoning oldini olish uchun so‘z bo‘g‘inlab o‘qitiladi, so‘zni bo‘g‘in-tovush tomondan tahlil qilishga, tovush-harf tomondan analiz va sintez qilishga diqqat qaratiladi.

O‘qishni muvaffaqiyatli egallashlari uchun o‘quvchilarning idroki, xotirasi, tafakkurini va nutqini o‘stirishga katta e‘tibor berish kerak. Savod o‘rgatishda fonematik eshitish qobiliyatlarini o‘stirish, to‘g‘ri va aniq talaffuz qilishga o‘rgatish, tovushni ajratish ko‘nikmasini o‘stirish muhim sanaladi.

Yozuvga o‘rgatish o‘quvchilar ruchkani to‘g‘ri ushlab, daftarni to‘g‘ri qo‘yish, harfni yozishda yozuv chiziqlari e‘tibor bilan boshlanadi. Ular bo‘ylab qo‘lni harakatlantirishni esda saqlashi, harfni harfga ulashi, qatorga sig‘ishsig‘masligi mo‘ljallanishi lozim. Bular o‘quvchini aqliy va jismonan charchatadi, ayniqsa, barmoq va yelka muskullari charchaydi, bular darsda ikki uch marta fizkultura mashqlarini o‘tkazishni taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori, 2019-yil 3-may, PQ-4307-son. Toshkent sh.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, 2021-yil 26-mart, PQ-5040-son. Toshkent sh.

3. Mirziyoyev Sh.M. “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz” - T.: O‘zbekiston, 2017. – bet 381.
2. Ona tili o‘qitish metodikasi. (Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik):K.Qosimova, S.Matchonov, X. G‘ulomova, Sh.Yo‘ldosheva, Sh.Sariyev. -T.: «NOSHIR», - 2009. 352 b.
3. Alifbe 1-sinf [Matn]: darslik / R.Safarova, M.Inoyatova. –Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 80 b.

Bektemirova Shohista Baxtiyor qizi

*Guliston ixtisoslashtirilgan san'at maktabi “Dirijorlik va Vokal san'ati” kafedrası
“Estrada Xonandaligi” mutaxassislik o'qituvchisining “Estrada ijrochiligida Jazz san'ati”
mavzusida yozgan maqolasi.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada estrada tushunchasi va uni ijrochilik uslubi haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, estrada ijrochiligining muhim san'ati hisoblangan jaz janri va va uning ijrochilik faoliyati xususida qayd etilgan. Jaz janrida estrada xonandasining ijro faoliyati haqida fikr-mulohazalar bildirilgan*

Kalit so'zlar: *estrada, ijrochilik, jaz, qo'shiqchilik, vokal, improvizatsiya, konsert*

“Harakatlar strategiyasi”ning maqsadi olib borilayotgan islohotlar samaradorligini tubdan oshirishdan, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratishdan, mamlakatni modernizatsiyalash va hayotning barcha sohalarini erkinlashtirishdan iboratdir.

Estrada tushunchasi - lotincha tomosha ko'rsatish uchun maxsus ko'tarilgan, joy ya'ni sahna ma'nosini bildiradi. XIX asr oxiriga kelib bu tushuncha yakka tartibda, kichik shaklda ijod qilish ma'nosini anglata boshladi. Dramaturg pyesa, rejissor spektakl, aktyor obraz yaratadi. Uchala jarayon bir kishida mujassam bo'lib, u kichik shakldagi tomosha yaratsa, nomer deb ataldi. Tomosha - nomer yaratish san'ati XX asrdan boshlab estrada deb atala boshlandi. Nomer yaratgan va uni san'at darajasida namoyish qilgan shaxs esa estrada aktyori deb ulug'lana boshlandi. XX asr boshlarida ijtimoiy - siyosiy vaziyatlar o'laroq shakllana boshlagan o'zbek estrada qo'shiqchiligini shartli ikki davrga bo'lish mumkin: Birinchisi an'anaviy janrlar – qo'shiq, lapar, yallalar rivojlangan davr. Ikkinchisi esa - folklor janrlari musiqiy estrada talablari asosida usluban qayta ishlanishi boshlangan davrdir.

Mashhur polyak kompozitori K.Shimanovskiy o'zining “Jamiyatda musiqaning tarbiyaviy ahamiyati” nomli maqolasida, musiqaning tabiiy kuchi haqida gapirar ekan, uning ikki qarama-qarshi yo'nalishda - yaratish va buzish uchun ishlatish mumkinligini - “kerakli ishga yo'naltirgan holda, tez oqar daryoning suvlaridan foydalanib, foydali va unumli ishlar uchun, ya'ni tegirmonni aylantirish uchun ishlatgandek, musiqa kuchidan ham unumli foydalanish kerak”, - degan edilar. Meros va zamonaviy ijrochilik an'alariga estradani payvandlash uchun nafaqat uning mazmuni, qolaversa, ijod xususiyatini ham tushunmoq darkor. Meros va hozirgi zamon milliy musiqasi oralig'idagi umumiylik va ijro prinsiplari qanday kechishini hamda yaxlit musiqiy tur sifatida qanday unsurlarga ega bo'lmog'ini anglamoq lozim. Bunday umumiylik an'analari, ya'ni badiiy tizim, badiiy til butunligi va milliy ijod belgilari qanday ko'rinish kasb etishini his qilish, tasavvurdan tashqari tovush injeneri, saundmen,

ovoz operatori, ovoz rejissori, klipmeyker va prodyuserlar uchun ham muhim hisoblanadi. Musiqiy xilma-xillik insonga tez ta'sir qiladigan hissiy tuyg'ularni faol rivojlantirish vositasidir. Ma'lumki, musiqa bilan tanishish orqali, musiqadan bir umr zavq olish mumkin. Umuman olganda, musiqa inson ruhiyatining ajralmas qismidir. Musiqa madaniy hayotimizda keng o'rin egallagan, inson shaxsining kamol topishida muhim o'rin tutadigan san'at turidir.

Musiqada Jaz janri atrofdagi go'zal narsalarni to'g'ri idrok etish va qadrlashga o'rgatadi. Musiqa insonni yuksak did bilan qurollantiradi, uning ruhiy dunyoqarashini shakllantiradi. Bu tizim inson tuyg'ulariga kuchli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lib, o'quvchilarni nafosat va axloqiy tarbiya olamiga olib kirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Estrada-jaz vokal asarlari "jaz" ifodasining eng muhim vositalaridan biridir. Dastlab, jazda inson ovozinig ishtiroki biroz g'ayritabiiy hodisa edi, chunki erkin improvizatsiya o'rniga ijodkor faqat namunaviy matnga ega edi. Estrada-jaz vokalining o'ziga xos xususiyatlari bor - bu, birinchi navbatda, qo'shiq kuyining oddiy taqdimoti haqida gap ketganda ham, Jaz ijrochisi unga o'ziga xos ovoz olib kiradi va estrada-jaz vokal improvizatsiyasi (sket) klassik vokalizatsiyadan ko'ra musiqiy asbobja xos bo'lgan frazeologiyaga asoslangan. Jazning o'ziga xos xonandalik xususiyatlari bor, ular jazning umumiy evolyutsiyasiga ko'ra asta-sekin o'zgarib bordi. Jaz ijrosi xonandaning individual musiqiy qobiliyatlari bilan belgilanadi. Bularga estrada jaz vokal ijro etish uslubi, o'ziga xos vokal tembri va tonal xususiyatlari kiradi.

Tarixiy jihatdan Jaz vokal ijrochiligining o'ziga xos xususiyati, asosan, uning blyuz bilan aloqasi bilan belgilanadi. Shuning uchun u glissando, falsetto, sving, burun bo'shliqi tovushlari, pichirlash va boshqa tashqi tovush effektlaridan foydalanishda namoyon bo'ladigan an'anaviy Yevropa texnikasiga nisbatan ekspressivlik vositalarining kengayishi bilan tavsiflanadi. Yurtimizda estrada jaz vokal ijro masalasi bugungi kunda juda muammoli bo'lib qolmoqda. Agar ba'zi xonandalar Jaz intonatsiyasi va iboralarini mohirona o'zlashtirsalar, ma'lum bir uslub doirasida munosib ravishda improvizatsiya qilsalar, mukammal ma'lumotlarga ega bo'lsalar, unda did, ijodkorlik yoki ingliz tilida muammo yuzaga kelishi mumkin. Estrada jaz xonandalari so'zlarga maksimal darajada e'tibor berishlari juda muhimdir. Ba'zida ingliz tilidagi Amerika matnlarini talqin qilish uchun ushbu tilda so'zlashuvchilar bilan bir necha yil davomida muloqot qilish yoki hech bo'lmaganda har bir matn bilan uni erkin tushunadigan va talqin qiladigan tarzda ishlashi kerak, ya'ni semantik mazmunini tartibga solish kerak. Ma'lumki bugungi kunda eng jiddiy muammolardan biri bu estrada-jaz vokal o'qituvchilarining yetishmasligi. Estrada-jaz vokal maktabi hali mukammal darajada shakllanmagan. Shuningdek, ta'lim muassasalarida estrada-jaz vokalini o'qitishda ishning texnik tomoniga katta e'tibor qaratilmoqda. Iboralar demontaj qilinadi, ohang va vibratoga qadar hamma narsa ko'chiriladi - umuman olganda, biz faqat texnika haqida gapiramiz. Ammo o'z uslubingizni rivojlantirish

nafaqat texnika, balki ma'lum bir shaxsiy darajaga erishish, xonandaning individual ijrochi sifatida yangi bosqichga o'tish masalasidir. Estrada-jaz xonandalarini tayyorlashda turli janr va uslubdagi asarlarni o'z ichiga olishi kerak bo'lgan repertuari tanlashga katta ahamiyat berish kerak. Maqolada keltirilgan muammolarni hal qilish mahoratli xonandalarni tayyorlashning kalitidir. Estrada-jaz vokal ijrochiligi birinchi navbatda, mukammal ritm va uyg'unlik tuyg'usini, shuningdek, ovozning harakatchanligini anglatadi. Jaz qo'shig'ida siz asarning shaklini his qilishingiz, ohangdor mavzu haqidagi tushunchangizni taqdim eta olishingiz, uni o'zgartirishingiz kerak. Zamonaviy sahnada ko'pincha estrada va jaz ijrolari bir-biri bilan chambarchas bog'liq, chunki jaz musiqasi elementlari ko'pincha pop musiqasiga kiritiladi. Jaz vokal ijrochisi katta diapazonga ega kuchli ovozga, yaxshi rivojlangan melodik va garmonik eshitish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Estrada xonandasining ijro faoliyati (vokal) quyidagi umumiy xarakterli xususiyatlar bilan ajralib turadi:

- Xonanda nafaqat sub'ekt, balki uning faoliyati ob'ekti, ya'ni kompozitor va tinglovchilar o'rtasida vositachi sifatida ham ishlaydi;
- ijro doimiy rivojlanish va takomillashtirishga intiladi;
- ijro jarayonida xonanda sahnaga qiziqish, tomoshabinga bo'lgan muhabbat, sahnadan ijrochilik faoliyati orqali tomoshabinlarga ta'sir o'tkazish istagini namoyon etadi.
- ijro etishning asosiy maqsadi maksimal badiiy va texnik natijaga erishish, mahorat, yuqori badiiylikni namoyon etishdir;
- ijrochilik musiqiy va badiiy qadriyatlarining vokalga xos ijodiy turlarini, vokal asarini talqin qilish standartlarini yaratish bilan tavsiflanadi;
- ijro xonandalar va sozandalar o'rtasidagi ma'lum shaxslararo va kasbiy munosabatlarni yaratishning o'ziga xos shakli, shuningdek tinglovchilarni idrok etish shakllaridan biridir; ➤ Xonandani ijro paytida qamrab oladigan maxsus holat ijodiy ilhomni shakllantirishga yordam beradi, bu o'ziga xos yuqori kuchlanish va hissiyotlarning kuchayishi fenomenidir

Estrada ijrochiligida jaz san'ati, estrada sahnasida yoki konsertlarda jaz musiqasini ijro etishni anglatadi. Jaz, improvizatsiya, ritmik qo'llanmalar, solistlar va instrumentalistlar orasidagi interaktivlik va energiya bilan ajralib turuvchi musiqiy turi hisoblanadi. Estrada jaz ijrochilari, konsertlarda yoki estrada dasturlarida jaz standartlarini ijro etishadi. Ular qo'llanma va jamoa musiqasi qo'llanmalarini ishlab chiqish, jaz repertuarini o'rganish va uni o'ziga xos usullarda ijro etishni o'rganishadi. Jaz san'ati estrada ijrochilari uchun tez-tez ma'lumotlar, jamoa musiqasi va qo'llanmalar, jamoa improvizatsiyalari va solistning o'zining usullariga ega bo'lishni talab qiladi. Ular, konsertlarda energiya, tuyg'ular va jaz musiqasining o'ziga xos atmosferasini yaratishda muvaffaqiyatli bo'lishadi.

Xulosa qilib aytganda, estrada jaz san'ati ijrochilari, jaz musiqasini sevimli qilish, qo'llanmalarini to'g'ri va energik tarzda ijro etish orqali konsertlar va estrada

dasturlarida o'zining o'ziga xos joy egallashadi. Jaz musiqasi ustida ishlash va uni to'g'ri ifodalashga tayyor bo'lgan estrada ijrochilari, konsertlar va estrada dasturlarining muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avdeeva L. From the history of Uzbek national dance // Gafur Gulom Publishing House of Literature and Art. - Tashkent, 2014. - B
2. “Jazz Origins in New Orleans – New Orleans Jazz National Historical Park”. National Park Service.
3. Backing vocals (English backing vocal - lit. singing in the background), or vocals - a song performance that accompanies the main vocal part.
4. Mokhonko A. In Jaz standards // Left Bank. - 2003. - March 27.
5. Romanova L.V. School of pop vocal / Vocal art → Pop and Jaz vocals [Text]. Tutorial. St. Petersburg: "Lan", 2007. - 40 p.
6. Vintage (Eng. Vintage) Currently, the style is one of the most popular. The use of vintage style suggests scope for imagination.
7. Seth Riggs Sing Like a Star [Text]. Part 2 (of 2) / Vocal art → Pop and Jaz vocals. SPb.: "Peter". 2007. – 120 p.